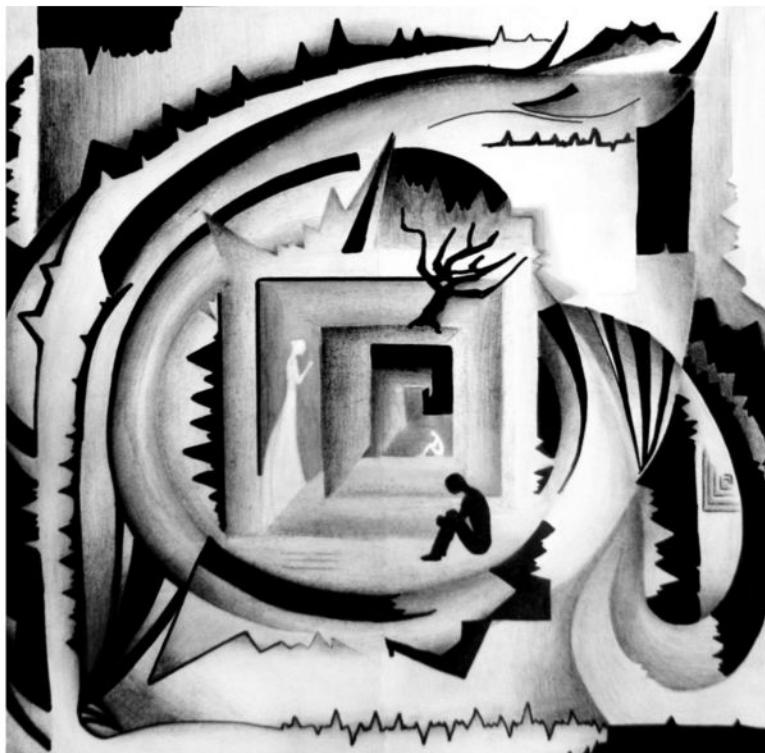
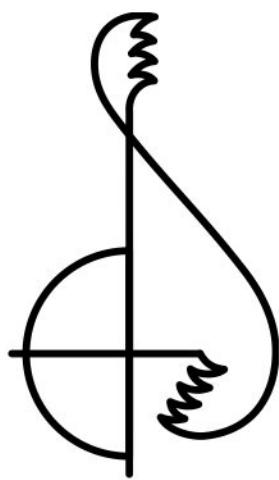

6
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ÆМÆ ÆХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæсттæмæ

Сæйраг редактор
Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:

ХӘЕСТ – МӘЛӘТӘН БӘРӘГБОН	
Базырджын ныхәстә, әмдзәвгәтә	5
ЦӘГӘРАТЫ МАКСИМ: 95 АЗЫ	
Цәгәрәтты Максим. Әхсәрдәсәм стъалы. Радзырд	14
ЧЕХОЙТЫ СӘРӘБИ: 95 АЗЫ	
Чехойты Сәрәби. Хәстон лирикә	24
КАЛОТЫ ХАЗБИ: 90 АЗЫ	
Хазбийы тылхәй дзурлың. Цәрукъаты Алыксандар, Дзүццаты Хадзы-Мурат, Тъехты Мысост, Николай Карпов	30
КАЛОТЫ ХАЗБИ. ӘМДЗӘВГӘТӘ	
Хұығаты Сергей. Нә әрхуы цәджджинаг. Уаңау. Кәрон	42
БАБОЧТИ РУСЛАН. ӘРТАЕ ӘМДЗӘВГИ	
Черчесты Хъасболат. Къаннәг радзырдтә	91
ХЪАЦМӘЗТЫ АЗӘ. АЗТЫ УӘЗ. ӘМДЗӘВГӘ	
Хетәгаты Аслан. Дыууә әмдзәвгәй	97
РУБАЙТЫ БАРИС. БРУТАГ СӘРӘНГҮҮРД	
Рубайты Барис. Брутаг сәрәнгүүрд	99
ТӘЛМАЦТӘ	
Владимир ПАЛЬЧИКОВ. Кәмдәр та симынц Нарт. Амдзәвгәтә	103
МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ	
Хәсты Фәндәгтыйл	111
БАГАТЫ АВРАМ. ФӘДИСЫ ЦЫДЫСТЫ БАГАТЫ	
Багаты Аврам. Фәдиси цыдысты Багаты аффымәртә	120
ҮИДӘГТӘ	
ГУСАЛТЫ БАРИС. САЛАМ. ЭССЕ	128
АРВИСТОН	
	135

ХÆСТ – МÆЛÆТÆН БÆРÆГБОН

◆ Кард чи райса, уый кардæй йæ мæлæт ссардзæни.

Библи, Мф. 26.52

◆ Йæхæдæг йæхиимæ чи нæ бафидауы, иннæтимæ хæцын уый райдайы.

Уильям Гэзлитт

◆ Цавæрфæнды хæстæн дæр йæ райдайын æнцон у, йæ бауромын та – иттæг зын.

Саллюстий

◆ Хæстæн йæ уд куы нæ сыскъуынæм, уæд нын уый нæхи уdtæ сыскъуындзæни.

Герберт Уэллс

◆ Хæст адæмы ахæм уавæрмæ æртæры, æмæ хицауы бынат æмæ кад æрхауы æппæты ницæйагдæр, хæлддæр адæймæгтæм.

Лев Толстой

◆ Хæст бахъыгдары цъуппыты дæр æмæ уидæгты дæр.

Джордж Байрон

◆ Хæст цау мыййаг нæу. Хæст у низ – раст тифы хуызæн.

Антуан де Сент-Экзюпери

◆ Мæ салдæттæ хъуыды кæнын куы байдаиккой, уæд дзы иу дæр æфсады нал уаид.

Фридрих II

◆ Салдаты куы бацардауай, уæд æрхуы цæппузыры тыххæй дæр амæлдзæн. Ёрмæст идеjæ уæд.

Наполеон

- ◆ Революциты мах дыууæ хуызы адæмил сæмбæлæм: иутæйæ аразгæ скæннынц, иннæтæ та дзы сæхицæн сойтæ смæрзынц.

Наполеон

- ◆ Уæлахиз бирæ æфсæдты фærцы нæ фæвæййынц. Александр 300 мин адæймагыл фæуæлахиз 20 мин македойнагимæ. Із дæр-иу ныфсхастæй куы февнæлтон, уæд мын-иу хорз истытæ бантысти.

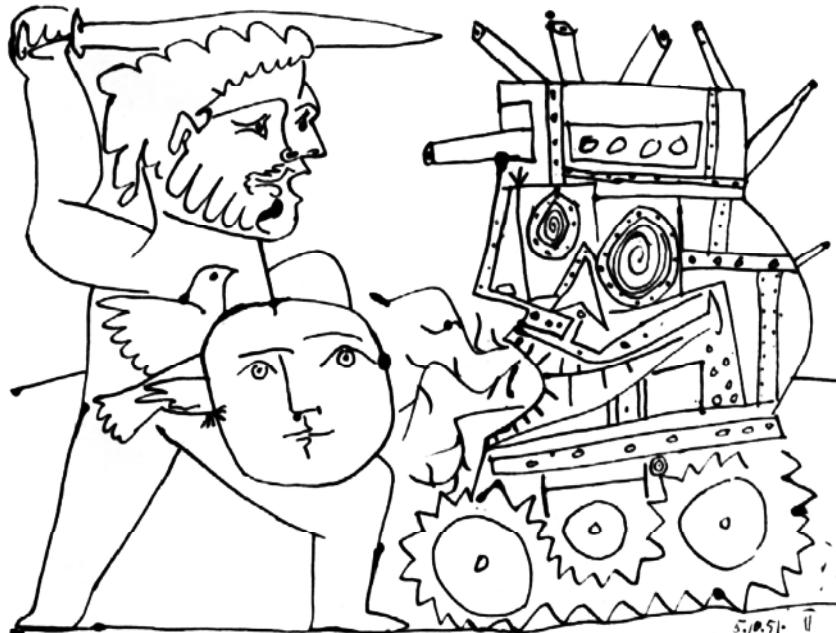
Наполеон

- ◆ Салдæттæ сты тыхмийы æнæджелбетт минæвæрттæ æмæ лæггадгæнджытæ.

Михаил Бакунин

- ◆ Хæст у мæлæты бæрæгбон.

Хиндиаг æмбисонд

Пабло Пикассо. Хæст.

АБАЙТЫ Бекызж

ХÆСТОНЫ МÆЛÆТ

Аскъуый, мæ зәрдæ! Аскъуый мæ риуы!
Тымыгъ мæ фәрсты бирәгъяу ниуы.

Удхæссæг дары гомæй йæ кæфдзых.
Уәнгтæ әмпýлыңц, басаст мæ сонт тых.

Арф ингæн сауæй уайы мæ цæстыл...
О ме 'мбал, фембæл хорзæй дæ бæстыл!

Радзур мæ мадæн таурæгъ йæ фыртыл.
Зонын, нæ тыхсдзæни ниугæ мæ цыртыл.

Зонын, нæ фендзæн тараëй мæ табæт.
Рауай, мæ хæлар, м' астæу мын бабæтт.

Акалд мæ хъарм туг хъæдгомæй зæхмæ.
Нал уыд мæ хъару бахизын бæхмæ.

Ме знаг әеввонгæй н' айста мæ сонт цард:
Карста ызнаëгты рæвдзæй әндон кард.

Радзур-иу хъæуæн искуы мæ хабар.
О ме 'мбал, уым-иу хъал зарæг базар!

Хæхтæй куыд хъуыса быдыртæм зарæг.
Иftyгъдæй дара саулох нæ барæг!

Ракæн-иу арфæ бæстæн мæ номæй,
Радзур мæ митæ иууыл æргомæй.

Хъус-ма, мæ хæлар, рауай хæстæгдæр:
Уарzonæн ракæн хабар лыстæгдæр:

«Кодтам дзæгъæлы иумæ ныхæстæ.
Сагур дæхицæн амонд мæ фæстæ.

Хæсты быдыры баззад дæ уарzon.
Не знаёты цагъта, разынд фæразон».

Оххай, Мисурæт, оххай, мæ уарzon!
Хурмæ фæстаг хатт скæсдзынæ аbon...

Басаст мæ хъару, нал дæн мæ сæрæн.
Цæргæстæ зилынц, зилынц мæ сæрмæ...

1940 азы 12 февраль
Хурныгүүлæн Украйнæ

АБАЙТЫ Виктор

СИДТ

Цæй, цомут, цæй, æппæт адæм – советон,
Кæм и лæбураæт, стыр тохы цæхæртæ.
Цæй, цомут, цæй, ærra бираæгъ фашизмæн
Ыстонæм тагъддæр тар риуæй йæ зæрдæ!

Уый дард цæгаты байтыдта цагъарад.
Æфхæрд дзыллæ йын арф ингæн æркъахта.
Нырризы тасæй, алырдæм лæбуры,
Йæ дæндаг ихсыд, цард ын ай ныссаста.

Фашизм – уый удхор, царды цин æвдæрзы,
Сырх туджы малы астæумæ ныххуыссыд.
Йæ къухтæ ‘вдулы адæмæн сæ магъзы.
Мæлæт, мæлæт! Фæстаг хатт ма ысхъæрзы.

О, зонæм мах, цæй тыххæй у нæ тох дæр,
Фæстаг туджы ‘ртah ратдзыстæм нæ бартыл.
Уырны, фашизм кæй æрцæудзæн дæрæнгонд,
Уырны, йæ сай туг анхъæвзæзæн нæ кæрдтыл.
Цæй, цомут, цæй, æппæт адæм – советон,

Кәм и ләбурәг, стыр тохы цәхәртә.
Цәй, цомут, цәй, әрра бирәгъ фашизмән
Ыстонәм тагъдәр тар риуәй йә зәрдә!

1941 азы 23 июнь

БАСИТЫ Дзамболат

ӘНӘМӘЛӘТ

Куы уай ды де стыр хәстә фидәг,
Куы ‘мбарај а зәххән йә рыст,
Куы уай йә рухс амондмә сидәг,
Куы уа ныфс адәмән дә фыст,
Дәу уәд нағ ферох кәндзән адәм,
Дә цардән нал уыдзән мәләт.
Әмә фәлтәр фәлтәрән кадән
Дәтдзән дә сызгъәрин ном уәд.

1943

БӘГЪИАТЫ Владимир

ӘФСАДМӘ

Фәстаг хатт ма дзурын уәлбәхәй мә мадмә:
Ныфс дә уәд, ныйтарәг, мәнәй.
Фәңгүйн, фәңгүйн нағ каджын әфсадмә,
Цәрут-иу мә фәстә фәрнәй.

Уынгәджы бон искуы куы бамбәхсон барәй,
Куы нағ сласон кәрддзәмәй кард,
Гье уәд мын уә буң раевдың акәләд маргәй,
Гье уәд мын-иу фенут мә мард.

Дзырдтой-иу мын арах: «Уарз мадау дә бәстә».
Уә фәдзәхст әххәст уыдзән, зон.
Цәй, хорзәй мын баззай, Ирыстон, мә фәстә.
Әз араст дән балцы... Хәрзбон...

1941 азы май

ДЗАДЗАТИ Хусин

РАЗМÆ, АЕМГÆРТТАË

Залиаг калм марг таугæ æрбалæст,
Раст адæмæн тугуарæн кæны.
Судзы зæхх... Нæры, дзыназы сау хæст,
Арвмæ пиллон здыхсгæйæ кæлы.

Цом, лæппутæ, калмы ‘взæгтæ сласæм!
У сæрибар не стырдæр хæзна.
Размæ, гъей, рæстдзинадуарзаг адæм,
Риза, уадз, аэмризæджы ызнаг!

1941 азы 7 иуль

ЕЛЕХЪОТЫ Мурат

* * *

Хæссы та нæ уынгты фæлдзæгъдæн.
Нынныгъуылди æврæгъты мæй.
Зыдтон æй, чызгай та кæй зæгъдзæн
Йæ ацы фыстæджы дæр «нæй»...

Уæddæр дыл мæ зæрдæ нæ худы, -
Дæ уарzon дæуæн ис хæсты...
Уым быдыр уæззау цæфтæй дуды,
Сырхзынгæй уым ызды...

1942 азы марты

КОЧЫСАТЫ Мухарбет

МÆ ХÆС

Ирыстон, зын бонтæ æрвыстай,
Зын уавæрты бахауд Кавказ.
Дæ сæрмæ хæсты уад æртыхсти,
Æрбадти бæзджын мигъяу раст.

Фәлә нын нә байста нә амонд -
Раст айнәгау разынд нә тых.
Әркодта йыл ацы ран сау бон.
Ныссаста йә тугәйдзаг ных.

Ныр дәр ма мә цәсттыл уайы
Гье уышы уәззау бонты таг,
Ирыстон, мә уарzon ныйиарәг,
Нә хәхтәм күйд бирста ызнаг.

Кәйдәртау нә фәлыгътән тохәй,
Нә бамбәхстан пыхсы мә сәр.
Дә хъахъхъәнәг сау айнәг хохау
Әрләууытән фидар әз дәр.

Фәуагътон уәд фәндыр рәстәгмә,
Рәстәгмә фәуагътон мә зард, -
Мә къухмә әз райстон мә гәрзтә,
Әз райстон мә топп әмә кард.

Гье уый тыххәй абон, Ирыстон,
Дә разы мә цәсгом у рухс.
Гье уымән дән афтә сәрыстыр,
Гье уымән дән афтә хъал әз.

1942

НАНИТЫI Bacо

ЛЫМӘНМАЕ

Ма мын дзур дәхи амондыл,
Не 'мист кән дә къах!..
Бафәдзәхсәм тохы бонтыл
Ныр нә тыхтә маx!

Адәмы сәрыл хәңзынмә
Ма фәкә фәсмон!
Цом-ма не знаекты сәттынмә,
Скәнәм сын кәрон!

Кәд нә бафидәм нә хәстә,
Уәд уыдзыстәм рох, –
Ног фәлтәрты та нә фәстә
Бахъаудзәни тох...

1941

ХЪАРАТЫ Ибрагим

* * *

«Фыссын уәм стыр Ростовәй. Уыдзынән ам. Уый әвзәр нәү: әфсад – бирә, адәм – бирә, иууылдәр әмызмәлд кәнынц. Горәт әдзәрәтхуыз, мыйиаг, нәу. Фәлә немыңгы фәд тынг бәрәг дары – бирә стыр агъуыстытә дзы хәлд әрцыди, баззадысты ма әрмәст сә бындуртә. Уый кинойы дәр әвдисынц. Уәддәр горәт у рәсугъд, хәрзаив. Йәхи Җәттә кәны ног тохтәм...»

1942 азы 16 май

Пабло Пикассо. Хәст (фрагмент).

ЦАГЕРАТЫ МАКСИМ: 95 АЗЫ

ЦӘГӘРАТЫ Максим

АХСӘРДӘСӘМ СТЬАЛЫ

Радзырд

XЪ

әрзгә байғом ныккәнды дуар...

«Цы ма сә ферох?» – ахъуыды кодта
Әмзор, әмә та судзаг рыст йә зәрдәй-
ылы сәмбәлд.

Ничи йыл схъәр кодта ацы хатт, әддә-
мә рацу, зәгъгә. Әрмәст йә дәлфәд-
тәм цыдәр әмым гуыпп фәңыд, йә
хъәрзын райхъуыст:

– О Хуыцау, цы дын кодтон уый бәрп?
Цәмән ма мын әвзарын кәныс ацы
хъизәмәрттә?..

«Алыкка?.. Сә цумайы къәбыла? Сә
донласәг?» – йә хъәләсәй базыдта скъо-
лайы завхозы.

– Уәуу, мә син... Уәуу, мә фәрстә...
Мәлүн... Уәрмы ничи ис? – йә удисыныл
нылләууыд Алыкка әмә къуымы кәйдәр
агуырдта. Стәй, Әмзоры зәнгтыл куы
фәхәст, уәд бынтон нырдиаг кодта: –
Мәнә дуне куыд рафәлдәхт... Адәймаг
йә уд исәд, әмә ыйн, йә цәститыл чи
бахәца, ахәм ма уәд... Гъей, мард дә, әви?
Әз дәумә куы дзурын, – Әмзоры зәнг
йәхимә айвәзта Алыкка.

Ницы йәм сдзырдта ләппу.

– Нә мә хъусыс, әз Алыкка дән! Уәуу,
мә зәронд сәр... Уәуу, мә зәронд фәрстә,
– куызд холымә куыд ләбура, афтә йә
дзәмбытә ныссагъта Әмзоры зәнджы.

Йæ бон цы уыди, уымæй йæ фæстæмæ нырриуыгъта Äмзор. Лæг иуварс атылд, йе 'рдиаг та ссыди:

– Уæуу, мæ фæрстæ... Мæнæ æнæ цæстылхæцæгæй куыд мæлын... Уæвгæ мын фылдæртæ хъæуы. Цæмæн сæм байхъуыстон? Цæмæн сразу дæн ацы бирæгъты 'хсæн бazzайыныл? «Тыхсæ ма кæн. Max дæм зындзыстæм. Max дæ иунæгæй нæ ныуудззыстæм...» «Нæ ныуудззыстæм...» Уæдæ уый циу? Äртæ къуырийы уæ иу куыдз зынæг дæр куы нæ фæци. Хуыцау дын æй ма ныбара, Зауырбæ! Цы бирæ хæрзтæ дын фæдæн, уыдон рондзæй фæкал. Бирæгътæн мæ холыйæн уадзыс, уый цæмæй зыдтон, æндæр иунæг бон дæр нæ фæлæууыдаин, калмай хъамылты абырыдаин, æгады мардæй мæлыны бæсты æз дæр афонмæ искуы арты фарсмæ бадин...

«Зауырбæ?.. Ay, Алыкка max фарс у? Хъæуы йæ барæй ныуугътой? Äмæ мын уæд Зауырбæ куыд никуы загъта. Нæ, на!» – цæуылдæр фæкъæрцц кодта Äмзоры зæрдæ, йæ сæры февзæрди ног хъуыдь: «Мæ номæй мæ фæргæ дæр куы нæма бакодта, чи дæн, уый куы нæма базыдта, уæд немыщы афтæ тынг цæмæн æлгъиты?..»

Алыкка йæ нысанмæ тырныдта дардæр:

– Мæ зæронд сæр сæттинаг у. Зауырбæджы ма фæстаг хатт куы федтон, уæд æй, кæм уыдзысты, уымæй цæуылнæ бафарстон? Иу фадат ма бæргæ зонын алидзынæн. Дæу дæр фервæзын кæнин. Фæлæ кæдæм? Кæм сæ агуырдæуа? Мæхæдæг кæй сæфын, уый мæт мæ нал и. Фæлæ адæм... Райсом байрæджы уыдзæн. Ахсæв сын фехъусын кæнин хъуыди. Бонмæ хъæуæй сау æвзалы йеддæмæ ницыуал бazzайдзæн... Хъусыс, æрмæстдæр сау æвзалы!..

Алыккайæн йæ фынды футт-футт ссыд, йæ удисыныл та ныллæууыд. Стæй хъæддаг гæдийайу йæ цыппæртыл алæууыд, йæхи уыциу цæф ныккодта Äмзоры.

– Цы ныхъхъус дæ? Афтæ аенхъæльс, æмæ, чи дæ, уый нæ зонын? Кæм сты Зауырбæгитæ? Ницы дзурыс? Хæц уæдæ! Уый та дын мæнæй! Ноджыдæр ма! – йæ хъæрзын фæуагъта Алыкка æмæ хафт-хафтæй ралæууыд Äмзоры цæсгомыл. Уый дæр æм æгъгъæд нæ фæкаст, æмæ дыууæ къухæй фæлæбурдта лæппуиы хурхыуадынðтæм, дзæбæх сыл нæма фæхæст, афтæ йæм Äмзор фæçарæхст: уæраджысæрæй уыциу цæф скодта Алыккайы æгъдтæ. Лæг йæ хъæлæсыздаг ныхъхъæр кодта æмæ иуварс атылд. Хъæрмæ цалдæрæй ærbazgъордтой. Тъæп-пытæтæнгæ сæ фæдыл аскъæфтой Алыккайы. Сахаты бæрц дæр

нәма рацыд, афтә ракодтой Әмзоры дәр. Алыккаимә сә скъолайы цур баураңтой. Немыңған дыууә әхсидавы ссыгъта.

— Комендант дзырд радта: кәд скъолайыл зынг бафтауат, уәд дыууәйә дәр уә хәдзәрттәм афардәг уыдзыстут. Замманай мадзал дын. Ди — скъолайы завхоз, — немыңған әхсида-вай ақамында Алыккайырдәм. — Ди та... Әнхъәлдән, астәм къласы ахуыр кодтай...

Йә зәрдәйы фәстаг тутгә ныссәх-сәх кодтой Әмзорән, судзгә әхсида ратында немыңаджы къухәй, куы сәрты йә ныддывывит ласта кәйдәр цәхәрадонма. Иннае дыууә немыңаджы йыл сәхи ныщавтой. Ног та салд зәххыл афәлдәхт Әмзор. Ног та цыдәр аскъуыд йә дыууә уәны астәу.

Алыккамә ницы бавнәлдтой. Уый та цы фәци, зәгъгә, йә уәззау цәстыхаутыл хәрдәмә схәңди Әмзор. Алыкка әхсида райста, хъуызәгау азгъордта скъолайырдәм.

— Фәстәмә, цъаммар!.. — йә рәмбыныкъәдзтыл ма йәхі фелвәста Әмзор. Фәлә уәдмә арв сырхъулон афәлдәхт. Арты цыренәй ма фәстәмә лыгъди Алыккайы сау әндәрг...

...Әмә цәуынц ныр дыууәйә ацы мәйдары. Хъәу фәсте базад Әрмәст арты цырен сә фәсонтыл рахастой. Сә фәдым уәззау цъәпп-цъәпп кәнынц немыңәгтү цырыхъұтытә. Арвыл иу стъалы дәр на зыны. Ныккәнды дәр афтә талынг на уыди.

Ныгтуыбыр Алыкка. Йә фәсонтыл судзы арты цырен. Судзы скъолайы сәрмә талынг арв. Тарбынырх тугәй самәст. Кәй тугәй?...

Фәстәмә ма йәм иу каст фәкәнид? Нә, фәсте ницыуал базад Алыккайән. Әрмәстдәр мисхалы йас ныфсы мәнг әртхутағ. Немыңған ын, әхсида куы иста, уәд, зәрдә кәмәй бавәрдта, уыцы гыщыл ныфсы цырпты. Әмә ма сын уәд ацы талынджы цыд та цы у?.. Исдугмә йәм афтә дәр кости, цыма, йә фәдым чи цәуы, уыдан немыңәгтә не сты, фәлә хъәу систад әғасәй дәр. Ныртәккә йә сагәйтты сыйкатель сисдзысты, немыңған әхсидауау әй арты цыренмә ныддывывит кәндзысты. Нә, на! Ничи йә федта хъәубәстәй. Әрмәстдәр иунәт Әмзор. Уый дәр тагъд... Йә фазыл дәр сбырдзән фәстәмә. Мургай әруидз-дзән скъолайы сыгъд пъолтә. Бахәр сә, зәгъгә, йын куы зәгъой, уәддәр сә иугай бахәрдзән йә зәронд къәпсиртәй. Судзгә на, араугә дәр әй кәнәнт — ницы йә бауromдзән.

Әрх фәсте аzzад. Кәдәм ма? Дардәр тыгъд быдыр йеддәмә

иу дзыхъхъ куы никуыуал и. Иу бәласы къуындиндих дзы куы никуы зайд. Рәбиныхъаеу уайд, әмәй йәм боныцъәхтәм дәр куы наә бахәецәе уыздысты. Айразмә кәй әрцахстой, цыма уыдан дәр ацы фәндагыл ракодтой...

Алыккайы цәестытыл ауадысты йәх хъәуккәгтә. Фарастәй... Цыма сәе ингәнтәй сыйтадысты. Комкоммә йәм әрбацәуынц. Йәх үдәй йәх мидәг ницыуал аззад. Әмзоры аууон амбәхст. Ләппу йәх әлгъгәнгә асхуиста.

«Сырды ләппин, – йәх дәндәгты къәс-къәс ссыд Алыккайән. – Фәләуу, бирә дә нал хъәуы. Ныртәккә дын Алыкка мәнә ацы къуутәй ингән къахыныл куы баләууа, уәд мә къәхты бын уаллон фестдзынә. Афтә ‘нхъәлыйс, әмәе немыцәй рох фәдә? Нә, уыданәй ахәмтәе рох наә кәнинц...»

Йәх сәр бәрзонд систа, талынг арвил цыдәр агуры, афтәмәй әнәдзургәйә цәуы Әмзор Алыккайы рахиз фәрсты. Алыккайы фыдәнән ма кәнәд афтә? Әвәццәгән. Әндәр ын цы баззад арвы талынджы? Цы дзы агуры уыйбәрц? Алидзынвәнд әм ма уа? Бәргә, уәд фәндаг фәңзыбыр уайд. Алыкка йын йәхи къуутәй скъахид йәх ингән. Йәх ныхбынтае сфајлауид салд зәхх. Әрмәст немыц сәе ныхас ма фәсайәнт. Йәх ләттәйтә йын доны ма бакаләнт.

«Лидзгә... Әрмәстдәр лидзгәйә фәңзыбыр уыздәни фәндаг. Мә цәгомыл дәр мын бату кәнәд, мә мады дәр мын ралгыитәд, – ныббардзынән ын. Әрмәст алидзыныл сразы уәд», – хъуыды кәнүйиңимәр Алыкка әмәе дзуры ләппумә:

– Әз лидзынән нал дән, фәлә ма ды цы боны хорзмә кәсис? Җардәй куы ницыма федтай... Ныртәккәйи хуызән фадат дын нал уыздән. Лидзгә! Әз дә мәхи гуырәй бахъахъәндзынән. Лидзгә дын зәгъын!!

Әмзор ницы дзуры, хъаргә дәр әм наә кәнинц Алыккайы ныхәстә. Цыдәр агуры талынг арвил. Мәстәй йәм фыңы Алыкка. Хәңци йәхимә, ныккәнди йәм кәй наә сарәхст, уый тыххәй: «Хәлиудзых... Цы фыдбылыз әй рахаста немыци размә? Ды йәх ракъах... Дәүүән исты зәгъдән...» Иу дәр уә мауал баззайәд! Күйдзы къәбыла йеддәмә ма исты у, агәрах әй кодтаккат. Әз дәр ацы фыдбылызы не скүиси уыданин.

Хъуыдитә Алыккайы сәрү зилгәдымгә фестадысты. Судзгә фәттая сурынц кәрәдзи. Иу бон иннәйи сәрты йәхи фехсы. Иу цау иннәйи хъуыры фәбады. Сәмхәццә вәййынц. Ницәмәй

сæ хъаст кæны. Ёрмæст ма ирвæзгæ акæнæд. Ацы æхсæв ма йæ уд æгасæй бazzайæд. Хур дæр ыл мауал скæсæд. Цæрæнбонты немыци æмбыд къæхтæ дæр æхсæд. Цыфæнды номæй йæм дзурæнт... Мард æмæ æгас иу не сты. Адæймаг йæхæдæг куынæул уа, уæд ма йæ ном кæй хъæуы? Уæд та зæхх ныртæккæ йе ‘мбæрц куы аскъуынид, йæ дыууæ хъусмæ дзы куы аныгъуылид. Ёрмæстдæр йæ дыууæ хъусмæ. Йæ улæфт ма йæхи бар куыд уа, афтæ. Ёрбацæуæнт-иу уæд немыц йæ сæрыкъуыдырыл. Цасфæнды дæр ыл фæнай кæнæнт сæ цыифæйдзаг цырыхъхъытæй. Бафæраздзæн сын. Чи йын сæ бадардзæн йæ цæстмæ? Чи? Немыц? Фыдæнхъæл æй чи фæкодта, уыдон? Бæсты кæмæн ницы цæуы, уыци хуытæ? Дон фæцæуы, æмæ дур бazzайы. Бazzайдзæн Алыкка дæр. Ёвзæр митæ кодтай, зæгъгæ, иуы бон дæр нæ бауыздæн йæ багæды кæнын. Ёрмæстдæр ацы къулбадæг... Мæ иунæг æвдисæн. Цы ма йæм кæсынц?

Æмæ та Алыккайы цæстытыл уайы, Ёмзор ингæны уæлхъус куыд æрлæудзæн, уый. Иу хатт ма йæ бафæрсдзысты партизанты раздзог Зауырбæгæй. Куы ницы дзура, уæд æй удæгасæй размæ фесхойдзысты. Ёфсоны хъæр фæкæндзысты Алыккайыл дæр. Чи зоны, автоматы фындзæй йæ схойгæ дæр бакæной. Бирæгъяу фæлæбурдзæн салд зæхмæ Алыкка. Уайтагъд айдзаг кæндзæн лæппуйы ингæн. Йæ фæдыл-иу ын цæхх кæнæнт уый фæстæ йæ хъæубæстæ. Мæртæй хабаргæнæгничима раздахти.

Цыдæр рухсы цырпти ферттывта Алыккайы зæрдæйы. Амбæх-ста дзы Ёмзоры сай æндæрг. Афæлвæрдта Алыккайы къæлæт фæсонтæ сраст кæныныл. Нæ ын бакуымдтой. Ёмæ уæд, куыд тагъд ферттывта, афтæ тагъд ахуыссыд. Ёнækæрон тасдзинадæй та схъæрзыдтой салд къуыбæртæ йæ къæхты бынæй. Йæ хууынджын рус та ын асыгъта Ёмзоры комытæф.

Цъæпп-цъæпп кæнынц немыцæгты цырыхъхъытæ. Куы бынтон æрбахæстæг вæййынц, куы та рæстæгмæ аскъуыйы сæ уынæр. Фæсмын дзабыртæ ныллæхъир сты, уафс бæрæг сын нал ис. Цыма бæгъæмвад у, уйайау дзыхъхъ-къуыпп нал æвзары Алыкка. Иу тавсы мур нал бazzад йæ дæрдджын палтойы.

«Фæраз. Дæхи ныххъæбæр кæн. Ёндæр хуыздæр хос дын ницы ис ныртæккæ. Зæронд донвæд дард нал у, æнхъæлдæн. Уым ацы бирæгъы лæппыныл сыджыт калыныл куы балæууай, уæд ма æгæр дæр стæвд уыдзынæ. Фæстæмæ хъæумæ!. Айдагъ къодах ма дæ куы бazzайа, уæддæр исты амæлттæй баддзынæ», – йæхицæн

зәрдәтә әвәры Алыкка, әмәе йәм исдугмә афтә кәсү, ңыма Әмзор йәхи лиздынма цәттәе кәнә.

«Әгәр дард нә бazzадысты? – йәе цонджы бынты фәстәмә кәсү немыцаг ңырыхъытәм. Талынджы йәе күң фәивгүүйой... Күң сүн аирвәза... Уәд әппәт маң дәр мәнәй сисдзысты. Уәд мәе сәннүү мәсүг йәе бындарәй ныххәррәтт ласдзән. Нәе, цүх уадзын ай нә хъәуы. Исты, уәд әм дәндагәй уәддәр ләбүрдзынән... Фәләе йын уәддәр арвыңы бazzад? Йәе бәрзәй күңдә нә фәллайы хәрдмә кәсүнәй? Җы ныххъус вәййи? Җыма ңәмәдәр йәе хъус дары? Җыма йәхинимәр ңыдәр агуры? Җы? Җауыл ма дары йәе зәрдә? Уый карәнәй әндәр исчи афонмә немыцән сә ңыфәйдзаг ңырыхъытә сәрид, ләгъстәтәй, кәуынәй йәхи акъәртт кәнид. Зауырбегиты нәе, фәләе ма йәе ныйярәг мады дәр ауәй кәнид. Ай та... Әрдәбон уыңы әхсидав күңдә ныззыывытт ласта. Әнхъәлдтон, ныртәккә йын күңдзы мард акәндзысты... Җәмән ма йәе ныуугътой? Әвәңцәгән ма йыл сә зәрдә дарынц. Ингәны уәлхъус әм автоматтә күң ныддарой, уәд күңнәуал бафәраза, партизантәм акәныныл сүн күң сразы уа. Җы фәуыдзынән уәд әз та? Нәе, фәлтау кәронмә бафәразә! Уыйбәрц ңәфтән күң бафәрәста. Уәд ма ницәй тыххәй... Хъусыс, кәронмә ләг разын. Әз дә мәхі къухтәй банигәндзынән. Сыдҗытән дын йәе фәлмәнтә февзардзынән. Мәе зәронд палтойә дә бамбәрздынән...»

Ниңди дзуры Әмзор. Әдзәмәй нымайы уый дәр йәе къах-дзәфтә. Хатгай арвыл гәзәмә фертиви ңавәрдәр стъалы. Мигъты бынәй фәзыны әмәе та уайтагъд фәстәмә амбәхсы. Җаләм хатт әм фәзынди? Фындаас уал дзы банимадта Әмзор. Әнхъәлмә кәсү, әхсәрдәсәм хатмә. Нал әмәе нал зыны. Нымад фәци йә азтә. Фындаас... Райсомы хүрү тынтыл әм фәд-фәдил артахтысты, фындаас зарәгәй йын барәвдүйтой йә тәлфаг зәрдә. Ныр сүл әнәнхъәләджы артыхсти әхсәвү мәйдар. Чысыл уысм ма, чи зоны, Җалдәр къахдзәфы. Чи зоны, уыдон дәр нал. Әмәе ахуысдзысты. Нал әм ракәсдзән ие ‘хсәрдәсәм стъалы. Йә фәстә бazzайдзән Алыкка. Сау калмәй хилдзән адәмь къәхты бын... Әмәе уәд мәрдтү дыууә марды күң кәнә Әмзор.

Бәргәе, иучысыл ын йәе къухты баст күң суадзиккой. Уәд уышиу тахтәй стәхид арвы талынгмә, фәныгъуылид мигъты фәлмы,

ссарид, йәхи дзы чи бамбәхста, уыцы стъалы. Саухъәды йә баләууын кәнид Әнамә. Уәвгә, нә! Әнайы разәй дәр уал йә масти сисид Алыккайә. Немыңаг топпы нәмгуитә йын рисгә дәр нал фәкәниккөй уый фәстә.

Зәронд бирәгъяу йә фәйнә фәрсты дзагъултә кәны Алыкка. Хәстәгәй-хәстәгдәр ласы йәхи Әмзормә. Скъолайы ләппутәм дәр-иу афтә бахъузыди, уыдонмә дәр-иу афтә дзагъултә систа. Уәд нәмгә та?.. Әмзор ма йә дзәбәх хъуыды кәны, фарон уалдзәг ләппутә сә урокты фәстә кәрты портийә күйд хъазыдысты, уый. Сә порти рудзынгыл баирвәзт, әмә авг базгъәләнтә. Сырдау сыл йәхи раскъәрдта Алыкка. Әппындәр аххосджын чи нә уыди, ахәм ләппуиы рацахста, скъола куы бабын кодтат, зәгъгә, йыл ләдзәгәй раләууыд. Ләппу бауадзыг. Цалдәр боны хуыссәнәй нал сыстад. Алыкка, ләппуиы фыд ын исты фыбылыз куы скәна, зәгъгә, хъәуу хистәрты сә къәхтыл сләууын кодта. Уыдон әй бафидауын кодтой. Чысыл ма бахъяуа, скъолайы иунәг рудзынджы тыххәй ләппу ма фесәфа. Ныр ыл йәхәдәг, йә цәст дәр нә фәненкъ-уылдта, афтәмәй арт бандзәрста... Цы цәстомәй ма раңаудзән уый фәстә хъәуу уынгты? Цы ын зәгъдзысты йә дыууә чызджы? Хох дард у ардыгәй? Ницы кәны. Иубон сә ардәм хъәуу. Фәуыдзән сын иу хабаргәнәг. Адәмы цәст уынаг у.

«Кәцәй сәвзәрд уыйбәрц марг йә зәрдәй? – хъуыды кәны Әмзор, – дуканигәсәй йә куы систой, цалдәр азы ахәстоны куы фәбадти, уәд? Әви скъоладзауты цинай ныдымстү йә масти дзәкъул? Әмә йәхи дыууә чызджы дәр уыдонимә куы ахуыр кодтой. Давәггаг хъәдәрмәгәй цъәхсәртә куы аскъәрдта. Цәмәй ын аевзәр фәзи Советон хицауад?..»

Талынджы ын йә батинкәйи зәвәтүл нылләууыд Алыкка, џавәрдәр хъылмайы тәф дзы арбакалд. Ницы та йәм сдзырдта ацы хатт дәр Әмзор. Ныдур и йә зәрдә. Бафәллад, зәвәццәгән, әндәрәхсәвәй нырмә немыңци цәфтәй, се ‘ртхъирәнтәй, се ‘лгъаг цәстәнгасәй. Уыйбәрц цәфтән бафә-раздзән, уый әнхъәл нә уыди. Йә уыргтә күйд нә ныккалдысты, зәрдә күйд нә нылләууыд! Әмә кәд аецәт йә уыргтәй иу дәр йә бынаты нал ис, уәд та? Кәд аем уымән нал хъардатой фәстагмә немыңци цәлхъытә? Стәй та, куы ‘рчъицидта, уәд ныккәнды дудын байдыдтой йә цәфтә. Зәрдәйи тугда-дзинтә иугай ластой. Чи дзы тынгдәр рысти, уымән ницыуал

әмбәрста. Сәры магъз сыгъди кәйдәр рәхуыстытәй. Сырхынг әфсәйнаг цъыс-цъыс кодта фәсонтыл. Цъыс-цъыс коменданты хъәртәм рахызт:

«Чи сты де ‘мбәлттә?»
 «Нә зонын».
 «Уәдә сын хәринаң кәдәм хастай?»
 «Никуыдәм».
 «Уәдә адон цы сты?»
 «Нә зонын».
 «Цәрын дә нал фәндү?»
 «Фәндү».
 «Ахуыр та?»
 «Ахуыр дәр».

«Дзур уәдә. Партизантә кәм сты, уый нын куы бацамонай, уәд ахуыр дәр кәндзынә. Дәхи ницызонәг куы скәнай, уәд та... – комендант йә амонән әнгуылдз әрбакъәдз кодта, ие ‘взаджы цъыкк фәңцид. – Дә мадән ма тәрс. Дә хуызән хъәбатыр ләппутә кәмән вәййы, мах ахәм мадәлтән уәлдай аргъ кәнәм. Фәстаг хатт ма йә кәд федтай? Хъусыс, фәст-а-аг хатт... Ницы дзурыс, нә? Дә мад кәм ис, уый дәр нә зоныс, нә? Әндәрәхсәв фермәйыл куы бандзәрстат, уәддәр ай нә федтай, нә? Фельдфебелы бәхыл ай хъәдмә йә фәсарц чи ахаста, уый дәр ды нә уыдтә, нә? Капралы бәхы къәдзилыл чи баста, уыдоны дәр нә федтай, нә?.. Ныртәккә дын сә әз фенениң кәндзынән!» – Әмә, коменданты тымбыл къух әфсәрыл сәмбәлд.

Уый уыди коменданты фыццаг цәф. Иннәтә цал уыдысты, уымән ницыуал бамбәрста. Дыккаг изәр дәр афтә. Уыцы сырхынг әфсәйнаг... Уыцы фәсонты цъыс-цъыс... Коменданты тұгдымст қәститә... Алыккайы хъәрзын...

Ныр ай нициуал фәрсы. Суанг ма йәм Алыкка дәр ницыуал дзуры. Рәестәгмә йә рохуаты ныууагъта мәләты тас. Цәуы зәронд уәрдонвәндагыл. Цалдәр хатты Саухъәдмә куыд хъавгә цыдәй цыди, афтә. Тагъд хъәды кәронмә бахәццә уыдзән. Уырдәм та йә размә раңаудзән Әна. Кәрон та нал уыдзән йә цинтән.

«Ацы хатт дә иунәтәй нал ауадздзынән. Цалынмә фәстәмә фездәхыс, уәдмә мә удәй мә мидәг ницыуал аззайы», – уынгәг хъуыраәй та райдайдзән Әна, әмә та файнәрдәм фәптырх

уыдзысты йә ныхы арф әнцыйлдә. Йә фәлмән къухтә та зырзыргәнгә атыхсдысты Әмзоры дәллагхъуыртыл, фырты зәрдә та фәцагайдәни сә тугдадзинты тарст дзәхст-дзәхст. Йә фәлмәст цәсттыыл та фертивдзысты цәссүиджы әртәхтә. Стәй Зауырбеджы әппәлән ныхастә, йә халас рихиты бын кәй фембәхсы, уыци мидбылты худт...

Стъалы ратахт. Йә нараң къәдзил ма фәндаджы галиуварс зәххы куыд аныгъуылд, уый ауыдта Әмзор. Стәй хәрз хәстәгәй цалдәр гәрахы фәцыд. Йәхи фәндагәй иуварс ап-пәрста Әмзор.

– Әл-л-әх! – йә хъустыл әрцыд Алыккайы әнуд хъәрзын. Фәсте йә гәндәхтә цагъта немыщәгтәй чидәр.

– Мә фәдыл! – йә хъустыл әрцыд зонгә хъәләс. Кәйдәр тыхджын къух әй рогән аскъәфта әхсәвы тары...

ЧЕХОЙТЫ СІЕРІБИ: 95 АЗЫ

ХӘЕСТОН ЛИРИКАЕ

* * *

Цәй, хәрзбон! Дә къух мәм авәр,
Абон сау хәстмә цәуын.
Тох ыстынг, зын у йә уавәр,
Уым хъәудзән ләгау хәңын.

Чи зоны, фәстаг хатт дзурын,
Йе уынис фәстаг хатт мән.
Уымән рағром ис дә цуры
Ныр мә сусәг уарзт мәнән.

Дард, әнәзонгә бәстәм мә
Тагъд куы фәхәсса хъысмәт...
Зон, зындынән дәм фәстәмә,
Зон, дәуыл уыдзән мә мәт.

Ехх, дәумә, дәумә қәсынәй
Аэз нә бафсәстән нырма!
Демә, уагәры, цәрынәй
Аэз кәд бафсәдин, зәгъ-ма!

* * *

Ма тәрс ды карз хәсты артәй.
Не знаг - тыхджын әмә хин, -
Асай йә, амар ўй тагъддәр,
Науәд дын мардзән дәхи.

Худинағ - хъахъхъәнын хи сәр,
Иу ләджы цардәй цард наёй.
Адәмы рисәй ис риссән,
Ма кән дә адәмы ўәй!

Химбæстаг карз тохы чиуы,
Иумæ уæм амондджын, цæй!
Иунæгæй амондджын чи у,
Уымæй æнамонддæр нæй!

1943, Харьков

* * *

Уартæ рагъмæ хур æрхæстæг,
Мæн та хуры скаст хъæуы...
Хъæуы фале ма æрмæстдæр
Иугай гæрахтæ цæуы.

Уартæ мигъ дæр рагъы сæрмæ,
Тугæй ахуырстау, ныссырх.
Туг дыгууæ цæфæй изæрмæ
Мæнæ м' алыфарс нышпирх.

1943, Михайловское

* * *

Мæн фыссын фæффæнды, – нал мæ ‘ндавы ныр.
Æз йæ хорздзинæдтæ фыст нæ фæдæн Ирæн.
Уæд цыфæнды мемæ... Уæд мæ цард цыбыр, –
Ис цыбыр царды дæр саразæнтæ бирæ.

Ницы мын бантысти диссагæй нæхимæ,
Хæсты заман чи циу, уый та у бæрæг...
Æз æппын нæ кæннын карз хæсты мæхи мæт, –
Чи цæры йæхицæн, уый нæ хоннын лæг.

1943, Ахтырка

ЧЫЗГАЙЫ ЗАРÆГ

Тав мæ абор зиуы,
О, сызгъæрин хур.
Зærдæ ‘взонгæн риуы
Абор нал у дур.

Абон аэз дә кастай
Рухс пәсгом куы дән.
Сау ләспүйи уарзтай
Судзы риу мәнән.

Уый мын ныр дыккаг аз
Хәсты арты ис.
Уырдәм уый куы араст, –
Тынг хъәлдзәг уыдис.

Ссәудзәни фәлладәй
Хъәубәстәм, хъәмә.
Не ‘рәудзән агадәй
Карз хәстай мәнмә.

Хәрзиуджытә риуәй
Калдзысты цәхәр.
Уарзэтты ысиуыл
Цин уыдзән фылдәр!

1944

* * *

Цард ләвар кәмән у рагай,
Уымән цард зонын у зын.
Царды даргъ, уәрах фәндагыл
Аэз уәлахизмә цәуын.

Цард аэз тохгәнгәйә ‘мбарын,
Аэз ләвар цәраәг нә дән.
Цардыл аэз цәфәй дәр зарын, –
Аддҗын уымән у мәнән.

Бузныг, демә кәй дән, уымәй,
О, нә хъәбатыр фәлтәр!
Зарджытә нә кәнын къуымәй, –
Дән ыстыры хәсты фәлтәрд.

Аэз нәма бафсаестән цардаәй,
Амәе уый тыххәй хәңзын.
Хәсты сау фәздәдҗы, арты
Аэз нә уәлахиз уынын.

1944

Сәрәби йе ‘фсәддон әмбалимә.

* * *

*Аэз мæ сай туг абор дæр ма калин,
Фæлæ не знаг къæхты бын фæцис.
Хæсты ныр цы туджы зæй ысмал и,
Уыпцы ран мæ туджы 'ртах дæр ис.*

*Дзурин æз, наæ фæдонтæ, сымахмæ,
Дуæрттæ уын коммунизммæ сты гом.
Мах, мыйаг, куы наæ схæццæ уæм рагъмæ,
Уæддæр-иу нын буц кæнут наæ ном.*

*Курын æз, уæ куывды наæ-иу мысут,
Ахса мах æнусты дæргъы пæст.
Хорз нын-иу наæ цыртытыл ныффыссут,
Уадз æвдисой фæлтæртæн наæ хæст.*

*Аэз мæ сай туг абор дæр ма калин,
Фæлæ не знаг къæхты бын фæцис.
Хæсты ныр цы туджы зæй ысмал и,
Бузныг, уым мæ тугæй дæр кæй ис!*

1945

* * *

*Дæ пæф мæ риуы баззади хъæдгомæй...
Хæстон лæджы mast риувайнæг тыдта.
Кæй уарзтай мæн, наæ Иры уый æргом уыд,
Кæй дæ мæнгард, уый базонæнт ныр та.*

*Ды нал фыстай. Мæн не 'рхастай дæ сæрмæ.
Цы ма мæ куырдтай карз хæстмæ хатыр?..
Ды ам фæцыдтæ ме ссыдмæ æндæрмæ...
Амæ мæ пæфтыл ног пæф бафтыд ныр.*

*Ды агуырдтай æнцойдзинад дæ удæн.
Аэз калдтон туг: хæстон лæппу - бæлпçон!
Дæ зæрдæйы æз арф æвæрд наæ уыдтæн, -
Цы уа уæлæнгай, уый сисын - æнпон.*

*Ды хæстмæ мæн фæцæф кодтай фыдномæй,
Ныр дæр ма уый дзæбæх кæннын наæ комы.*

КАЛОТЫ ХАЗБИ: 90 АЗЫ

ЦАЕРУКЪАТЫ Алыксандр

МÆ АБОНЫ ФЕМБÆЛД КАЛОТЫ ХАЗБИЙМÆ

(Мысинаңтæй скъуыддзæгтæ)

* * *

Æрфыссәм йæ портрет, йæ бакаст. Уый – рæстæмбисасæй бæрzonдdærtæ, рæхснæг лæппу. Эмраст, æлвæст уæнгты конд. Тарбын морæ цæстытæ – æппæтфиппайæг; йæ фезмæлд – цъус уæзбын. Ныхасгæнгæй йын æрфгуыты, къухты змæлд дæр – æххуысгæнæг йе ‘нкъа-рæнтæ, йæ эмоцитæ равдисынæн. Таргомау сæрыхъуынтæ – бæзджын, хæрзæфснайд. Цæугæйæ йæ риу размæ хаста схъæлгондæй; уæхсчытæ – фидар, хъæсдар-джытау, цæнгтæ – хъиснуар. Хъæбысæй-хæцæджы дурнад къабæстæ. Былтæ: бинаг зына-нæзына æддæмæ хæцыд йæхи-уыл. Ныхасгæнгæйæ, кæнæ æмдæвгæ дзургæйæ йæ бон хъæрæй дзурын нæ уыди, хъæлæс – фæсусбын, бæзджынго-мау, ферхæцаг. Горæты цæргæйæ йæ хъæууон хуыз нæ ивта; йæ сæрыл – тъæпæн, села сай къепкæ фæтæн тапка къæлидоримæ; арæх цыди бæгъæмсарæй дæр. Никуы йыл федтон исты æрттиваг, интеллигентон уæлæдарæс, нæдæр гал-стук-хъуырбæттæн. Бæрæг ыл – хæдза-ры бинонтæ бирæ кæй сты, æмæ дзау-майæ буцæфсæст не ‘ййæфта. Хъал митæ, æнæрвæссондзинад, исказæй дæлдæр æвæрын – æмгæрон дæр нæ! Уыцы хуымæтæгдзинад ын арæста адæмы

аҳсәнмә фәндаг – студенттәй суанг профессорты онг. Әрыгонәй сардта йә ас ләджы фәлгәт, сбәрәг йә мидахаст, йә характер; сфиадар әрдз, аҳсәнад, цард әмә зонадмә йә цәстәнгас, алцәуылдәр хъуыды кодта йәхирдыгонау, барста әмә карста йәхи барәнәй. Үұрыссагау ай зәгъиккам афтә: «Он рано оформился как личность». Әнә уымәй та нәй фыссәг суәвән. Ахәм әдзудгә зәрдәты хиңау – Байрон, Пушкин, Къоста, Маяковский... Иуәй-иу әрәгмә «сәттә» вәййы, зәронды бонтәм дәр йә уды, йә цәсгомы фәлгонц сисамайән фәкәны, фәлә Хазби раджы сәргом.

* * *

Лекитәй уәгъд рәстәджы Хазбимә нәхи ирхәфстам афтид аудиториты, фәлдәхтам чингүйтә, қәттә кодтам ахуыры хәсләвәрдтә, кәнә та күистам нә фәлвых, әрдәғфыст фыстыыл. Әмә та ацы хатт дәр сәрккаг уәладзыджы цыппарәй бадтыстәм. Әз уәд фәцалх дән Джек Лондоны уацмыстыл, кастән йә радзырд «Любовь к жизни», Хазби та А. Блокы әмдзәвгәтү әмбырдгонд. Ацы поэт ай йәхирдәм тынг здәхта үе сфәлдыстады романтикон әрвхуыз мигъфәлмәй, йә мидныхлаууындинәйтәй, субъективон хъизәмәрттәй; бирә әмдзәвгәтә дзы зыдта әнә чинигәй, (цикл «Стихи о Прекрасной Даме»). Уыцы поэтән ног историон дутмә әрбахизәны цыдәр йә уды мидәт марди, хәлди, цыдәр та дзы гуыргә, рәзгәе кодта. Блок – трагикон поэт. Әвәццәгән, стыр поэттә рацәуынц мидуды уәззазу трагедийә.

* * *

Разәнкъарәнтә, дәлзонды змәлд, интуици Хазбийы сконды – арф әвәрд. Үйдон аивады процессы, сфәлдыстадон күисты ахсынц сәрмагонд бынат. Фәлә нырма уыцы мигъәмбәрзт фарста ләмбынәг әвзәрст нәма у суанг Аристотеләй нырмә. Үйй – гениты сусәгдзинад, суй-муй аләсәнтә, растдәр критаг мифты лабиринт әмә паддзах Миносы чызг Ариаднәйи бәхсныг-әндах, – уырдыгәй раирвәзән кәй руаджы ис, үйй. Әмә интуици канд аивады байтаман тых нәу – үйй әнәуи царды, әрвыйлбоны хъуыддәгть, хъысмәты дәр, әст кәуыл нә хәцы, ахәм уәвәг, хәлын барәг, сих. Хазби мын иу хабар ракодта, йә зәрдә үйин тынг чи сагайдта, ахәм. Бадти доны

был (Ногирмә ныфтгәйә Терчы цур әви сәхимә Къостайы-хъәуы, уый нал хъуыды кәнин). Йә размә, сурмә, сгәпп ласта кәсаг. Хазби йын фәтәригъәд кодта, систа йә къухтәм әмәй йә фәстәмә ныппәрста донмә. Кәсаг та ногәй йәхи рантьыхта. Хазби йә ноджы фалдәр – зывытт, әмәй нал разынд. Ләппүйи зәрдә цәмәдәр гәсгәй һемә дзырда, дыуа-әртә боны фәстә баңыд үирдәм әмәй – кәсаджы стәгдар донгәрон: әвәццәгән та сәсхъиудта әмәй йә мәлдзыдҗытә, хъәндилтә бахордой. Сагъасыл ай баftyдта: цәмән раппәрста йәхи уал хатты, цы йә уыд хъыгдарәг? Ис ахәм хабәртә: киттә, дель-фингәтә, акуләтә сәхи сур зәхмә раппарынц әмәй амәлынц. Пылтә дәр иу ранмә аерцәуынц сәе фәстаджы бон мәлынмә, куызд дәр афтә – йә адзал бамбары, йәхи кәдәмдәр айсы йә уә исынмә. Фәлә кәсаджы ахәм ми бакәнгә никуыма ниши федта. Әнә ‘фсонәй ницы ис. Фәлә цы уа? Хъысмәт? Әмә хъысмәт цы у? Әви әрдз, цард, куыд наем кәсы, уымәй у бирә вазыгджындәр, йә сусәгдзинәйтә – әгәрон. Хазбийи дис абон дәр ма – цымыдисаг. Интуицийи мылаz йә фыстытыл – бәрәг, йә фыстаджытыл дәр. Кәд ныхасәй йәхи хъәддых дары, уәддәр йә зәрдә әнкъары, цы йыл аерцәуинаг у, уый.

* * *

Хазбиимә аэз ныхас кәнин дзуарән кувәгау. Хазби – уаз ном, символ. Мәнән һемә ныхас арәх бацайдагъ вәййы, стәй быцәу дәр, гуырзыкк диалог, цәмәй аецәгдзинад сбәрәг уа. Мәнән Хазби ме ‘мдугон, ме ‘мвәлтәр әмгәрттәй кәмәйдәрты – цардәгасдәр. Ныр дәр та йыл сәмбәлдтән цима ләгәй-ләгмә – йә удимә, йә сурәтимә. Йә къам мә разы. Ам әндәр ниши ис. Уынын йә билтү змәлд, йә цәстүтү рухс стъәлфәнтә, хъусын йә фәсус ныхас. Хъусы уый дәр, цы дзурын, уымә...

Ацы мысинаеттә куы фыстон, уәд цардтән әвзонджен бонты монцтәй, арыгон азты бәллицтәй. Бавзәрстон әнәкәрон әхсизгандзинад, әнәссәугә архуым әмәй утәхсәнтә. Ныр мә ныхас фәуынмә хъавын, фәлә Хазбийи цыбыр царды темә у аецәг поэзийи темә, әмәй ма йәм бирә хәттыты раздәхын бахъәудзәни: **хъуыры ныббадти кәуындзәгәу, цәстү – цәссыгәу, хъусты – уадындзы дәрдзәф зәлау, зәрдәйи – тугәрхәмаяу...** 1956 азы Мәскүйи, Хазбийи мысләйә, райгуырд мә ацы әмдзәвгә:

ФÆСТАГ ХЪУЫДЫ

О зонын æз, æрзылд мæ фæстаг сахат...
 Äрхаудзынæн уæлгоммæ дзагъырдзастæй,
 Мæ зыххъыр дзыхæй скæлдзæн туджы саха,
 Ныххъæбæр уыдзæн хъусрæбынты ахстæй.

Дард ацæудзысты, дард, мæ тохы ‘мбæлттæ,
 Äз та кæсдзынæн сай мигътæм æдзæмæй.
 Äндæгъд къухы – рæдывд кæрдæджы хæлттæ...
 Мæ кард дзæгъæл æппærст æнæ кæрдзæмæй...

Мæ хуры хай... дæ ном нæ дзурын барæй...
 Кæддæр уыдтæ мæ сонт митæм фыдæхай.
 Кæд мын сæ ныр, фæстаджы бон, ныббай, –
 Мæ уд дæм хъуамæ базыртыл фæтæха.

Äхсæв дын-иу ныххойдзынæн дæ рудзынг,
 Сæумæ дын хъаздзынæн дæ сай дзыккутæй.
 Мæ цæстысыг-иу нæугæрдæгыл судздзæн,
 Äрттивдзæнис-иу дон мæ мидбыл худтæй.

Изæрон арв – ызгъæр цæгты æмбæрзтæй...
 Куы йыл уынай мæ къæдз æхсаргард састан –
 Уæлгоммæ хуысгæ уайдзынæн дæ цæстыл
 Мæ туджы ахст фæзгъæртыл дзагъырдзастæй.

Дæ мидхъуыдты-иу дæ сæр æркъул кæн,
 Äрхæц-иу мын мæ цæстытыл дæ хъыджы.
 Äрæппар мыл дæ бæзджын сай дзыккутæ,
 Äмæ-иу сæ æрæхс дæ цæстысыджы.

Хазбиимæ кæддæр Есенинæй цы ‘мдзæвгæ рафыстам («Я по-
 кинул родимый дом...»), уый мæ æнцой нæ уадзы абоны онг дæр:

*Я не скоро, не скоро вернусь...
 Долго петь и звенеть пурге...*

1987.04.04

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат

* * *

Йæ цард сгуыхтдинад кæмæн сси, поэттæ судзгæ зарджытæ кæуыл скæной, ахæм у Калоты Хазби. (...) Калойы-фырт, иннæ поэтты хъауджыдæр, хæсты агъоммæ йæхи æппынæдзух æнæңцойæ хъардта царды ад æмæ поэзийы ад бамбарыныл.

Райсугут ын поэты миссийы фæдыл ие ‘мдзæвгæтæ. Күйд карз, күйд æгъатыр у йæхимæ! Фыссæт уæвын фæндонæй нæу, исказæ фæзмгæйæ дæр нæу («лæджы фæзмын æмбисонд нæу»), фæлæ хъæуы «нæуæгæй исты» зæгъын:

*Æмæ фырадæргæй мæхицæн
Æппынæдæр нал арын бынат,
Фæбæллын: eхх, кæмæй фæхицæн
Поэтикон лæмæгъдзинад!*

Поэты бæрндинад адæмы раз, Ирыстоны раз Хазбийы хуызæн зæрдæбынаей никæй мардта удхарæй. «Мачи мæ схонæд мæн фыссæт» – йæ ацы курдиат ын хонынц йæ хæдæфсармы æвдисæн, фæлæ уый фылдæр уыдис, йæхиуыл, йæ хъаруыл кæй æууæн-дыд, уый æвдисæн. Поэты рапром кæннын хъуыдис йæ мидтых æмæ – «Кусгæ!» – афтæ фæцис йæ ныстуан иу æнæзонгæ поэт-мæ, «æргъæуай конд хæдзармæ арæх алывыд» чи хæссы, уымæ. Поэты куыстæн алцы дæр куры æмæ исы ныйтарæт зæххæй, ахæм домæн æрмæстдæр стыр курдиатджын адæймæттæм вæйиы:

*Курын, бауадз бирæ тых мæ туджы,
Мæ бамбæхс де ‘рттиваг тæмæн.*

*Мæн хъæуы дæуæй поэты хъару
Æмæ ‘ндон фæттæ æппæт дзырдæн.*

Традицимæ новаторау касти Хазби. Йæхи дæр æмæ иннæты дæр фæдзæхста, цæмæй сонтæй ма сферæнд кæнной тæхын. Сабийæн дзырдта: «Æрымыс-иу, нæ фидæны фæлтæрæй кæй дæды хæсджын, буц саби, мæнау». Хæсджын дæ фыдæлтæй æмæ байзæддагæй – фыдæлтæн хъуамæ сæ хъуыддаг дардæр кæнней æмæ байзæддагæн та дæ дуджы поэтикон сурæт ныууадзай.

Цахæм реалистон-конкретон цæстытæй уыдта дуне! Хæсты азты æмæ уымæй бирæ фæстæдæр нæ поэзи цы арæзта, уый Хазби аразын уæд байдыдта (хъыг у, чиныгкæсæгмæ æрæджиау

кәй бахаудтой йә уацмыстә – 1956 азы, уымәй дәр әххәстәй нә). Хазби уында уалдыгон цинәйдзаг «милджын әхсәвтә», «къәләтәрфыг мәй», «әхсирхуызәй» арвы каст, уында: «цад әвзиист уәрдәхтә здухы хъазгә уыләнты сәрты», дымгәйи уастмә «хъәд дәр, сусәны бәхая, ие стыр сәр ныттилы».

Поэты музә иугәндзон уынди фәдисон, йә уарzonдәр дзырд – «ризы»: «ризгә къухы фыст», быдырты уләфын «сабыргай уәлдәфы ризы», «ризгә мә цәнгтә нарағ астәуыл тыхсынц», «Мә риуы хуры тын кәй ризы»... Комкоммә хәсты тасыл нә дзурынц ие ‘мәзәвгәтә, фәлә цардмә кәсүнц реалон цәстәй.

Хуымәтәджы нәу, куындаәр хәсты хъәр фәңцидис, афтәйыл иууыл әвронгәйдәр, әнә тутт патетикәйә кәй загъта Калоты Хазби: «Хәңын у зын» (1941 азы 22 июнь). Психиконәй, поэтиконәй йәм цәттә куы нә уындаид, уәд әвиппайды әндәр исты ныхәстә загътаид, кәннод та бынтондәр ницы загътаид. (...)

Уырыссаг поэзийи цалдәр ләппуйы хәсты размә сә фәлтәры номәй дзырдтой, фидәны уәззау хәст сә уәхсчытыл кәй әрәнцайдзән әмәй йыл риу-әмриу кәй хъуамә сәмбәлой:

*Мы, лобастые мальчики невиданной революции...
В двадцать пять – внесенные в смертные реляции.
Мое поколение –
    это зубы сожми и работай,
Мое поколение –
    это пулю прими и рухни.*

Афтә фыста Коган Павел, афтә хъуыды кодтой ие ‘мәллтә Кульчицкий Михаил, Майоров Николай, Отрада Николай әмә әндәр курдиатджын поэттә, хәрзәрыгонәй тохы быдыры чи бazzад, чи дзы нал раздәхт фәстәмә. Ирон поэзийи Коган әмә ие ‘мәллтаяу у Калоты Хазби.

*Аз мә цард
    нә нымайын әвгъауыл:
Цард цәуы,
    әхсәрдзәнтәй кәлы.
Мән хъәуы
    фәстаг тохы әрхауын,
Мән хъәуы
    сәрыстырәй мәлын...*

(...) Иугәндзон зәхмә, йә Ирыстонмә, йә уарzon чызгмә дзырдат. Әнәбарон, ағъатыр әмә уыцы иу рәстәг фәлмас, фәлмән удыххәәт уыдис Хазбийән. Йәхи «хәларзәрдә Демон» чи хуыдта, уымән йә дзыххәй хауы карз әлгъы ныхәстә: «Адон, ацы хъаҳбайтә ‘дзух... Адон аккаг фыдәбәттә нәй!» Әмә уыцы иу рәстәг зәгъы йә уарzonән: «Ницы мәхъәуы, аәрмәст мәм баҳуд!» Поэт хәсты трагизмәй у йә хъуырмә, зоны, мәләт йә алыварс зилы, фәлә үәддәр йә фыр гуманон зәрдәйә ныфсытә җәвәры йә уарzonән. Йә фәстаг әмдәвгәйы («Хорзәй бazzай, Ир!») йә уарzonән афтә: «Әнхъәлмә кәс... Ма ферох кән!»... Әнувыд уыди цардыл, поэзийыл, адәмыл, уарзыл әмә йә уарzonәй дәр domы әну-виддинад, domы йә не ‘ппәтәй дәр.

ТЪЕХТЫ Мысост

* * *

Уый уыди Белгороды обләсты Шибейкино-Мясоедовомә әевваҳс. Мә зәрдыл ма хорз ләууы 1943 азы 5 июл: не ‘фсәддон хайыл уәдәй стырдәр зиантә никү ‘р҆циди. Фәхәңцидыстәм суант изәр-далынгтәм. Әз уәд уыдтән хистәр лейтенант, аәххәст кодтон 810 артиллерион полчыы бәрәгдзауты хицауы хәстә. Полчыы командағенәг булкъон Н. П. Тесленко мын 6 июля мә бәрны ба-кодта гвардийы 38 бригады командағенәгтыл пакет сәмбәлын кәнын. Бонай Бригады штаб не ссаидтон. Әхсәвү та мә ногәй арвыстой, цыфандыйә дәр, дам, ссаир бригады командағенәджы. Штаб цы ран и, зәгъгә, танкисты аәгәр хынцфарст кәй кодтон, уымә гәсгә мыл фәгуырысхо сты, аәрцахстой мә, мә бәх мын байстой. Бакодтой мә батальоны командағенәгмә. Фәфарста мә, мә гәххәттыг мын федта. Ирон дән, уый куы базыдта, уәд фәдзырдта иу лейтенант-танкистмә (афтә йә схуыдтой). Уый мә сыйғдағ ирон афарста: «Ирон дә?» Әз ын дзуапп радтон. Уый ма мә рәвдз әмә бәлвырдәй афәрстыгтә кодта, стәй капитанән загъыта, ай-гъай ирон у, зәгъгә. Бригады штабмә мә чи баҳхәццә кодтаид, ахәм әмбал мын мемә рарвыстой. Куы раңаңцидтән, уәд мә ирон лейтенант аәрурәдта, йә къуҳ мәм авәрдта әмә загъыта: «Калоты ләспу». Җалдәр минутмә мә афәрстыгтә кодта: чи дән, кәңон дән, бинонтә мын чи ис? Мә мад аәгас у, стәй мын

цыппар хойы әмәе иу әфсымәр кәй ис, уый куы базыдта, уәд мын иу әртә хатты ныффәздәхста, цы амал ис, уымәй арәхдәр фысс дә мадмәе, зәгъгәе. Куы хицән кодтам, уәddәр йәе ныхас уымәй фәци, дә мады, дам, ма рох кә, стәй, дам, әм хәсты хабәрттәе къаддәр фысс... «Кәнәе йын мад нәй, кәнәе та йәе тынг бирәе уарзы», – ахъуыды кодтон мәхинимәр.

Мә зәрдыл ма ләууы: нә цүры цы дохтыр уыди (хуыдта йәе Анзор), уымә ныхас кодта гуырдзиагау.

Мәзәттәгаг дән, уый куы базыдта, уәд, Чаткийы монолог йәхирдыгонау рацаразгәйә, хъазгәмхасәнты загъта: «В Моздок я больше не ездок, карету мне, карету». Уыцы ныхәстүл уәдәй нырмә мәхәдәт дәр фәцалх дән әмәе сә дзурын арәх.

Мәнәй иу дыууә азы хистәр йеддәмә нә уыди (уый ныр базыдтон), фәлә мәм уәд афтә фәкасти, цыма мәе иу фондз азы хистәр у. Әвәццәгән мәе йәе «кәстәр» кәй рахуыдта, уымә гәсгә. Йемә ныхас кәнгәйә куыддәр ныфсәрмүтә дән, суанг әй истәмәйтү афәрсынмә дәр нал сарәхстән. Уый мәе фылдәр фәрсгә кодта, әз та дзуапп ләвәрдтон. Йәхицән гәзәмә мыңхуыз сәрихъуынта уыди, әз та тынг саухил дән, уымә гәсгә мын иуахәмы хъазгәмхасәнты загъта, цигайнаджы хуызән, дам, дә. Мәе риуыл мын әртә ордены куы федта, уәд ын тынг әхсызгон уыди әмәе мәе раппәлыди.

Хорз ын хъуыды кәннын йә цырд, биноныг әмә арәхстдҗын змәлдтитә, йәе хуымәтәгдзинад, стәй йәхи тыххәй кәй ницы дзырдта, уый. Йә митә, йә ныхасыуаг уыдисты сәрибар. Бәрәг уыд, үе ‘мбәлттә йын аргъ кәй кәнның, уый. Йә дарәс – сыгъдәг. Йә уәлә – комбинезон әнә шлемәй, стәй хром цырихъхытта. Дзыппәй зындысты танкисты егъяу кәсәнцәстүтә. Мәе цәстүтүл ма уайы йә ногажсад цикъә әфцәггот дәр.

Иудадзыгдәр дзырдата иронав. Йә фарстытән ын-иу арәх дзуапп радтон уырыссагау, «ладно», зәгъгәе. «Уый та цавәр «ладно» у, «хорз» уәddәр дзур», – хәларәй мын бауайдзәф кодта уый. Стәй ма йә ныхасмә бафтыдта, де ‘взаг, дам, ма рох кән.

Танкистты батальоны Калойы-фырт иунәг ирон уыди. Йәхәдәг мын загъта. Әз ын аппәлыйтән, нә полчы ма әртә ироны ис, зәгъгәе. Уый мәе афарста сә мытгәйттәй. Әз ын сә ранымадтон: Тогызты М., Цъәхилты М. әмәе Плиты ләппу (әртәйә дәр әгасты). Бәлвырдәй зонын: 1943 азы 7 июля танкистты бригад дәр мах дивизийай ацыди хәсты цыренмә».

Николай КАРПОВ*

ХИСТАЕР АЕФСЫМÆР

Ирон поэт Калоты Хазбийы мысгæйæ

Уыдаид мын хæрз аефсымæрау, хион,
Æз ын кæстæрау кодтаин лæтгад, –
Йæ танк ысуагъта Курсы бынмæ пиллон,
Æмæ цæрдудæй басыгъди салдат.

Йæ рухс дæрдтыл сæузæринау ныппырх и,
Тæмæнтæ калгæ абонмæ æртахт.
Æз дис кæнын: йæ рæнхъыты цы тых и!
Йæ алы дзырд дæр – стъялыйæ æртах.

Фæрдыгау дзы йæ сыгъдæг уд æрттивы.
Мæ арммæ систем урс цырагъ – мыдадз.
Йæ зарджытæ йын Нарты ‘взагæй ивын,
Мæнæн йæ монцтæ – удыхос, æвдадз.

Уый зарыд афтæ, раст цима фæлтæрд уыд
Тыхæвзарæнты, стæрты цима цыд.
Йæ фарны хъæлæс аххæсдзæн фæлтæртыл,
Нæ сомыбонтæм фехъуысдзæн йæ дзырд.

Æвзонг салдат мæлæтдзаг тохы бастуыхт
Нæртон гуыппырсар, уонæхсар, фæранк.
Фыццаг хатт уый йæ поэзийы басыгъд,
Дыккаг хатт та – сырхзынг куы ссис йæ танк.

Фатаонты Уариганы бархи тæлмац

---

*Поэт Николай Карпов Хазбийы әмдзæвгæтæй уырыссаг æвзагмæ раивта авд. Мы-хуыргонд æрцидисты альманах «Поэзия»-йы (№ 40, 1984). Йæ тæлмацтæй иу та хаст æрциди, ивгъуыд æнусы 80-æм азты чиныгуадзæн «Современник», «Венок славы», зæгъгæ, цы дыууадæс томы рауагъта (хæсты темæйыл фыст уацмыстæ), уыдонæй фæндзæммæ.

КАЛОТЫ Хазби

* * *

Карз хæст райдыдта... Арвау ныццæлхъ кодта тохы фыццаг гæрах, арвы цæлхъау тæхгæ ацыд хæхты ‘мæ быдырты.

Карз хæст райдыдта... Барызт фатхъæд, барызт хъæды рæсугъд æхсин, ссыбар-сыбур кодта æмæ йæхи баугъта кокка хæрисыл.

Карз хæст райдыдта... Ныффæйлыдта дидинагджын зад кæрдæг, ацагъта йæ рæсугъд къуырфытæй райсомы ‘ртæх, æрхуыс-сыди зæххыл, стæй систад æмæ ныгуылæнмæ акъул.

Карз хæст райдыдта... Доны сæрмæ ауыгъд фæлмы бынæй рахъуызыди хъуырдухæнгæнгæ уазал уылæн, йæхи ныццæлхъ кодта дурты цæндтыл æмæ æртahгай бапиу иннæ уылæнтимæ.

1941

* * *

Арын дэзи Францы фæллойгæнæг адæмы ном

Ды басастæ, ды æрхаудтæ... Ой, куыд æрхаудтæ, æнусон бæлас! Зæгъ-ма мын, дæ хорзæхæй, цы кодтай?.. Кæм и дæ хъа-ру, дæ ныфс, фыдæлтæй нырмæ сæрыстыр кæмæй уыдтæ, уыцы рæсугъдзинад?...

Уыдис ахæм рæстæг, ды дæхимæ сайдтай фæндаггонты цæстæнгас. Дæ рæсугъд къалиутæ бæрzonд фæцыдысты æмæ сæфтысты арвы цъæхы. Райсомæй-иу хур куы скасти, уæд-иу йæ фыццаг салам æрвиста дæүæн, йæ фыццаг тынтæ-иу схъа-зыдысты дæ хихтыл. Ахсæвы æртæх-иу ферттывта æмæ пил-лон уадзгæйæ иу сифæй иннæмæ тагъди.

Ой, цы рæстæг уыди, цы рæстæг!..

Æртahтысты-иу дæм мæргтæ. Сауцьиуæй, булæмæргъæй-иу байдзаг сты дæ къалиутыл, æмæ сæ зарынæй ради зæрдæ. Ды сырæзтæ... Ды сфердæг дæ бæрzonд тар хъæды, сæрыс-тырæй фæлгæсыдтæ. Бахъуыды сахат хъахъхъæдтай дæ цард, никуы ницæмæй фæтарстæ... Сау мигтæ-иу сбадтысты дæ сæрмæ, зилгæдымгæ-иу сфæйлыдта бæлæстæ, арвы нæрдæй æмризæджы рызти зæхх, æмæ къæдзæхтæ фæлдæхтысты. Елиа-йы рæхыс-иу ферттывта цæхæркалгæ æмæ-иу цъæл фатау зил-духгæнгæ йæхи дæуыл ныццавта. Ды йæ хъуыды дæр нæ кодтай,

дә сәр-иу бәрзонд систай, фәстәмә-иу атасыдтә әмә титаны худтәй худтә де знәгтыл.

Ой, ңај рәстәг уыди, ңај рәстәг!..

Ныр та әрхаудтә, әрфәлдәхтә бындзарәй әмә мәрдон сабырдзинадимә мысыс дә ивгъуыд бонтә. Нынкъард дә, ныс-сабыр дә... Уә де ‘гәр фәкалай, де ‘гәр фәкалай, кәд куыд аруагътай дәхи!...

Гъәйтт, готлекк, баҳуд-ма! Баҳуд-ма әмә схәң дәхиуыл! Чи загъата, фәци цард? Җавәр сусубусугәнәг әвзаг дә бафхәрдта? Ма-ма ‘нкъард кән! Уәлә-ма скәс дә цъупмә. Уым царди халон. Халоны къухы уыдысты дә царды рохтә, уый дә тардта сәрсәфәнмә әмә дын худинағ кодта дә каджын сәр. Ма тәрс, гормойнаг! Ды та систдзынә. Зәхх хъысмәт кәмән радта, уыцы уидәгтә нә фәиппәрд сты сә бынатәй. Уыдан цъирынц зәххы хъаймагъ әмә дә уадзынц фидардзинад. Уыдан руаджы та систдзынә ды, әрбафәлындаңынә та дәхи, дуне рәсугъидәрән цы дараес сәфәлиста, уымәй, әмә та цардуар-заг цәстәнгасәй акәсдзынә тар хъәдмә. Әртәхдзысты та дәм мәргүтә, нытътъәлланг та кәндзысты сә бәллицаджы хъәләстәй. Ды суләфдзынә, ды ныххуддзынә дә хъәләсү дзаг әмә әнусон дидинәг әфтаудзынә.

О ма тәрс, ма тәрс, әфхәрд бәлас!..

1941 азы сентябрь,

Камышин

КАРД

Балладә

Уәд әнафоны цыдысты хәстмә,
Бәстә уыд фәлладхуыз әмә тар.
Мад йә фыртән разтыргъы фәдзәхста:
«Ма ныууадз дзәгъәл дә фыды кард.

Уый дын тохәй раравыста ләварән...
Рызт йә уәлә хъарм туджы әртак...
Әз дәуыл, мә хур, мә зәрдә дарын,
Ды уәлахизәй кәй раздәхдзынә тагъд».

Рæстæг уади, рæстæг маргъау тахти,
Æмæ ракалд бутъыро бæлас...
Мæнæ рудзынгыл йæурс сæр мад æруагъта,
Фæзы даргъивæст фæндагмæ каст.

Æмæ чидæр бадзурь: «Æвгъау уыд...
Фæлæ кад... Æнæвидигæ кад...
Рухсаг уæд, æна, дæ фырт, æрхауди
Æмæ парвыста мæнæн йæ кард».

1941

НЭЭ АЕРХУЫ ЦАДЖДЖИНАГ*

Уацай

Үмән йæ дыккаг бон, хъом Дæллаг Хъигъыримæ куыд схæццæ сты, афтæ Базынжены дуры рæбынты цалдæр цæды ‘рбазынди ‘мæ Хъараманты куыройы ‘рдæм бадаргъсты. Аэз æрлæууытæн, ме ‘ргом уйдонмæ раздæхтон, мæ лæдзæгмæ мæ роцъо æруагътон æмæ, дзоныгътæ кæрæдзийи фæдyl сæ уæззау иугæндзон цыдæй куыд цыдисты, уымæ кастæн. Иуафон бафиппайдтон – Зæлдаг куыд улæфы, уйй мыл æмбæлы, цыма-иу мæ фæсхъустæм тæнæт зæлдаг хæцъилы гæппæл батыбар-тыбур кодта, уйй хуызæн. Уйй дæр, æвæццæгæн, афтæ лæууы – йæ лæдзæгмæ йæ роцъо æруагъта, æвæццæгæн, æмæ афтæ кæсы, галтæ сæ фæстæ се ‘дзаг дзоныгътæ куыд ласынц, уымæ. Дзургæ мæм ницы кодта, æмæ æз дис кодтон: кæд мæм дзургæ ницы кæны, уæд мæ цурмæ цæмæн æрбацыд? Кæцæй сæ федта, уырдыгæй сæм цæмæннæ каст? Аэз дæр æм ницы дзырдтон – æмæ йæм, æниу, цы хъумæ дзырдтайн æз! Кæсгæ дæр æм куыд бакодтайн? Аэма афтæ лæууытæн, цыма мæ цурмæ кæй æрбацыд, уйй зонгæ дæр нæ бакодтон, уййай. Афтæмæй мыл йæ улæфт æмбæлд, тынг дзæбæх мыл æмбæлди йæ улæфт, зæлдаг

* Кæрон. Райдайæн кæс журналы ацы азы 5-æм номыры.

хәңгүил уадымсмә күйд змәла, афтә, әмәе йәем хъуистон, афтә ахсызғонәй йәем хъуистон, әмәе изәрмәе афтә күй ләууыдаид Зәлдаг әмәе афтә күй уләфыдаид, уәддәр мәе бынатәй нәе фезмә-лыдан. Стәй мәем афтә фәкаст, цыма мәе цәмәйдәр бафәрсынмә хъавы, ахсджиаг цәмәйдәр – афтә дәр мәем йәе уләфынәй фәкаст – фәләе мәе күйд бафәрса, уйй нәе зоны. Әмәе йын фәтәригъәд кодтон. Әрфәндыйди мәе, мәхәдәг ын күй феххуыс кодтаин, цәмәй мәе фәрсын сфаераза, фәләе әз дәр ницәуыл хәст кодтон ахәмәй. Әмәе ләууыдыстәм. Әз – раздәр чысыл, уйй – чысыл фәстәдәр. Әз дәр мәе роцъо мәе ләдзәгмәе әруагътон, уйй дәр йәе роцъо йәе ләдзәгәмә күйд әруагъта әмәе күйд ләууыл, уйй цыма уынгәе кодтон, афтә уад мәе цәсттыл.

Уәдмәе раззаг цәд ләнкауы рәбүн әрзылди, әмәе галгәс хъәрәй, цыма әрмәст галтәм нәе дзырдта, фәләе әгас бәстәм дәр дзырдта, афтә хъәрәй загъта:

– Уо-гъо!

Стәй әз азылдтән, әмәе Зәлдаг, цыма әз кәд азилдзынән, уымә каст, уйайу азылд уйй дәр әмәе атагъд кодтам хъомты фәдыл.

Уыцы изәр хъом күй ‘р҃цәйскъәрдтам Зәлдагимә, уәд Бары бадти, күйройы сәрмәе цырындз уыди, уым. Бадти цыдәр зәрдәхсайгә гүбырыәй, әмәе мәнән хъыг уыди – цәмән афтә гүбырыәй бады уым! Уйй махән нәе уалдзәтгәнәг уыд, уыцырындз. Уайтагъд-иу йәе мит атади әмәе-иу дзы хъоппәг-хъуымбылджытә сәе къәбәлдзыг сәртәе сәе уәздан анкъус-анкъусәй нал әнцадысты. Әмәе-иу сәм бахәщәе стәм. Йәе къәхтыл-иу кәмән ницы уыд, уйй-иу бәгъәввадәй дәр фәцагайдта. Уым-иу бадтыстәм, уыцырындзыл әмәе-иу хъоппәг-хъуымбылджытә хордтам. Нәе алыварс та, цәст кәуылты әххәссы, уым – мит, мәнәе әнәкәрөн дәндҗызы кәмдәр астәуәй иу гыццыл сакъадах күйд уа. Әмәе әз бадис кодтон: уырдәм цы ‘рхаста йәе бадт?!

Стәй цы гүбырыәй бадын әримысыди уым уыцы дзәбәх рындзыл? Цәмәннәе ацәуы уалә Джодайы уыгәрдәнмәе әмәе хос цәмәннәе кәрдү?

Хъом здәхтысты, уйй федта, мах сәе фәдыл цәуәм, уйй дәр федта, фәләе нәе систад йәе бадәнәй, нәе размәне ‘рбаңыд әмәе махимәне ‘рцыд хъәумәе. Мәнмәе та афтә зынд; хъуамә систадаид, мах күй федта, уәд, әрбаңыдаид нәм әмәе немәе фәуырдыг кодтаид хъомы фәстәе.

Изәры цырагъыссудзыны афон нәма уыд – æниу маҳмә сәрдыйгон цыбыр æхсәвөи цырагъ чи сыйгъта! Мах нә даргъ фынгмә багуыбыр стәм мә дыууә хоимә әмә тәнәтгомау кас сыллып-пытә кодтам. Нартхор нәм нал уыд, не ссад дәр дәләмә-дәләмә цыди нә къәртайы мидәг, әмә йыл ауәрста дзыщца. Бари нын нә дуар æрбахоста, стәй дуар айтынг кодта әмә æрбадзырда дуарәй:

– Хәргә кәнүт? Хәрут, хәрут, уәдә. Амә, хәрд куы фәуат, уәд ма-иу рауай, Дзецц. Хъәуыс мә.

Æз бадис кодтон: цәмән ай хъуамә хъәуон? Күйдәр нә хъәдын къусы бынта ‘рбасәрфтон мә хъәдын уидыгәй әмә сә схуыпп кодтон, афтә фестадтән фынгәй әмә федде дән. Бари цәдждинаджы цур кәй ләудзән, уый зыдтон – иууылдәр-иу уым ләууыдысты: хъуылдаджы ныхас кәй уыд, уыдон дәр уым ләууыдысты, æнәуи чи ләууыди, уыдон дәр. Аңдәр искуы-иу чи сәмбәлди уәзәгыл, уыдон дәр-иу хъуамә сәхиуыл бахәц-бахәц байдытаиккөй цәдждинаджы ‘рдәм. Раст сә цыма йәхимә ‘лвәста. Бари ләугә нә кодта, фәлә – бадгә. Аджы бынәй цы дыууә хъәды зынд, уыдонәй ардыггаджы кәроныл бадти.

– Дзецц, – йәхиуыл схәцыд, куы мә федта, уәд, – цом-ма, уартә Парамон хәдзар кәм аразы, уырдәм. Нә дә фәнды?

– Фәнды, – загътон аз.

– Уәдә цом.

Уәзәгәй ахызтыстәм әмә, Комы хүим кәй хуыдтой, уый астәуты, уартә куыроймә цы къахвәндаг уыд, ууылты араст стәм. Дзоныгътә та йә сәрты бацыдысты хүимән, уыцы Цъилихдоныл.

Цалынмә бахәцә стәм, уәдмә ницы дзырдана Бари. Æз та цы хъуамә дзырдана! Амә цыдыстәм, әмә кәмдәр хүимы дәллаг кәрон уәрцц куыд зарыди, уымә хъуистон. Æз амбаерстан: Бари цәуылдәр тыхсы әмә хъуыды кодтон – цәуыл хъуамә тыхса? Йә цонг нал и ‘мә – нал! Ууыл цы фәтыхсти, уый йын фагәй уәлдайдәр у. Уәдә цы кәна хъуамә?

Хәдзарән йә бинаг хъәтә æвәрд уыдысты. Рабынаәй сын сә быны дойнаг дуртә бакодтой, фәлә чысыл размә къул кәй уыди ләнкау, уый тыххәй разәй сә бинаг хъәтты бын цәджындзтә æвәрлын бахъуыд, цыбыргомау ставд цәджындзтә, фидар цәджындзтә. Ныр сыл фәйнәджытә æвәрдзысты:

алкәмән дәр йәе бынат амында у фәрәты ғындызәй – кәцы сәкәй уәлә әвәрд хъуамә уа, уый, әмә уайтагъд къултә ақеттә уыдзысты. Уый әңцион у ныр. Зын бинаг хъәдтә әрәвәрүн әмә сраст кәнын уыд. Күйд цин кәндзән Еппе, куы ‘р҆цәуа, уәд. Стәй Зәлдаг чындызы баңаудзән уыңы хәдзармә – бакомдзән Еппейән Зәлдаг. Күйд наә йын хъуамә бакома! Уәд ын цәдҗджинаджы цыдәртә дзырдта, уый раст у, ома, дам, әз хистәр дән, әмә, дам, ома... Цыма хистәр кәй уыд, уый цы бар дардта Еппемә? Бакомдзән ын, әвзәр зәрдәй йәм наә дары. Уый наә фәләе, наә хъәуәй хәстү чи и, уыданы куы фәнүмайәм, уәд ын йәе ном уыңы дзәбәх фәзәгъы. Йә тымбыл билтә фәңүпп вәййынц ноджы, цыдәр аддожын цъупп фәвәййынц. Әңдәг а фәстаг рәстәдҗы цыма йәе цәстүтү цыдәр тас абад-абад кәнүн, афтә мәм зыны. Стәй, әнәуи дәр цыма фәуонг уагъд и. Сә раздәрү фәтъәбәртт цыма цыдәр әрбаци йәе уәнгтән. Кәеддәртү та йәе зәрдәй дәр схәццә и. Уәд кәдәм хәещә кодта йәе зәрдәй та! Кәд, хуырхәджытә-йедтә кәй ахәрү, уый тыххәй. Фәләе уыдәттә ници сты. Цы сты уыдәттә! Уыңы дзәбәх цәрәнуатмә куы әр҆цәуа! Хорз ран развәрста Еппе тынг. Хәйрәг у ацы Еппе, хәйрәг!

Бары бинагхъәдил әрбадти.

- Әрбад ды дәр, Дзеңц, – дзуры мәм.
- Әз наә бадын, – загътон аз. Әңдәг мәм наә цыди бадын.
- Хорз уыдзәни, наә?
- Цы? – цәмәй загъта, уый наә бамбәрстон.
- Хәедзар.
- Ойы, – загътон аз.
- Бирә бинонтә сты?
- Нәгъы. Не сты бирә бинонтә. Сә чызджытә чындызы цыд сты. Гъеныр ма Еппе йәе мад әмә фыдимә. Әртә ма сты гъеныр.
- Әртә, наә?
- Гъо.

Бары арф ныууәлфыд, мәнмә афтә фәекаст, цыма сыйстынмә хъавы, фәләе наә сыйстад. Йә цәсгом мәм сарәзта.

- Еппе нал и, Дзеңц.

Мәнән цыма исчи чыбылайы дзаг дон басәххәтт кодта мәцәсгомыл, уйын фәстәмә фәңүдүрттон, стәй, стыр стырмә күйд бадзуры, афтә йәм бадзырдтон:

- Уый та дын цы хуызән ныхас у?!

Бари та арф ныууләфыд.

– Амарди Еппе. Хәстә амарди. Мәхәдәг әй федтон. Йә уә ма йә мидәг уыди, фәлә зонгә ницуал кодта.

Æз ләууытән әмә дзор-дзор кодтон. Уәдә цытә дзуры ацы Бари! Күйд хъуамә амардаид Еппе?! Күйд хъуамә мауал руай-бауай кәна далә уәзәгыл Еппе?! Стәй чи хъуамә әрцәра ацы хәдзары мәнә араэст күү фәюа, уәд?! Стәй Зәлдаг кәмә хъуамә әрцәуа чындызы?!

– Мәнән мәң цонг күү алыг кодтой – цъәх кәнүн мын райдыта, әнә алыг ын хос нал уыди – уәд амард Еппе, уымән йе ‘ртыккаг бон.

– Әмә дын цы кодта дәң цонг? – Еппейи кой мауал кәна, Еппе амарди мауал зәгъя, афтә ахъуыды кодтон мәхимиидәг, фәлтау йә цонджы кой кәнәд!

– Мә бәх тәхгә-тәхын фәмард, әз йә сәртү асхъиудтон, мәң цонг үыцы дурдожынмә ахастон. Ныммур и йе стәг.

– Стәй?

– Стәй йә алыг кодтой.

– Стәй?

– Стәй иу изәр госпитал базмәлыйди. Дохтыртә сдыууәрдәм сты. Иу чызг дохтыр мәң цурты ‘рбацәйуад, афарстон әй:

– Цы хабар у?

Әмә мын тагъд-тагъд адзырдта, иу цәфы, дам, әрбаластой. Әмә, дам, кәд булкъон не ‘рбацыд йемә. Әвәццәгән, дам, исты фесгуыхти.

Дыккаг бон мәм әрбаяад үыцы дохтыр. Афарста мә:

– Ды дәр кавказаг нә дә?

– Гъю, загътон, кавказаг дән әз дәр.

– Уый дәр кавказаг уыд, мәгүүр, – дзуры чызг. – Бәргә ма йәм әрәмбырд кодтой дохтырты, фәлә – ницуал. Йә туг фәңцид. Иу-цалдәр нәмыйджы дзы систой, иу-цалдәр та ма йә мидәг баззади. Уым стъолы уәлә амарди дохтырты къухы. Уымәй цалдәр боны рацыд, әмә мәм мәң дохтыр чызг газет күү ‘рбахәссид. – Бари дзургә-дзурын йәриу дзышмә ныивнәлдта әмә дзы цыптар-дигъон тыхт газет систа. – Мәнә үыцы газет. Уәдәй нырмә үә фәрахәсс-бахәсс кодтон мемә. Күйд әй аппәрстайн! Ныр та үә рамбәх-бамбәхс кәнүн: Дзидахоны къухмә күү бахаяу! Айс әй әмә үә бакәс, кәддәра күйд хъәбатыр разынди Еппе! Стәй үә искуы бафснайын хъәудзән, күйд ниши үә ссара, афтә.

Æндәр ницуал загъта Бари. Мәнән мә фәрстытә бәз-бәз кодтой мә мидәг, ме ‘взаджы цъуппыл бадтысты, фәлә Барийл уым Парамонты бинагхъәдил бадгәйә изәрмилтә уарыд, цыма йыл мит уарыд, афтә – сауәй саудәр кодта, стырәй стырдәр әмә ма йә истәмәй бафәрсон, уымә мә ныифс нал баҳастон. Ләууыдтән әмә, газеты цыппәрдигъон тыхт мә къухы куыд рызти, уый әвзәрстон.

* * *

Зәлдаг әнкъардәй әнкъардәр кодта. Күү нә зындаид йе ‘нкъард, ууыл архайдта, фәлә әнкъардән бамбәхсән куыд ис?!

Æмә әз тыхстән. Æниу әз дәр әмбәхстон, ңас мә бон уыд, уыйас, кәй тыхстән, уый.

Ныр хъом уәләмә күү скъәрдтам райсом, уәд цыди рахиз-әрдыгәй фәрсты хъомаен, изәры сә уырдыгмә күү скъәрдтам, уәд та сә галиуәрдыгәй фәрсты цыди. Æз фиппайдтон – уый Парамонты хәдзары тыххәй цыди афтә – бакәса йәм, кәддәра ңын кайонг фәзи арәзт, кәддәра ма ңын дзы бирә аразинаг бazzad!

Уыцы изәр ләууыдистәм Уәрмытыкъуыппыл – алкәмәндәр дзы дыууә уәрмы уыди нә хъәуәй уыцы къуыппыл. Иуы дзы мытгаджы картоф әвәрдтой: картәфтән сә тәккә стәвдтә, иннәйи та, хәринаг әмә уайян әвәрд чи уыди, уыдон. Уыцы къуыппәй алцыдәр хорз зынди. Цәмә әрләууыдистәм, куыд әрләууыдистәм, уый нә бамбәрстон. Æвәцәгән, Зәлдаг әрләууыд, әмә ма мәнән дәр ңәй әнә әрләугә уыди?

Ләууыдистәм, қастыстәм дәләмә. Фәлә әгәр ләууыдистәм, стәй ноджы ницы дзырдтам, әмә мә уый тыхсын кодта, кәй ницы дзырдтам, уый.

– Хәдзар куыд диссаг у! Ныронг уым уыди, ныр ам февзәрди. Уым та йә бынат афтидәй бazzad, – загъта цыдәр сабыр әмә мынәг хъәләсәй Зәлдаг, әмә мәнмә афтә фәкаст, цыма йәхицән дзырдта. Кәсгә йәм бакодтон, дзурын әм ницы сферәзтон. Æмә уәд хъәрдәрәй загъта йәхәдәг: – Арәзт ңын ‘р҃әуа, уәд дзәбәх фидаудзән, нә?

– Ойы, – загътон әз. Æмә цәмәй йә ныхас ма ныссус уа, уый тыххәй ма загътон ноджыдәр: – Сә наeuæт хъуаритә күү сфаг уой, уәд рәсүгъд фидаудзән.

– Æмә бирә не сты сә наeuæт хъуаритә?

- Цалдәр къонайы сты, уым кәрәдзийыл амадәй ләууынц.
  - Федтай сә? Кәд сә федтай, Дзеңүр?
  - Кәд, кә, – гыццыл ма бахъәуа мә разәнгард зәрдәйә ма срәңгүйөн, Бариимә дзы күүд уыдыстәм, уый, әмә ме ‘взагыл фәхәңгәгау кодтон.
  - Ибонты.
  - Ибонты, наә? – йә фарста цыдәр уайдзәфы хуызән әрцахстан. Кәд афтә зәгъынмә хъавыд: әмә, кәд цыдтә, уәд мән цәмәннә акодтай демә? Әмә әрбаймысыдтән:
  - Демсаримә дзы уыдыстәм.
  - Әмә сын дзы цал уаты и? – бафарста мә Зәлдаг.
  - Дыууә уаты ‘мә тыргъ әмә къәбиц.
  - Дыууә уаты ‘мә тыргъ әмә къәбиц, – загъта, аэз күүддәриддәр загътон, афтә Зәлдаг дәр.
  - Далә йын йә разы цъуйбәләсты рәгъ куы ныссадза Еппе, уәд тыңг сфидаудзән. Еппе цъуйбәләстә ма уарза, уый гәнән наәй, – цыма мә рох фесты Барийы ныхәстә кәнә газеты цы кастән, уыдон, кәнә әнәүүй исты кодтон, уйяу дзырдтон аэз. Зәлдаг цыма гыццыл фәфидардәр и, афтә мәм фәкаст әмә бачин кодтон.
- Хъомтә доныл бахызтысты әмә фәхәрд кодтой хәдзәрттәм. Мах ма уәддәр ләууыдыстәм Уәрмыйтыкъуышыл.
- Газет уыңы әхсәв нал бакастән – бинонты хуысгә баййәфтон. Нә цырагъ цәмәйзон, кәм уыд. Стәй дзы кәд фәтәген нә уыд, уәд та? Әниу дзы уәд фәтәген, уәддәр әй цәмәй хъумә ссыгътаин?! Намә йә судзгә дәр скәнон – гъя! Уәд дзыщца нә фехъал уыдаид уыңы рухсмә?! Нә фехъал уыдаид, гъю! Әмә мә нә афарстаид, газет мын кәм уыди әмә дзы цы кәсүн уыңы әнафоны, уыдаттәй! Фәлә Еппейи федтон фыны. Әвәңгән, күүддәр афынәй дән, афтә йә федтон. Ахәм фын никуыма федтон. Цыма фын нә уыди, стәй цыма әхсәв дәр нә уыди, фәлә хур бәстыл атылди, әмә хуры рухсмә кастән нә уәзәгмә. Адәм ыл әмымзәлд кодтой, цыма тыхгәнәг әрбаңгәйбырста, әмә сә алчи йәхиицән әрбадән бынат агуырдта. Уалынмә уәзәгән йә тәккә сәр фәзынди Еппе. Йә сәрмә фәйлыдта стыр, әнәхъуаджы стыр тырыса. Сырх-сырхид тырыса. Еппе-иу ын йә хъәдил размә ахәңди, әмә иу тырыса ахәм сырх фәйлауд ныккодта, әмә-иу цәстытә ницуал ауыдтой.
- Кәм әй ныссадzon?! – хъәр кодта Еппе, фәлә йәм ничи

ницы дзырдта, әмә та уәд йәхәдәг загъта – уый дәр хъәрәй:
– Аләма, уәртәе йә цәдҗәджинаджы къуыптыл ныссадzon!

– Уым ай нә ныссадздынәе, мә уәд, куыд ай дзы ныссадз-
дынәе, – йә дыууә ләдзәджы дәр цәдҗәджинаджы ‘рдәм
фәәтарәзта Симона. – Хуынкъ дзы куы нә и ‘мә дзы ‘ндаәр куы
нә и, уәд?!

– Ныссадздынәен ай дзы, ныссадздынәе! – ахәңыд тыры-
сайыл цәдҗәджинаджы ‘рдәм. – Гъа-ма, исчи мәм ай сдәттәд,
әз уал уәләмә схизон. Гъа-ма, Дзеңц, ды мәм ай сдәтт.

Æз тырыса райстон әмә йә куыддәр райстон, афтә тынг
ныффәйлыдта, Еппейыл атыхст әмә аирвәзт мә къухтәй. Нал
дәр тырыса фәзынд, нал дәр – Еппе. Æз фәтарстән – Еппе цы
фәци?! Æмә фехъал дән.

Райсом куыддәр срухс и, афтә әрысгәрстон газет мә нывәр-
зәны, дзыщайы уатмә акастән, кәд наема систад дзыщца, уәд
цәй кәсән уыд газетән! Фәлә уыцы афонмә кәд бazzади дзыщца
йә уаты! Æмә әдәрсгә райхәлдтон газет йә цыппәрдигъон
тыхтәй. Æмә йә куыддәр райхәлдтон, афтә мә уәнгтә ныд-
дыш-дыш кодтой: газетән йә уәллаг рәбинаң къуымы – Еппе
әфсәддон дарәсы. Йә сәрү фахсыл, сырхәфсәддонтә цы
дәргәццион сәрдигон худтә дардтой, ахәм худ. Худы ныхыл –
сырх стъалы. Цәуылдәр баҳудти Еппе әмә йә урс-урсид цыргъ
дәндәгтә фәзындысты әмә йә фәңәрәццагхуыз кодтой. Йә
бынмә ставд сырх дамгъәттәй фыст: «Хъәбатыртә нә мәлынц».

Цал хатты йә бакастән – ноджы йә иууыл сусәгәй кастән:
хәдзары мады сусәгәй, сәрвәтә Зәлдаджы сусәгәй әмә мәм,
әвәццәгән, уымән тынгдәр хъарыд. Кәд-иу бынтон хибар
уыдтән, уәд-иу ай хъәрәй кастән, кәннәуәд – мәхинимәр.
Æмә-иу мә цәстытә дон фестадысты, куыд фәнды йә куы
кастанин, уәддәр. Æнә кәсгәйә йә базыдтон кәрәй-кәронмә,
уәддәр та-иу ай кәссын байдыдтон – цыма йә кәссын хъуыд
әнәмәнг, цыма йын әнә кәсгәйә дзурән нә уыди. Стәй-иу
ай куы фәдән каст, уәд-иу мәхицән дзурыныл схәңдәтән.
Арәхдәр уыцы иу ныхастан: «Гъә, Еппетә фәкәнай, кәд куыд
хъәбатыр разында! Фәлә, куы цыдта, уәд афтә куы загъ-
тай: әз әр҃аудзынәен, мәнән әнә әр҃аугә нәй. Уәд нә цәмән
фәсайдтай?! Æви, мәнә ныр куыд әр҃ыдтә газеты уәлә сырх
дамгъәтты фыстәй, уый дәр әр҃ыд хоныс? Æниу уый дәр әр҃ыд
у, уәдә цы у уый дәр!»

Үәд зыдтон уыцы газеты фыст әнә кәсгәйә. Фәлә дзы, әвәццәгән, мәзәрдә кәй ристи, уый тыххәй йә наә бадардтон мәзәрдыл. Ныр ма йә әрмәст мәхи ныхәстәй у мәе бон радзурын. Әнәүй хъәууон хабар куыд дзурай, афтә.

Еппе сгарджытимә уыд, уәдә әндәр ран куыд бафәрәзтайд Еппе! Үәд сә «әвзагмә» арвыстой йә дыууә әмбалимә. Иу ран, иу уәрәх ләгуынмә бафтыдысты. Ләгуыны хъом уыцы знәт әмымзәлд кәнинц, әвәццәгән, хәстәг кәмдәр хъәу уыд әмә дзы хәст цыди. Хъәу ныппырх, әмә хъом аңырдәм рагуылф кодтой. Ләгуыны фаллаг кәрон – дунейы немыц. Сә иутә арт кәнинц, сә иннәтә кусартимә архайынц – уыйәппәт дзәгъәл хъомаей куыд наә аргәвстайлккой! Уыдонәй әдәдәр – уыдонәй Еппейирдәм бәласы бындафхадыл бады иунәг немыцаг. Әвәццәгән, хицау уыд иннәтән. Бады, тамако дымы әмә газет рафәлдах-бафәлдах кәнни. Иу ныхасәй, әнхъәлмә кәсси, йә размә йын тәфкалгә фыдызгъәл кәд авәрдзысты, уымә.

– Сымах ам ләуут, – дзуры Еппе ие ‘мбәлттәм, йәхәдәг уым, хъомы кәрон цы бәх хысти, уый рацахста әмә бәхән йә фәрсты-фәрсты цәуын байдыдта, бындафхадыл цы немыцаг бадти, уымә. Куы йәм бахәстәг и, уәд йә дзыппәй синаг система, әрвәдзәт ын ацараЙста иә кәронәй әмә йә бәхы дәллаг-хъуырты баппәрста ләгыл. Цәт сәрыйл әруад әмә уәхсчытыл абадт. Еппе синаг алхъывта әмә бәхыл йәхихи баппәрста.

Немыцы хъустыл бәхы тъәбәртт куы фәцыд, уәд фәсонты, фәләбурдтой хәцәнгәрзтәм, дыууәйә та мотоциклемәл абадтысты. Ныккалдтой Еппейыл. Хъәдмә дәр бахәццә, бәх дәр йә быны әрхауд, йәхәдәг дәр цалдәр цәфы фәци. Ие ‘мбәлттә мотоциклемәл автомат ауагътой. Салдәттә әрхаудтой, мотоциклемәл фәфәлдәхт. Немыцаджы хурх суәгъд кодтой, куыд наә фәхурх уа, афтә. Стәй сә иу Еппейи сәккөй кодта, се ‘ннаә уацайраджы. Үдәгасәй ма ныххәццә бынатмә, бәргә, фәлә уал цәфәй йә туг фәцыд, әмә йын дохтырты бон ницуал баци – бандади йә тәлтәг уд ие змәлынәй.

Уацайраг ахсджиаг афицер разынди...

Фыст зәрдәмә хъарыд. Куы-иу әй кастән, уәд-иу мә сәрыхъуын арц сбадти, әмә та-иу әй уый тыххәй дәр байдырдтон кәсси, кәд та мә сәрыхъуын арц сбадид.

Стәй дзы цәмәйдәр байдырдтон тәрсын, Баримә дәр-иу

рамәсты дән. Уәдә мән ссардта әгас хъәуы! Мән йеддәмә кәмә радтаид уыңы газет, уый дзы нае уыди!

Стәй иу изәр уәлхәдзармә схызтән, әмәй йә афтә цыппәр-дигъон тыхтәй стъарапиләй хъуариты әхсән батыистон, къәвдайы әртак әм куыд нае бахәццә уа, афтә.

4

Уыңы изәр дзыщайә дзыщайы хуызән ницыуал уыди. Мә рәэты-иу әрбауадаид иуәрдәм, стәй-иу Җәхгәр фездәхтаид иннәрдәм. Дзургә мәм ницы кодта, әрмәст-иу мәм йә җәститә тигъмә фәцарәзта, әмә-иу мә иннәрдәм ахызт уыңы җәститы фәцарәзт. Уәдә мыл дысон бәстыдзаг цинтә куы фәкодта! Йә фәлмән ныхасәй дунейы тигътә куы ‘рләгъз сты! Мә мәлләг үәнгтә Җәрыны ныфсәй куы байдзаг сты.

Әниу дысон әнәуи дәр әндәр изәр уыд. Әндәр дунейы бazzад зноны бон. Ницы бар дардта зноны бон абоны бонмә.

Куыдәр әрыскъәрдтам хъом Зәлдагимә әмәх хъәу баз-мәлыд, афтә мын хабәрттә қәнинмә фәци – хабәрттә нае, фәлә цинтә ‘мә узәләнтә! Җәвитетон, бонрафты Симона, уәртә кәм фәбады, уырдәм кәмәдәр бадзырдта устытәй әмәйин афтә зәгъы:

– Ныр нае ацы чызг әмә ацы мәгуыр ләппу уыйас цы фәхәсджын сты, әмә нын нае хъом ләвар хизой! Уәдә ‘мә бавдәлут, иннәтән дәр зәгъ, әмә уал сын хәдзарән къуымыхцы уәддәр бадәттүт. Әндәр наем цы и! Әхца маҳмә най, хор маҳмә най. Әмә уал сә уымәй уәддәр фәхалсызд қәнүт. Стәй кәсдзыстәм нае бонмә, әмә нын куыд амона, афтә кәндзыстәм.

Уайтагъд ма сдыууәрдәм уой уәзәгыл устытә! Иу сә иуәрдәм уади, иннәе иннәрдәм дугъ кодта. Стәй дын ма райдайой, ма, цыхтыйтә хәссын!

Нае тъәпәнаәг йә билтәй акалди. Ноджы ма сын сә фәлмәндәртәй иу-цалдәр уәлвәйнәгыл авәрдта, уәлдәфмә фәфи-дар уой, стәй уыдонән та нае къәртайы акәндзынән суар.

– Әмә нае къәрта мизгә куы қәнү, – фырцинәй мәхи нал баурәдтон әз, уыйеддәмә мә цы хъуыддаг уыди, нае къәрта мизгә қәнү, цы ми қәнү, уымә!

– Дәләй йә доңмә ныддавтон әмәй йә доны авәрдтон, райсоммә дзы ңырртт дәр нал атәдзәзән, афтә анәрсдзәни.

Æнцой бон та Микка базармæ ма цæуа, уый гæнæн нæй. Æмæйын иу-фондз цыхты арвитдзынæн æмæ афтæ ма фæуа, æмæ нын иу пут уæддæр ма ‘рбахæсса нартхор, – уым йæ тъæпæн æрмттæ кæрæдзийыл авæрдта дзыцца, кæрæдзийыл сæ адауæгай кодта. – Фылдæр дæр ын бæргæ арвитин, фæлæ та йæм бирæ æнхъæлмæгæсджытæ уыдзæн уымæ дæр. Миккайæ зæгъын. – Сойыл цæуæгай цыди йæ ныхас, хъус æмæ йæм хъус! Стæй мын аборн райсом мæ цамтайы кæрдзыны цæппæрæм хай æмæ мустучъийы йас цыхты къæртт, ноджы иу-цалдæр та фых картофтæ куы нывæрид. Цамта иннае хæттытæй уæззаудæр куы уыди, уæд æм ныккастæн, стæй мæ цæстытæ базылтон дзыццамæ – уæдæ цавæр æвæрд у! Фæлæ мæ сыбыртт дæр не суагътæ дзыцца.

– Нæ, дæ нывонд мæ Хуыцау фækæна, нæ, дæуæн бирæ фыдæбон и. Чызджытæн уал инджынтæ авæрдзынæн, стæй уалæ картофдонмæ суайдзынæн æмæ та дзы иу-дыууæ быны ракъ-ахдзынæн. Ацы азы картоф зæххыл нæ бацæудзæн. Тæхудиаг у, бирæ тыд кæмæн и, уый. – Мад уым фæлæууыд йæ ныхасæй, стæй мæм цима æрбавналын уыд йæ зæрды, уыйау мæм йæ цонг æрбадаргъ кодта. – Ныр нæхицæн кæд ницуал уаид, фæлæ, уæу, не стуртæ цы уыдзысты æнæ холладжы бындзыг. Уыцы лæг амæй уæлдай куы никуыцæй зына, уæд?

Мады тыхст мæм бахъарыд, фæлæ мæ риуы уæдмæ цы цин ныццæнди, уымæн йæ рыджы дæр нæ фæзынд. Афтæмæй рацьдтæн нæхицæй.

Ныр бадтæн уæйыджы дурыл Бадгæ йыл никуы кодтон. Хъом-иу банимадтон, цал хатты-иу сæ банимадтон, уал хатты-иу æрбадтæн, уый диссаг уыди. Стæй-иу æрхызтæн. Бадгæ йыл никуы æркодтон. Æмæ бадис кодтон – нырмæ йыл куыд никуы æрбадтæн! Уæдæ ай хуызæн дзæбæх лæгъз дур у, сбад ыл æмæ йыл бад! Мæ къæхтæ йын йæ фæрстыл æруагътон æмæ бадтæн мæхицæн. Зæлдагыл мæ цæст нæ хæцыд. Стæй цима æнæуи дæр а фæстаг рæстæджы йæхиуыл иуварс хæцын байдыдта. Дæрдзæфæй мæм æрбадзуры, исты мæм куы фæдзуры, уæд. Мæ цурмæ æрбапæуа æмæ мæ цуры алæууа, раздæр-иу куыд кодта, афтæ, уый дзы нал и. Худæг сты ацы сылгоймæгтæ, бынтон худæг.

– Дæецци, – дзуры мæм кæцæйдæр чыылдымырдыгæй, æмæ бадис кодтон: йæ хъæлæс æппындарап Зæлдаджы хъæлæсы хуызæн нæ уыд. Æз ныzzылдтæн дуры сæр. Дæлæ лæууы. Йæ иу къухы йæ

ләдзәг, иннә къух дуры фарсыл сәвәрдта, цыма йә тавгә кодта дурыл, уый хуызән. – Әз рынчын дән, әз цәугә кәнын.

– Цы кодтай, Зәлдаг?

– Цы кодтон, уый кодтон, – дзуры Зәлдаг, йә сәр йә риуыл аруагъта, афтәмәй, куы схәкъуырцц кәна аәмә хъәрәй куы скәуа, уымәй дәр ын фәтарстән.

– Рисгә дә исты кәны?! – размәй йәем агуыбыр дән. Цыма дзы куы ницы риссид, уәд рынчын цәмән уайд, фәлә афтә фәтыхстән аәмә, цы дзырдтон, уый дәр нал зыдтон.

– Кәны.

– Цы?

– Мәе уд. Хъом арыскъәрынән исты бакәндзынә иунәгәй? Айәппәт хъом, куы дын ныппырх уой, аәмә исказ стур әddә куы баззай.

– Нәе мын ныппырх уыдзысты, фәлә ды иунәгәй куыд фәңдәудзынә, кәд рынчын дә, уәд! Хъәу далә кәм аәмә кәм и!

– Уас мәе зоныгձавд куы фәкәнид Хуыцау! Исчи дәм ссәуа?

– Мачи мәм ссәуаәд,ничи мәе хъәуы. Мәхәдәг сәе ныскъәрдзынән.

– Гъомәе, хорз, – загъта Зәлдаг аәмә араст и.

Әз фыщаг бадгәйә кастән йә фәстә, стәй мәм бадгәйә куы нәуал зынди, уәд сләууытән дуры цүушпил аәмә йәем уәд та афтәмәй кастән. Уый цыди сындәгтай, йә ләдзәг аруадз-әруадз кодта зәхмә, зәронд ләгтә куыд аруадз-әруадз фәкәнынц сәе ләдзәджытә, афтә. Әмәе йәем цас фылдәр кастән, уыйас мәм Зәлдаджы хуызән къаддәрәй къаддәр зынди.

Изәры утәппәт хъом куы артардтон иунәгәй, уәд ма мәнәй ләгдәр кәм уыд! Раңауәнт гъеныр Демсартә-йедтә! Дыууә цъерийы атыкта хъилтыл аәмә афтә әнхъәл у, уымәй ләгдәр нал и. Уәдә ма уый аеппәт хъом фәхизәд сихорәй изәрмә иунәгәй, стәй сәе иунәгәй артәрәд уалә Сырхлә-бырдты бынәй, иу ын дзы ма фәхъәуәд, афтәмәй!

Нәе дуармә дәр уыцы ләдҗы ләуд аркодтон, мәе ләдзәг мәе къухы, афтәмәй. Әмәе дын уый дзыццай митә!

– Уәләе нәе ләппутәм суай! – дзуры мәм, кәсгә мәм не ‘рбакодта, афтәмәй. Мәе фыды ‘фсымәры нәе ләппу хуыдта. Уый агъдау уыди – ләгән йә кәстәр әфсымәрты нәе ләппутә хуыдтой чындытә, йә хистәр әфсымәрты та – нәе хистәртә.

– Дзырдта дәм.

– Цы мæ кæны! – фærсгæ нæ бакодтон, афтæ əнæуи загътон. Фærсынтае-йедтыл нал уыдтæн.

– Йæхæдæг дын æй зæгъдзæн.

Æз ницуал сдзырдтон дзыщамæ. Куыд лæууыдтæн æд лæдзæг, афтæ азылдтæн æмæ ацыдтæн.

Тымболы сæхимæ сæййæфтон. Æддаг хæдон ыл нæ уыди, йæ мидæгтæг хæдоны дыстæ йæ рæмбыныкъæдтæм – счъил. Æвæцæгæн, сæхимæ əрæджы əрцыд нырма, æмæ куы ‘рцыд, уæд йæхи ахсадта. Æз æй рагæй нæ федгон æмæ цин кодтон – ныртækкæ та мæ бæрзонд фелвасдзæн йæ тыхджын къухтæй, уым мæ уæле арауигъ-бауигъ кæндзæн, сывæллоны куыд арауигъ-бауигъ кæнынц, афтæ, стæй мæ уæлиауæй əрæшпардзæн æмæ хъæрæй зæгъдзæн:

– Оннæ!

Фæлæ мæ нæ систа хæрдмæ. Касти мæм æмæ уæззау улæфыд, ие ‘рфгуытæ уыцы къæбæлдзыгæй размæл-базмæл кодтой сæ бынаетты, цыма кæрæдзийи цæмæйдæрты фарстой. Стæй систад æмæ мæ алыварс əрзылд, калынмæ цы бæлас фæхъавынц, уый алыварс куыд əрзилинц, афтæ. Уым мæм əрбадзырдта:

– Де ‘мбал цыдæр кæны, əнхъæлдæн.

– Демсар? – хæрдмæ йæм скастæн æз.

– Цæмæн Демсар, цæ?! – бабустæ мыл кодта Тымбол. – Далæ хъом кæимæ хизыс, уый, Миккайы чызг, йæхи чызг нæ Миккайæн, фæлæ йæ усы чызг...

– Зæлдаг?

– Цыма æгæр зæлдаг разынди.

– Цæмæй разынди æгæр зæлдаг?

– Йæ митæй, стæй... – йæ миты ædde ма цæмæй разынд æгæр зæлдаг, уый нал загъта Тымбол æмæ йæм бакастæн. Йæ дзæбæх цæст əнкъард уыди Тымболæн. Йæ сахъат цæст цыдæр къуырма каст кодта, цыдæр тас æфтыдта йæ кастæй.

– Цы кæны, уымæн ницы зоныс?

– Цы йын зонын?

– Гæр куыд ницы йын зоныс, бон-изæрмæ иумæ нæ вæййут?!

– Вæййæм иумæ æмæ цы?!

– Куыд цы? Дæ фарсмæ цыдæр кæны æмæ цы кæны, уый ма зонай! Ныр лæг дæ!

– Ницы дæн лæг.

– Рынчын уым фæци?

-
- Кәм?
  - Сәрвәты?
  - Гъо.

Тымбол йә сәр иуәрдәм атылдта, иннәрдәм әй атылдта.

- Афтәмәй дын исказей стур куы фесәфа, әмә дын фидинаң куы фәүа, мәнә ләппү! Әмә кәнгә цы кодта! Ницы загъта?
- Нәгъ! – нә мә фәндыйди, Зәлдаг цы загъта, уый исказәмән дзурын.

- Дәхәдәг дәр әй нә бафарстай?
- Цәмәй?
- Цы кәнә, уымәй?
- Нәгъ.

Әндәр мә ницәмәйуал бафарста Тымбол. Әмә мәм афтәкасти, цима мә цәмәй фәрсынмә хъавыди, уымәй мә нәма бафарста, цима уал, цәмәй мә фәрсынмә хъавыди, уый иуварс әрәвәрдта, әмә уал мә әнәуи әндәр цәмәйдәрты рафәрс-бафәрс кодта, цәмәй мә фәрсынмә хъавы, уымәе әппындәр бар чи ницы дары, ахәм цәмәйдәрты.

Үәдмә Леза дыууә хъәрмхуыппы къусы әрбахаста йә дыууә къухы әмә сә, фынгыл цы бур-бурид зырнайзылды хуызән нартхоры кәрдзын уыд, уый фәйнә фарсмә әрәвәрдта.

Әз ма уәddәр әнхъәлмә кастән – кәд бавналдән ье ‘цәг фәрстытәм Тымбол? Фәлә уый кәрдзын райста фынгай, ье стыр къухтәй йә әрсәстүтә кодта әмә хъәрәй загъта:

- Хәргә!

Дыккаг бон хъом Бариймә аскъәрдтам. Зәлдаг нал разында, әмә бон изәрмә ууыл хъуыдыйән бахъуыдтән: цы кодтаид Зәлдаг, цы йәм рауадаид?

Изәры диссагән хәссинаджы хабәртә әрәййәфтам хъәуы.

Раст сихорелефон уыдаид, афтә Микка Симонатәм смидаег. Тәрхәджы сәрмә къуләй Симонайы берданкә раскъәфта әмә дуар йә разәй рахаста. Симонайән йәхицән уастә фезмәлән кәм уыди! Фәлә Борсион, йә бинойнаг Симонайән, йә фәдым расхъиудта дуарәй. Ныр, берданкәйи нәмыг уыди, нә уыди, уый Симона йәхәдәг дәр нал зыдта – уал әмә уал азы йә къух дәр нал бакодта берданкәмә. Фәлә уәddәр куыд нә фәтарстайлккой!

Үәдмә Микка уәзәгыл тәссармә бадугъ кодта, берданкә йә къухы, афтәмәй, цима цуаны уыд әмә йә әхст сырды фәдым

фәсәйдугъ кодта, уый хуызән. Күйтә йә фәдил ныххал сты, сә иутә рәйгә-рәйгә згъордтой, иннаетә рәйгә нае кодтой, әрмәст сә къудитә тылдтой, цыма цауылдәр гуырышо кодтой, фәлә сын цыма уәддәр әнәзгъоргә нае уыди. Күйтты фәстә – устытә. Сә разәй – Мәлдзыгон йәхәдәг. Йә хъулон-мулон сәрбәттән йә къухы уәлиау систа, тылдта йә ‘мә хъәр кодта:

– Фәдис, амардта ләджы!

Комы хуымәй стыр фәндажы ‘хсән цы ‘мбонд уыд, уымә әххәст нәма бахәццә Микка, афтә йә резин дзабыртәй иу фәсте аzzад – әвәццәгән ын йә бәттән дзәбәх нал абаста тагъд-тагъдәй. Дзабырмә куыддәр ныззылд, афтә йә Мәлдзыгон байяфта әмә ыны йә сәрбәттән йә разы әрәппәрста.

* * *

Уый фәстә хабәрттә иу хәдзарәй иннае хәдзармә цыдысты әмә фәстәмә здәхтысты, иуәрдәм дәр сә фәндаг уәзәгыл уыди, иннардәм дәр.

Доныл хиды бәсты цы дыууә фастаджы уыди – чи сә әвәрдта, уый сын се рәгътә фәрәтәй азамадта, тъәпәндәр куыд уой афтә – уыдоныл куы бараст и Зәлдаг, уәд йә сәр разылд, ләдзәт фәфидал кәнынмә хъавыд үңци фастәгтәм, фәлә фастәгты ‘хсән зыхъыры аирвәэт ләдзәт. Фәстәмә йә сәфтауа, уый хъару йәм нал уыд, йә фәрсты бахиза, уый та фәразгә нае кодта әмә ләугәйә бazzад, йә къухтә ләдзәгыл нындәгъдысты, афтәмәй. Йә зәнгтә дәр зыр-зыр кодтой әмә йә цәнгтә дәр. Доңмә ахаяны йеддәмә ыны ницуал хос уыди.

Раст уәд Дзидахон сә Рагъыдзуары чырииаг мәнәу доңмә әрәйхаста әхсынмә. Мәнәуы дзәкъул – йе ‘ккой, йә фәйнә къухы та – стыр хъәдлы тәбәгъ әмә доңисән къәрта. Зәлдажы куы ауыдта афтә ләугә хидыл, уәд йә тәбәгъ әмә йә къәрта әрхәудысты йә къухтәй.

– Цы кодтай, цы, Зәлдаг, мә рахиз цәст?! – дзуры чызгмә Дзидахон. – Уый цы хуызаттә ныддә?

Зәлдаг ницы дзырдта, әмә уәд афтә әд дзәкъул йә дәларм бацыди, йә хәецъил дзабыртәй дон әнхъызыти, афтәмәй йә схәццә кодта сәхимә. Хәдзары ничи разынд – хотә дзедырмә уыдысты, Мәлдзыгон та уартә мидәггаг хъәумә бауади кәмәдәр афтаугә курынмә. Микка базармә цәттәе кодта йәхи

әмәе се ‘фтаугәйә ницуал бazzад, афтәмәй бәххы рагъ күң фехәла аңы тыхст рәстәджы! Әрмәест ың йә дзабыртә раппәрс-та йә къәхтәй Дзидахон, афтәмәй йә әруагъта йә уатыл әмәе фездәхти доны былмә, кәд ма, цалынмә хур кәссы, уәдмәе асур уаид йә мәнәу.

Зәлдаг змәлгә дәр нә кодта. Дзидахон әй күңд әруагъта уатмәе, афтә дыдагъәй бazzад. Афтә дыдагъәй йә байяфта Мәлдзыгон дәр. Әфтаугә дуаргәрон әрәеппәрста йә дәлармәй, йәхәдәг чызджы раз йә зонгуытыл әрхауд.

– Ма фәрынчын уай, мәе зәрдәе баҳәрай, Зәлдаг!

Чызгән йә цәстытә байтом сты, әмәе йың сәм кәссын нә бафә-рәзта Мәлдзыгон. Ноджы йә былтә афтә ныңғыцъаҳ сты, ңыма дойнаг ихтә фестадысты. Үйдон ма базмәлой, уый нал уырныдта Мәлдзыгоны, фәләе базмәлыдысты, әмәе сәе райхъуист, ңыма искуы зәрөнд ләгәтү дуарәй райхъуист, афтә:

– Ныххатыр кә, дзыцца!

– Цы хатыртә курыс, цы, мәе зәрдәдарән?

Зәлдаг ницуал загъта, йә цәстыты уәлтүифәлтә әрәехгәдта, әмәе сәе бынтаей ратылд фәйнәе тымбыл цәссисыджы әмәе йә уадултыл әрәнцадысты. Мәлдзыгон сәм бадаргъ кодта йә къүх – асәрфта сәе, уәдә цәй цәссисыг у, цә! Фәләе та уәд базмәлыдысты чызджы цъәх былтә, әмәе та сәе райхъуист:

– Мәхи дәр нә фәнди, фәләе мәм мәе зәрдәе афтә сәзырда әмәе мәе зәрдәйни ныхмәе ләууын нә баци мәе бон.

– Цы дәм сәзырда, ома, дәе зәрдә? – йә къүх чызджы сәрмәе ауыгъдәй аzzад Мәлдзыгонән. – Цы дәм сәзырда дә зәрдәе, аләмә?

– Афтә мәм сәзырда.

– Күнд?

Зәлдаг ницуал загъта, Мәлдзыгон йә къүх фәстәмәе аскъәфта, фестад әмәе йә уәрдҗыты къоппатыл тъәпп-тъәпп раләууыд йә тъәпән әрмттәй, стәй ныдзdzынәэста:

– Гъә саубонәй саузад күңд бакодта мәе мәгуыр сәр, кәд уыцы ләг махәй иуы дәр удәгасәй нал ныуудаз! – Стәй фәугъта йә уәрдҗыты хойын әмәе дуары әдде фәци. Үйм йә цәстытә схәңгидысты мах хәдзарыл. Дзыцца нә тыргъы бандоныл ләууыд, әмәе йың уәлвәйнәг цы цыхтытә уыд, уыйдон ра-фәлдах-бафәлдах кодта. Мәлдзыгон йә быны баләууыд, уәләмәе йәм скаст, стәй әруадзы йә сәр әмәе йә фәйнәрдәм ныттилы.

- Ныр цы ми бакәнөн?!
- Цы хуыздәр у, уый – дәх хай, – дзурый йәм йә сабыр хъәләсәй дзыцца.

Әмәй йәм ныzzылди Мәлдзыгон.

- Нәннә, әнәуи цы ми бакәнөн, әнәуи?!
- Ома, куыд әнәуи?

Әмәй та дзурын ницуал сфәрәзта Мәлдзыгон, фәләе та йә уәрджыты къоппатә әрхоста йә тъәпән әрмттәй.

Дзыцца йәм кәсгәйә баззад, стәй йыл әрхъәр кодта уәле дәләмә:

– Эрра сда, дәләе ус, әрра дә скәнәй нә бәсты рухс дзуәрттә!

– Эррамә дәр мә бирәе нал хъәуы, ма тәрс, фәләе уал чи уыди, уый базонон, кәд йә ердоый хуынкъәй мәхи нә ныппарон.

– Цы уыди, цы? – бандонәй әрхызт дзыцца әмәй Мәлдзыгоны раз әрләууыди, әмәй йәм йә сусәг хъәләсәй бадзырда Мәлдзыгон.

– Зәлдаг мын йәхи бар нәу, саубон мә байяфа, судзгә сау бон!

– Куыд нә у йәхи бар?

– Мә тәригъәд дә уды хай, уый дын куыд нә у йәхи бар! Куыд нә вәййинц сәхи бар, нәлыстәджы хъәстәе чи фәвәййы, уыцы чызджытә!

– Уанцион нәу! – йә тъәпән әрмттәй йә уадултыл авәрдта дзыцца.

– Уый дын уа әңдон әмәй уа зын!

– Уәдә дәм митә и ныр! Фәләе чи уыдаид, чи йә туг бахордтаид? А хъәуы ләппутә йәм сәхи хойы цәстәй кастысты. Стәй ма кәм и ләппу а хъәуы?

– Мә иу зәрдә мәм куыд сдзырда, уый зоныс, куыйтә мын бахәрой мә зәрдә?

– Куыд, цымә!

– Куыд, куы, кәд, мыййаг, а уәхион уыди, Дзеңц кәд уыди, мыййаг?

– Алә, уәд мын дыууә дзабыры фест Дзеңцән, кәд мын цы туттә мысыс мә сывәллоны!

– Де ‘дде-иу иумә уыдысты уыцы сыгъдоны сәрвәты, әндәр дзы никуы ничи уыди, кәрәдзи әрәмбәрстой, кәрәдзимә

суәндысты, әмәе афтәтә бакодтой, гъе! Әмәе гәнәг нәхион уыдаид. Йә тәккәе чындызы цәуыны афон әрцид, афтәмәй бәстүл ләппүйи азар скодта. Әмәе цы бакодтаид! А Дзецц та, кәд нырма уыйас стыр нәу, уәddәр әнәуи уәйыгәнгәс у, әмәе йәм бахъавыд, бахъавыд әмәе йә фәрәдийин кодта йәхимә.

– Куыд әй фәрәдийин кодта, чердәм әй фәрәдийин кодта, уый нырма сывәллон куы у!

– Әппындәр нәу сывәллон, кәд мәе фәрсыс, уәд. Раджы-иу устытә дәр хастой уый карәнтән, әмәе-иу уайтагъд къуыпп кәнүнмә куы фәзи чындыз, уәд-иу йедәй фәзи къуыпп кәнүнмә! Сывәллон, уәдә!

– Фәләуу-ма, әмәе әнхъәлцау у, уый зонгәе бакодтай?

– Уәдәе йә нәе бакодтон!

– Цәмәй йә базыттай?

– Мәнәе мәе Хуыщау ралгъыста иу усимә! Гәр, дә хъәбул дә разы куы ныххауа, йә цәсгом куы нымбәхса әмәе дә афтәмәй хатыртә куы кура, уәд уый цы нысан кәнны, дәумәе гәсгәе!

– Әмәе чи ныххауди дә разы, кәд ныххауди дә разы?

– Зәлдаг, әндәр чи?

– Кәд?

– Абон, мәнәе ныртәккә.

– Куыд ныртәккә?

– Ныртәккә цы вәййы!

– Кәм?

– Уәртәе нәе хәдзары, әндәр кәм!

– Әмәе цы ми кәнны Зәлдаг уәе хәдзары? Хъомимә нә ацыди?

– Ацыди әмәе әрциди.

– Әмәе уәдәе мәе сывәллон иунәгәй ис әгас хъәуы фосимә!

– Сывәллон ын и! Фәләуу, кәд уый разына, уәд ын а чызг дыууә ныхасы зәгъдәни!

– Мәнәе Хуыщауы диссәгтәе, мәнәе! – загъта хъәрәй дзыцца.

– Әмәе йәе удәгас нал ныуудзән нәе ләг, туджы лалым у, йәе сабырмә ыйн ма кәсүт!

– Ныр кәм и?

– Ләгәй мәе фәрсыс?

– Гъо.

– Уаләе йәе бәхмәе ацыд, йәхи базармә цәттәе кодта, фәләе йәе уәрджытәе йәе быны ма фәецәва, уыңы цәф ыл куы сәмбәла, уәд!

— Ээз дэр ын иу-цалдэр цыхты хъуамаэ авәрдтаин. Чырыстын хойраг ма кәй къухы ‘фты, фәлә мын азын иу пут нартхор кәд әрбахастаид.

— Бэргэ дын арбахастайд әмә-гъа!

Сәхимә күң аңызы Зәлдаг – әниу ай сәхимә әппындағы къах наә хаста, фәлә уынджы хъәбәрыл дәр кәдмә ләу-уыдаид! – уәдмә фәсабыр и Зәлдаг. Хъәццулы бынаң ракас-ти Мәлдзығонмә. Бафарста йә:

— Кәм уыдтæ, дзыцца?

Æмæйæм хæцаг галы каст бакодта Мæлдзыгон.

— Кәм мә фәндыйд, уым!

Исдуг ын ницәмә әрдартта йә рәтъувән ныхас чызг – мәстү у. Уәдәй ыйн гиса-гиса дәр куыд кәна! Фәләй йә хъуыды атахти әddәмә, уынгты әрзылди – кәм уыдаид Мәлдзыгон?! – әмә маx дуармә әрләууыд йә хъуыды. Әмәй йә рәмбыныкъәдзыл рабадти, афтәмәй йә бафарста науягәй:

— Кәм үйдтә, дзыцца?

— Уәртә Хъәцмәзонтәм!

— Цы ми кодтай Хъæцмæзонтæм?

— Хордтон сэм!

— Даңыца, мәнә Дзеңцы кой гыңыл дәр скодтай — мәхі дә разы амардзынән, фәлә йә зон. Дзеңц нырма сывәллон у, йә сыгъдағ зәрдә исты кәндзән.

— Гъомæ, кæд Дзецц дæр нæ уыди, кæд иннæ дæр нæ уыди, уæд дыл бындз абадти ‘мæ уымæй афтæ фæдæ, бындарæй баззайа уыцы бындз!

Зәлдаг йәхи әруагъта уаты, йәе цәсгом әрәмбәрзта хъәңду-
лы къабузәй.

— Еппе куы ацыд, уәд нә ацыди. Ам ма уыди Еппе. Стәй сидт дәр нә уыди Еппемә. Еппе барвәндөнәй ацыди.

- А может быть?

— А ма ам уыли.

— Кәм ма үйли ам?

— Уартæ-иу күйройы уәлхәдзар уыд ‘хсæв, Хъараманты күйройы уәлхәдзар.

— Стаж-иу бон шы фәши?

- Бон-иу уадә Джеччиты къүүпүл бадти.

— Амәе дын, уәдәе, уыңы митә уый бакодта, йәе сау туджы фәтүлә!

– Ма йæ ‘лгъит, дзыцца.

– Гæр, уæдæ ацыди æмæ ацыдаид, кæдæм ма мæрдтыхай кодта!

Миккайæн уыцы ‘зæр ницы схъæр кодтой, фæлæ дзы къулкъул кæй цыдысты æнæхъæн бинонтæ, уымæ йæ зæрдæ фехсайфехсай кодта – адон цы кæной? Дыккаг бон Зæлдаг куы нæ систад æмæ хъомимæ куы нæ ацыд, уæд ма ‘рфæрса, ма Мæлдзыгоны. Äмæ йæ разы ныггуыбыр и Мæлдзыгон, афтæмæй йын ракодта хабæрттæ сæрај къæхты бынмае.

Äмæ Парамонмæ лæбурдта Микка, Симонайы берданкæ уымæн раскъæфта сæ къулæй Симонатæн. Уæдæ Еппе хæсты уыд æмæ йæм уырдæм кæдæм фæцыдаид Симонайы берданкæимæ! Фæлæ, ома, Парамон ам и, ам æрçарди, а хъæуы æмæ мын уый та кæдæм ирвæзы! Äмæ мæнæ, æмбондмæ куы бахæццæ, уæд йæ резин дзабыр нæ фелвæст йæ къахæй, уымæ нæ фездæхт, афтæмæй йæ Мæлдзыгон нæ байяефта æмæ йын йæ хъулонмулон сæрбæттæн йæ разы не ‘рæппæрста – фыдбылызæн æнæ ‘рцæугæ нæ уыд. Äнæ ‘рцæугæ афтæ ‘мæ берданкæйы нæмыг куы разындаид.

Цалдæр боны фæстæ нын иу изæр нæ рудзынг æрбахостæуыд. Äз æм ауадтæн. Нæ хæдзары къулы æмбуар лæууыди Зæлдаг. Фыццаг æй уынгæ дæр нæ акодтон. Стæй фæхицæн и къулæй. Йæ цонг мын ме ‘фæтгыл æрбатыхта.

– Мæнæ ма Дзеццы федтон!

Мæнæн дæр æхсызгон уыди, тынг æхсызгон мын уыди мæнæн дæр, Зæлдаджы кæй федтон, уый, фæлæ æз зæгъгæ ницы кодтон. Стæй мæм æрбадзырдта, тынг арæхстгай мæм æрбадзырдта, афтæ дзургæ йæ никуы федтон нырма:

– Цом-ма мемæ, Дзецц.

– Кæдæм?

– Фæндагыл дын æй зæгъдзынæн.

– Цом.

Äмæ араст стæм. Хъæу изæрмилты аныгъуылд, кæм рудзгуытæй рухс цыди, кæм – нæ. Комы хуымы æмбондмæ бахæццæ стæм. Äмбондыл фыццаг Зæлдаг бахызт, стæй æз. Уым æрлæууыдистæм, æмбонды фаллаг фарс.

– Дзецц, бахатыр мын кæ, нæ? – загъта цыдæр фæллад хъæлæсæй Зæлдаг, æмæ йын фæтæригъæд кодтон.

– Гъо, – загътон æз.

– Äз мæхи бар нæ дæн. Уый цы у, уый зоныс?

- Зонын.
- Мәхі бар кәмәй нә дән, уый дәр зоныс?
- Зонын.
- Мах уыдоммә цәуәм – әз әмә ды. Сә хәдзары, дам, арт скодтой. Із хъуамә уыңы арты фарсмә бадон, хъуамә уыдоммә цәрон әз, йә мад әмә йә фыдимә Еппейән.
- Абон әй федтам әз әмә Бари, хъом күң күң фәцәйскъәрдтам, уәд: сә фәздәг раст нылләууыд сә хъуариты сәрмә, – дзурынмә фәдән әз. – Ёвәццәгән, фәздәгдәуән суанг уәләмә суагътой.
- Цымә хорз у – фәздәг раст күң нылләууа, уый әви нәу хорз? Хъуамә әвзәр ма уа уый, хъуамә хорз уа, нәйы?
- Ойы, – загътон әз.
- Аңы цәрәнуат Еппе равзәрста, әмә хорз цәрәнуат у. Еппе күң ‘р҃ңауа, уәд, донән уыңы фарс цы атагъя и, уый цъыхыры ныццәгъедзән әмә дзы хүм сараздзән. Күнд зәгъыс, Дзецц? Еппе аңы аз не ‘р҃ңаудзән?’
- Чи зоны, әмә әрңауа аңы аз дәр, – загътон әз. – Фәлә аңы аз күң нәуал әрңауа, уәддәр иннә аз рагацу хъуамә әрңауа.
- Уалдзәгәй фәстәдәр хъуамә ма бафәстиат уа, нә?
- Гъю.
- Ёмә уалдзәджы цъәхыл күң ‘р҃ңауа, нә?’
- Гъю, – загътон та әз дәр. – Хорз уыд әмә уыңы иунәг цыбыр дзырд загътон, әндәра, мәнә фылдәр исты дзырдтон – мә хъуыры ныббадтаиккөй. Уәдә ма күнд әрңаудзән уалдзәджы Еппе? Кәңәй ма ‘р҃ңаудзән! Стәй ма уалдзәджы фәстә дәр кәд әрңаудзән? Ёмә та мә разы февзәрди уыңы газет. Бари йә күнд әрхаста – цыппәрдигъон тыхтәй, – афтәмәй. Уым ләууы нә уәлхәдзар стъарапиләй хъуарийи ‘хсән тыистәй. Күң йә рафәлдахай, уәд йә фыңғаг фарсыл уәллаг къумы – Еппе, уыңы дывәлдах тәнәг худы, худы ныхыл сырх стъалы. Ёниу ных нәй худән, цәй ных ын и! Кәм фәдьыдагъ и разәй, уыңы ран. Күнд әм баҳузызыди бәхы фәрсты уыңы немыцагмә! Ёвәццәгән, афтә ници ‘рхъуыды кодтаид Еппейи йеддәмә. Еппе та афтә ‘рхъуыды кодтаид уыңы ран, әндәр ници ‘рхъуыды кодтаид. Гъә, Еппетә фәкәнай, кәд ын күнд хорз ацахстай йә хурх дә синаджы цәгәй әмә йә күнд ратеу-теу кодтай! Мәнә цымә суг уыди әмә йә уартә Габаты хъәдәй сыйфәй рацәйласта.

Æмæ уым комы хуымы астæуты цы къахвæндаг уыди, ууылты цыдтæн Зæлдаджы фærсты, афтæмæй фæфæнд кодтон: цæй, æмæ райсом схизон нæ уæлхæдзармæ æмæ рахæссон уыцы газет æмæ йæ Бариимæ иумæ дзæбæх бакæсæм, куыд никæмæй дæр тæрсгæ кæнæм, куыд ницæмæй дæр æндæр, афтæмæй. Искүы сбадæм иу дзæбæх ран æмæ...

Ныр цыдтæн æмæ цыдтæн Зæлдаджы фærсты æмæ дис кодтон – куыд æрағмæ хæццæ кæнæм! Цыдтæн æмæ тыхстæн – цы уыдзæн, куы бахæццæ уæм, уæд?

– Ды раст загътай, Дзеңц, кæд ацы аз нал æрцæуа, уæддæр ын хуымгæнæнты æнæ ‘рцæугæ нæй, æмæ хорз уыдзæн, хуымгæнæнты куы ‘рцæуа, уæд, нæ?

– Гъо, – загътон æз æмæ ныхасыл иннæрдæм ахæцыдтæн, Зæлдаг, æмæ ныр устытæй искаимæ куы рацыдаис, уæд хуыздæр нæ уыдаид?

– Чи зоны, уыдаид, фæлæ мæ устытæй никæимæ фæндыди цæуын. Демæ цæуын мæ фæндыди, Дзеңц.

Раст уæд сräйтта сæ къæбыла. Æмæ мæм йæ рæйд афтæ фæкасти, цыма йын æхсызгон уыди къæбылайæн, кæй æрбацыдистæм, уый. Цыма нæм æнхæлмæ кasti. Уый уæлвæд байгом и хæдзары дуар, æмæ дзы дуары хуызæн цыппæрдигъон дыдзы рухс ракауд тыргъмæ. Стæй райхъуысти Парамоны хъæр:

– Кæцы дæ – мидæмæ!

* * *

Бари Дзаумæ цæуынæн бахъуыди. Ахæм къуыри нæ уыдаид, æмæ уый Дзаумæ ма ацыдаид. Дыгай хæтттыты кæд ацыд, ахæм къуыритæ дæр-иу уыди. Цæмæ дзы цыд, уый мын нæ дзырдта, æмæ йæ æз дæр нæ фарстон – цы мæ хъуыди! Стæй исты ме ‘мбай нæ уыд, Демсар нæ уыди исты! Æмæ йæ рафæрс-бафæрсыл куыд схæцыдаин?! Ноджы мæ иунæгæй никуы ауагъта хъомы фæдыл. Йæхи бæсты-иу мын Дзидахоны фембал кодта. Мæнæн ма-иу æхсызгон дæр уыди Дзидахонимæ хъом хизын. Барийæ ме уоны цыдæр тас бацьди. Уæдæ ма исчи акæсæд! Уыцы стыр хæсты йын æнæ сæмбæлгæ нæ уыди Еппейыл. Æмæ ма йыл æмбæлгæйы хуызæн æмбæлд дæр куы скодтаид! Йæ хабæрттæй йын иу фæсте нал ныуагъта, кæй фæмард æмæ куыд фæмард, уыцы хабæрттæй. – Рамбырд сæ ласта æмæ сæ рантъыхта. Стæй сæ ам ме ‘ккой скодта. Ныр та Дзаумæ цæуыныл бафтыд! Фæраст

вәййы уыцы әнә сыпп-әнә хъыппәй әмә уым баләууы! Цыма йын дзы цы бazzад? Газет та мын бынтон банаизта мә тут. Әрхаста йә әмә мын ай мә къухты ныссағыт, цыма йәм уымә ‘рвыстон, уыцы газетмә! Цас ай фәрамбәхс-бамбәхс кодтон! Дзыпп дәр ма мын куы уыдаид. Куы-иу ай мә тары бакодтон, куы-иу ай мә хәлафы комдәлү тъистәй дардтон, цалынмә йә уәлхәдзары стъарапиләй хъуариты ‘хсән нә бакодтон, уәдмә. Дзидахон та цы! Уыцы сабыр әмә фәлмән Дзидахон. Йә бахудт та йә былалгыл хәссын байдыдта. Сразы йә уавәрыл – уәдә сау гәххәттытә кәмә ‘рцыди, уыдон куыд кәнның! Ноджы худгә дәр куыд дзәбәх кодта! Хъус әмә йәм хъус. Цәугәдон йә ләгъзы аңауәни хәлхәлгәнгә куыд згъора, стәй та-иу рәестәгәй-рәестәгмә йә фәлмән билтыл йә фәлмән цәллахъх куыд фәцәуа.

Фәлә уымә дәр иу әгъдау уыди, Дзидахонмә дәр: иууыл фәрсгә ‘мә фәрсгә! Йәхәдәг цы зыдта, уымәй дәр ма-иу мә афарста, стәй, аз цы нә зыдтон, уымәй дәр фарста. Цы зыдтон, уымәй та.. Цал хатты мын ракәннын кодта, уыцы изәр Зәлдагимә Парамонтәм куы баңдыстым, уыцы хабар! Уәддәр та-иу хъумә дәрдтыл әрзылдаид әмә та-иу мә йә кәроныл фәхәңын кодтаид уыцы изәрән, стәй искауыл сынәгәй куыд бахәцай, афтә-иу мыл цыдәрхуызон бахәцәгау кодта, әмә та-иу уым баләууыдтән, уыцы изәры, искай хәдзары куыд баләууай, афтә. Диссаг уыди нә диссаг. Әмә, дам, ләгән әтәр хъизәмарәй йә сәр урс кәнү! Кәд уый афтә у, уәд ма мә сәрүл иу сау әрду дәр куыд бazzади? Уәдә никуы – бәхы хуыррыт, никуы – ексы къәрцц, афтәмәй бараст уай әмә искай хәдзары бамидаёт уай! Әнәуи нәннә! Әнәуи бараст уыдзынә, уымән та цы у! Фәлә, мах куыд бараст стәм, афтә. Стәй мах цәмән бараст стәм, уый зәгъын хъуыд, афтә йә зәгъын хъуыд, әмә йә куыд бамбәрстайлккой, кәй хәдзармә баңдыстым, уыдон. Әмә йә зәгъын хъуыди мәнән, аз хъумә загътаин уыцы ныхас, аз. Уәдә Зәлдаг йәхәдәг схәңдидаид уыдәттә дзурыныл?! Әмә хъумә афтәтә загътаин аз: афтә әмә афтә Зәлдаг цәрдзәни ныр сымахимә, афтә-афтә Зәлдаг йәхібар нәе Еппейә әмә йын Миккатимә цәрүн нал әмбәлү. Әмә Еппе ам нәй йәхәдәг, йәхәдәг хәсты и Еппе әмә нәма ‘рцыди хәстәй. Фәлә Зәлдаг хъумә ам уа, ам хъумә әнхъәлмә кәса Еппемә. Сымах та йә бинонтә уыдзыстут

Зәлдагән, уымән әмә сымах йә мад әмә йә фыд стут Еппейән.

Афтәтә дзурын хъуыди, гъе, мән әмә сә Парамонән дзурын хъуыди әмә йә бинойнагән, йә мадән Еппейән.

Әмә әңдон дзурән уыди уыдәттә! Ноджы – Еппе нәма ‘р҆цыди... Еппе! Цымә ма уый фәстә әрцәудзән?! Еппе нал әрцәудзән. Никуыуал әрцәудзән Еппе бынтондәр. Никуы әрләудзән ацы дзәбәх ләнкауы, афтәмәй йәм Парамон йә хәдзар Еппейы тыххәй сласта далә, кәм цардысты, уырдыгәй.

Әмә мә цы дзурын хъәудзән, уыдон ам куы зәгъин Парамонән, цалынмә мидәмә нә бацыдыстәм, уәдмә. Афтә мәм каст, цимә ам дуармә әңдондәр зәгъян сты, цы зәгъинаг уыдтән, уыдон. Цәмән мәм афтә каст – нә зонын. Әмә фәецәйәвнәлдтон йә дысмә Парамонән – уәндәгә та йын куыд кодтон йә дысмә! Фәлә мә тыхстәй маҳи дәр нал әмбәрстон әмә. Ам әй әруромон әмә йын ам бамбарын қәнөн, мах сәм әнәуи кәй не ‘рбацыдаиккам Зәлдагимә. Мах әндәр хъуыдаджы тыххәй кәй әрбацыдыстәм. Мах афтә-афтә ‘рбацыдыстәм, җәмәй...

Фәлә уәдмә каудуарыл бахәцыд Парамон, әмә әрләууыд. Әз фестъәлфыдтән – кәд ма исты зонын, уәд. Әмә уәдә цәмә әрләууыд әндәр, каудуар гъәйттәй куы байгом и, уәд?!

– Гыццыл мә зулдзыых уыди, куы ацыди, уәд әмә мә уый әргәвды, – дзуры Парамон әмә мәм зәрдәхсайгә қәститә кәнү әмә йә аз бамбәрстон – дзурыны мәт әй уыйбәрц нәй, фәлә мах цәмә ‘рбацыдаиккам дыууәйә иумә – гъәйтт чындыз-дзон чызг әмә къаннәг бәгъәмзәнг ләппу? – Ардәм әй нә уагътон, әмә мәм нә байхъуыста. Лидзгә дәр уый тыххәй скодтон. Әндәра мә цы лидзинаг уыд – зәрондәй дә хәдзар халинаг фәуәд, дә уәзәг уадзинаг – уый әлгыист куы у! Фәлә йын кәд, азын, йә зәрдә балхәниң әмә мәм әрфәлмән уайд фәстәмә йә зәрдә. Әнәуи нын бынтон цәттә нәма сты, фәлә кәд уәдмә искуышәй әрзынид, әмә сәм уәд йәхәдәг февналдзән. Цырд у февналынта-йедтәм. Бафәндыди йә – арт ницы у йә цуры.

Парамон дзырдта – әвәецәгән ын әхсизгөн уыди уыдәттә дзурын. Мәнән мә тыхст къаддәр нә кодта – куыд әрләу-дзынән хәдзары астәу әмә сын куыд схәцдзынән, сә фәсон-әрхәджы дәр чи нәй, ахәм истытә дзурын?! Ноджы мәм

Зәлдаг хәстәг әрбаләууыд, йә зәрдәйы гүшп-гүшп мәм афтә хъуист, цыма йә зәрдә гом баци бынтондәр әмә афтәмәй гүшп-гүшп кодта.

— Max Еппейи бәсты хъомгәстә стәм, әз әмә Зәлдаг. Еппе сә иунағәй хызта, фәлә сә маҳ дыууәйә хизәм, — загътон әз. Цәмән загътон афтә — ницы йын базыдтон. Әвәццәгән, Парамоны ныхәстәм исты зәгъын хъуыди, әмә уый тыххәй. Фәлә, Парамон цы дзырдта, уымә уыдан цы бар дардтой? Әппындәр ницы!

Стәй каудуарыл куыд бахызтыстәм, мидәмә куыд баңыдыстәм — ницы базыдтон уыдәттән. Мидәгәй хәдзары астәу уыди әфсәйнаг пең, йә дуарыл әртәтигъон рудзынггонд, әмә дзы арт йә сырх әвзаг равдис-равдис кодта, цыма наә мәстәймardта, уый хуызән. Пеңи фарсмә даргъ бандон уыд әмәй йыл, иудәс азы кәуыл цыдаид, ахәм ләппу бадт, йә уадултә сырх адардтой пеңи тәвдәй. Парамоны бинойнаг — әз әй фыщаг хатт федтон, уәдәй йә Зәлдаг дәр кәм федтаид мә уәлдай! — арынгәй йә дыууә тъәпән армыл тәнәт луаси раңайдаута пеңмә. Max куы федта, уәд дзыхъләуд фәкодта арынгәй пеңи астәу. Ләууыди әмә нәм касти. Max дәр ләууыдыстәм әмәй әмә кастыстәм.

— Миккайы чызг ма уай! — бадзырдта Зәлдагмә, афтә әд луаси ләугә-ләууын.

— Гъо! — загътон әз Зәлдаджы бәсты әмә мын әгәр хъәрәй дзырд фәци.

Уый йә луаси пеңи сәрмә баппәрста, әмә, йә къухтә йә раздарәнүл сәрфгә, бауд Зәлдагмә, әмә, цыма куырм уыди, уыйай йә къухтә әрхаста чызгыл — йә сәрыл, йә хъуырыл, тәрттәм куы ‘рхәццә сты къухтә, уәд уым әрләууыдысты. Стәй базмәләйдысты, әнахуыр әнәрхъәц ризәт сыл бахәцыд, афтәмәй. Змәләйдысты тәрттыл, цыма сә цыдәр агуырдтой, әхсизгөн әй чи хъәуы, ахәм цыдәр. Агуырдтой йә, наә йә ардтой әмә куы наә ссарой, уый адәргәй сыл ризәт тых-джынәй-тыхджындаң кодта. Мәнмә кәләнгәнәджы хуызән касти, әмә мә сәрихъуын арц сбадти. Уәдмә йә цәнгтә дәр фәхаста әмә сә Зәлдаджы хъуырыл ныттыхта. Стәй райхъуист йә кәуын хъәләс — бәрәг уыд — йә зәрдә суынгәет.

— Уә Мадымайрәм, мә фазыл фәбырдзынән дә фәрсты, мә зонгуытыл фәләудзынән дә разы, әмә мын цәрәеццаг хъабул

дæ цæст бауарзæд! – Уйй фæстæ йæ сæрыл схæцыд æмæ æddæmæ ахъæр кодта: – Цы фæдæ, уыцы лæг?

Æмæ уайтагъд ærbaiхъуисти гом дуарæй:

– Мæнæ дæн, мæнæ!

– Мидæмæ рацу. Мæнæ фарн ærbahызт нæ нæуæг къæсæрыл, æмæ йæ иу сыкъайыдзагæй бафæдзæхс!

Æмæ-иу куы афтæ радзырдтон кæрæй-кæронмæ хабæрттæ, куы та-иу ын дзы æхсæнмæ-'хсæнты радзырдтон истытæ.

Фæллæ æз кæй фервæстæн дзурынæй, мæ бирæ дзуринаæттæй иу дæр кæй нæ загътон, уымæй мæ никуы бафарста. Æвæццæгæн нæ зыдта, æз ахæм дзуринаæттæ цæттæ кодтон, уйй, æндæра мæ æнæ бафæрсгæ ницæй тыххæй фæуыдаид.

Уыцы бон Бари комкоммæ сærvæтмæ ссыди. Дзауæй куы 'рбацьди, уæд хъæумæ нал баздæхт. Куыддæр схæццæ и, афтæ Дзидахоны хæдзармæ арвыста.

– Ацу ды, зæрæдтæ тæригъæд сты сывæллæттимæ.

Æмæ ацыд Дзидахон.

Дзидахон нæм куы нæуал зынд, уæд, кæм лæууыд, уым æрбадти Бари. Бирæ бадти афтæ, стæй мæ бафарста:

– Хъом банымадтай?

– Гъо, – загътон æз, æмæ бамбæрстон – йæ бадтыл нæ фидыдта уыцы фарст. Афтæ фæбадай æмæ стæй афтæ бафæрсай! Нæ, нæ бады ахæм бадтыл ахæм фарст. Æз æм бакастæн. Уий туыбырæй бадти, йæ цæстытæ зæхмæ арæзт уыдысты, фæлæ цыма зæхмæ дæр кæсгæ нæ кодта, афтæ мæм зынди.

– Цымæ, йæ арын кæдмæ цæуы? – нæдæр змæлгæ бакодта, нæдæр мæм кæсгæ æрбакодта, афтæмæй бафарста Бари.

– Кæмæн? – бафарстон æй æз дæр.

– Зæлдагæн, æндæр кæмæн!

– Нæ зонын.

– Æвæццæгæн, Нæуæгбонæй раздæр нæ уыдзæн.

– Нæ зонын, – загътон та æз.

Стæй фæхъус и Бари. Иудзæвгар афтæ куы абадт æнæдзургæйæ, уæд мæм уæззаяугай сзылдта йæ цæсгом.

– Дзаумæ цæмæ цыдтæн, уий дын зæгъон?

– Зæгъ.

– Еппейы сау гæххæтмæ. Æрцæудзæн, уий зыдтон – цы 'нæрцæугæ ма ын уыди! Æмæ йæ куы рарвитой, уымæй тарстæн. Хъуамæ йæ мачи базона, Еппе нал ис, уий. Æз æмæ йæ дæу ўеддæмæ

мачи зона, хъуамæ. Хъуамæ Зæлдагмæ макæуылты ‘рыхъуыса! Кæннæуæд йæ бон у, æмæ февзæр уа Зæлдаг.

– Күйд февзæр уыдзæн?

– Уыцы хабар ыл куы сæмбæла, уæд ын нæ бафæраздзæн æмæ февзæр уыдзæн, йæ сывæллон исты кæндзæн йæ хуылфы. Гъеныр базыдтай, цæмæ цыдтæн Дзаумæ, уый?

– Гъо.

– Уæдæ хорз.

Стæй бадти Бари. Æз лæууыдтæн. Иуафон та мæ бафарста:

– Уыцы газет цы фæкодтай?

– Уæлхæдзары йæ нывæрдтон, – загътон æз.

– Мацы дын фæуæд.

– Ма тæрс.

– Абон ын йæ сай гæххæтт дæр райстон.

Мæнæн мæ уæнгтæ барызтысты сай гæххæтты коймæ. Ныр та уый дæр мæнмæ дæтдзæн! Æмæ газетæй куы нал фæрæзтон æмæ уый газет йеддæмæ куы ницы у. Уый та сай гæххæтт куы у. Æмæ лæгæн йæ сай гæххæтт йæ мардæй уæлдай куы нæ у. Далæ, дам, Бехъойæн æрцыд йæ сай гæххæтт – æмæ, дам, се стьолыл сæвæрдтой уыцы сай гæххæтт, мард күйд сæвæрынц, афтæ, æмæ, дам, æм устытæ уырдæм цыдышты сæ уæрджытæ хойгæ, мардæн йæхимæ куыд фæцæуынц, афтæ. Æмæ йæ стæй цы хъуамæ фækæнон! Нæ, æз æй нæ райсдзынæн. Мæн ницы хъуидаг и сай гæххæттыгæттæдтæм. Æз нырма лæппу дæн, гыцыл лæппу дæн æз нырма. Ныр мæ Зæлдаг йемæ акодта хъомгæс, уый тыххæй...

– Йæ сай гæххæттимæ ма цы ‘рцыди, уый зоныс?

Æз ын ницы загътон йæ ныхасмæ. Цы зыдтон, цы ‘рцыди сай гæххæттимæ, уымæн?

Бари мæм уæлæмæ скости.

– Майдан, хъæбатыр кæй разынди, уый тыххæй. Хуынгæ дæр афтæ кæны майдан. Хъæбатырдзинады тыххæй. Куы амард, уый фæстæй йын æй радтой.

– Уый дæр æрбахастай?

– Нæ, уый не ‘рбахастон, уымæн афтæ хæссæн нæй. Уый хъуамæ йæхиуæттæй искæмæ радтой. Æгъдау афтæ у.

– Уæдæ дын сай гæххæтт күйд радтой?

– Уый мын радтой. Зæлдаг цы кæны, уый сын загътон, æмæ мын æй радтой. Равдисон дын æй?

– Цы?

- Сау гæххæтт.
- Нæгъ.
- Гъомæ хорз. Фæлæ цæмæй тæрсын, уый зоныс?
- Цæмæй?
- Цæмæй, цæ, мыйиаг, Дзидахоны къухмæ куы бахауа æмæ йæ куы бакæса. Дзыппы куы азайа, уый пысултæ куы ‘хса ‘мæ дзыппытæ куы астара. Уæд сылгоймаг сылгоймаг у. Куы нæ йæ баурома æмбæхсын æмæ йæ искаæмæн куы зæгъя. Мах хъумæ афтæ бакæнæм, æмæ хъуыддаг нæ дыууайы йеддæмæ куыдничи базона. Хъумæ нæ къæхтæ ныццæвæм, нæ былтæ ныххуыйæм, нæ цæсттытæ ныццьынд кæнæм. – Уым Бари фæлæууыд йæ дзурынай. Бадти æмæ та-иу йæ сæр уæззаугай банкъуиста, цыма цæуылдæр разы нæ кодта, уый хуызæн. Стæй мæм уæллæмæ скæсти.
- Уæдæмæ куыд, уый зоныс? Ды йæ айс æмæ дын газет кæм æвæрд у, уым нывæр уый дæр. Уадз æмæ иумæ æвæрд уой.
- Уæлхæдзары?
- Уо, гъо, уæлхæдзары. Аæцæг сæм къæвда куыд никуыцæй бахъара.

Цæмæй тарстæн, уый мыл æрциди, æмæ йæ зонгæ дæр нæ бакодтон, куыд срæцыгътон, уый:

- Аæмæ уæхи уæлхæдзар хуыздæр нæу!
- Бари мын мæ тыхст бамбæрста.
- Нæхи уæлхæдзар хуыздæрæй хуыздæр у, фæлæ дзы, хæстæй куы ‘рцидтæн, уæдæй нырмæ никуыуал уыдтæн. Аæмæ ныр мæ иу цонгимæ асин куы фæцæйхæссон, уæлхæдзармæ æвæрынмæ, уæд мæ афтæничи бафæрсдзæн – цы дын баззади уыцы уæлхæдзар!?
- Гъомæ хорз, – загътон æз. Аæндæр гæнæн мын нал уыди ‘мæ ма цы загътайн!
- Уæдæ дæм æй радтон? – йæ цæстом мæм сыздæхта Бари.
- Нæ, ныр мæм æй ма ратт.
- Уæдæ кæд?
- Изæры мæм æй ратдзынæ, хъом куы фæхæрд кæной хъæумæ, уæд мæм æй ратдзынæ. Уым мæм æй доныбыл ратдзынæ.
- Гъомæ хорз, – сразу и Бари дæр мемæ. – Гъеныр ды сæ уыцы фæрсты æрзил хъомæн, æз – ацы фæрсты æмæ сæ рамбырд кæнæм, цæттæ нын куыд уой, афтæ. Уалæ хурæй дæр бирæ нал и.
- Аæмæ фæйнæрдæм ацыдыстæм. Цыдтæн, фæлæ, куыд цыдтæн, кæуылты цыдтæн, уый нæ уыдтон. Аæмæ-иу кæм мæ къах къуып-

пыл скъуырдтон, кәм-иу әй дзыхъхы фәтъыстон. Уәдәе хъуыд-дәгтәе иууылдар ме ‘ккой күүд скодта ацы Бари! Ныр ма дзы уыцы сау гәххәтт у, цы у, уый бazzади әмәе та, дам, уый дәр ай! Цыма ләгән әнцион у! Ай мын йәе сау гәххәтт әмбәхсын кәны Еппейән, уый та куывдмәе җәттәе кәны йәхи, Парамон! Бәгәнән хъуамә бахсида не стыр Җәдҗәдинаджы! Дысон хъом күү апыш сты уәзәгыл, уәд ыл мәе җәст әрхәңциди, уым ләу-уыди Симона ‘мә Окейы раз, Җәдҗәдинаджы фарсмә әмәе, ләугә кәй кодта, мәе җәст ыл уый тыххәй әрхәңциди. Ләууы-ди йәе хәбәццәләудәй әмәе дзырдта хъәрәй:

— Афтәе сфаңд кодтон, әмәе әз уәе мәрдты уазәг, мәе фарс рахәңцуут, стәй ма кәд мәнәй дәр змәләг уа, уәд уын нәе ферох кәндзыстәм ацы хорз хъуыддаг.

Симона ‘мә Оке бадгәе кодтой сәе дыууә дәр әмәе йәем уәләмә къухаууонәй кастысты.

— Гъомәе, бәгәнә дәр җәмәннәе, фәләе ай нәе бәстәе – хәсты мидәг, ай нәе адәм сәе туг калынц, мах та бәгәнән бахсидәм әмәе уый әнцъухәм! Нуазгә та дын әй чи бакәндзән?! – дзырда та уәләмәе, Парамонмәе, Симона.

— Гъомәе афтәе җәмән зәгъут, әмәе бәгәнән ләг иууыл йәе хъаләй фехсили?! Ләгән йәе тыхстәй җәмәннәе и Хуыщаумә бакувын бәгәнәйи къусәй?! Әмәе кәд Хуыщауән, табу йын уа, уымәе у йәе каст, әмәе әз бәгәнән кәд бахсиддзынән әмәе йәем кәд бакувдзыстәм, уәд та! Афтәе нәеу, нәе – алы куывд нәе хәеццәе кәны Хуыщаумә, әмәе йәем кәд, мәе мәгуыр хәдзары цы куывд бакәнәм, уый фехъуысдзәни, уәд та! – уым фенцад йәе дзу-рынай әмәе дыууә ләгмәе хәстәгдәр баләууыд Парамон. – Афтәе нәеу, нәе, мәе хәдзарәй фәздәг ссыд, әмәе дзы әртәе чырийә бакувәм Хуыщау әмәе йе сконд зәдтәм.

— Гъомәе, кәд дә фәнд ницай тыххәй аивдзынә, уәд афтәе бакәнәм әмәе йәе әхсидгәе ам бакәнәм. Стәй йәе къәртаты бадавдзысты сыйыстәг әмәе әнхъизгәе уәхимә скәндзән. Ам йәе къәхтәе җәттәе сты мәнәе, ацауындззыстәм әй, әмәе дзы уыйас дәр әхсид!

— Мәхәдәг дәр афтәе бәргәе фәнд кодтон, – йәхи бамәгуыр-хуыз кодта Парамон, – фәләе уәм нәе бауәндыйтән. Бадав-дзыстәм әй, уым мәм җәхгәр ис әмәе дзы дәс путәй фылдәр җәуы, тъәпәнджытәе мәм и. Байдзаг сәе кәндзыстәм, әмәе әнхъизәд!

- *Анхъизәд!* – загъта Оке дәр.
- Уәдә мын дзырд радтат, наә?
- Радтам дын, уәдә дын цы ми бакәнәм, – загъта Симона хъәрәй әмәй йә къух агмә бадардта. Цәмән хъуыд къух агмә дарын, уый наә бамбәрстон. Әмәй йә әниу әмбаргә дәр цәмән хъуамә бакодтаин! Стәй сәм хъусгә дәр цәмән кодтон, цы хъуыдаг мә уыди! Бари ацыди, әз бazzадтән. Әз хъусын уарзтон, ләгтәм хъусын. Әмә әнәуи кәй ацыд Бари, уый мын хъыг наә уыди. Уадз әмә ацәуа! Уәдә та мын уыцы сау гәххәтт дәр мә къухы нытътыста. Цыма йын әз йед дән! Цыма йәм мә ныфсәй цыди къуыри дыууә хатты далә Дзаумә!

Гъеныр, Еппе амарди хәсты, уый куы наә зонин, уәд мә цы хъәуы! Иунәгәй зон ахәм хъуыддаг әгас хъәуы, зыбыты иунәгәй, уый әнцон у! Бари ма йә зоны йәхәдәг әмә Бари цы? Уый хәсты уыди, фәлә әз дәр хәсты уыдтән, исты! Нә мә ныууагъта, цалынмә мын әй мә хъусты ачитт-читт кодта, уәдмә. Газет дәр ма мын ныссагъта мә къухы, цыма йын йә ныхәстыл әүүәндәг наә кодтон! Ныр та ноджы сау гәххәтт! Фәлә мәм иннәмәй та цыдәр хорз кәссы, Бари мыл афтә кәй әүүәндә, уый, мәныл кәй әүүәндә, иннәтәй кәй никәуыл әүүәндә. Бәргә, ныр Еппе хәсты цы хъәбатырәй равдыста йәхи, уый иууылдәр куы зониккoi! Әрәмбырд сә кән әмә сын, газеты цы фыст и, уый дәр бакәс, йә ныв дәр сын равдис, фәлә уый гәнән наәй. Әмә, Еппейи хабәрттә әз кәй зыдтон, әндәр сә кәйничи зыдта, уый мә цыдәрхуызон стыр кодта мәхи цәсты. Демсартә-йедтә-иу кәмдәр фәсте аззадысты. Йә цъеритә әртә баисты! Әмә афтә ‘нхъәлы, уымәй ләгдәр нал и. Изәры хъуамә сә алыварс рауай-бауай сиса мәләттә ләгту әмә сәм уәләмә скәс-скәс кәна. Цъеритә ныр устытә дәр амайынц. Симона сын уыцы ‘мбырд куы скодта, уәд базмәләйдысты, хос дәр кәрдынц, амайгә дәр кәнинц. Уәдә ләгтә наә цәуынц хәстәй, уәд хъуамә хъәуы стуртә уәййаг фәуой! Ләгтыл цы бон уа, уымәй архайын хъәуы, афтә сын загъта уәд Симона, әмә архайынц. Ныр алкәй къулмә дәр ис цъеритә. Әмә ма Еппейи хабәрттәй исты зонид Демсар, кәддәра дзы йә цъеритә наә ферох уаиккой.

– Стәй мә Миккайы әфсәрм дәр и! – хъәрәй дзуры Парамон. – Әмә уым дәр хъуамә ме ‘вварс фәләууат, наә уә ныуадздзынән. Әмәй йә бахонәм. Зәххыл цы наә ‘рцыд, ахәмәй

ницы ‘рцыд не ‘хсән. Хуыңауы бын Хуыңауы әвастәй ницы ңәуы, уый дәр нә хъумә рох ма уа! – Парамон чысыл фәләуұыд, йә сәр әруагъта, әмә әз ахъұыды кодтон – ницуал зәгъездән, фәци йә ныхас. Фәлә уәд йә хъәләс бынтондәр фендәрхуызон и, афтәмәй куы зәгъид: – Уый мын мә хәдзар куыд сфидауын кодта, афтә дзы ңәрынәй куы бафсәдиккәй мә иунәгимә!

Әмә та хъуыдытыл фәдән: куыд ма дзы бафсәддәзән Зәлдаг ңәрынәй Еппеимә! Еппе куы нал и, йә сау гәххәтт дәр ма куы ‘рцыди мәнә! Мәнә куы и мә роны, доныбыл мәм әй куы радта Бари! Уәд ма искуы афтә дәр уыди – ләппуйән йә сау гәххәтт әрцыд, йә фыд та куывд кәнү! Мә, дам, Хуыңауыбын Хуыңауы әвастәй ницы ңәуы – уәдә циу уый, кәд дзы ницы ңәуы Хуыңауы әвастәй, уәд?

Хорз у, әмә дзы әз нә уыдзынән. Әз нә уыдзынән куывы. Әз дәр дзы нә уыдзынән әмә дзы Бари дәр нә уыдзән. Мах сәрвәты уыдзыстәм. Мах зонәм хъуыддаг әмә мах ам нә уыдзыстәм. Иннәтәй йә нә зоның Еппе немыңға афицеры сыйғәй ласәгау куыд раңайласта, стәй йә фәсте куыд расырдтой әмә йыл куыд ныккалтой... Иннәтәй йә ничи зоны әмә кувдзысты, ңәмәй Еппе әрцәуа, ңәмәй дзәбәхәй әрәййафа йә бинонты... Әмә кәд мах уым кәй нә уыдзыстәм Бариимә, уый у Хуыңауы фәндәй, уымән нә зонын. Уәдә ма исчи акәсәд– мах ын зонәм йә хабәрттә, әмә мах уым нә уыдзыстәм. Иннәтәй йын йә хабәрттән ничи ницы зоны, әмә уыдон уым уыдзысты иууылдәр. Микка дәр дзы уыдзән. Афтәмәй йәм марынмә цыди. Симонайы берданкә дәр ма куы раскъәфта сә күуләй Симонатән. Хорз уыди, әмә йә дзабыр фелвәсти, әмбондмә куы фәңайхәцә кодта, уәд әмә йә Мәлдзыгон байяфта. Фәлә, дам, мигәнән ифтыгъд нә уыди – уый фәстә йә хъәу цынатау уасыдысты. Әмә йәм ныр куы бабырстаид Микка, куы йәм фәңарәзтаид берданкә әмә йә сур къәрцә куы фәңыдаид сампалән, уәд ма цы кодтаид Микка? Әниу, чи зоны, әнә ифтыгъдәй дәр фехстаид берданкә. Чи цы зоны ацы змәст дунейы гәнәнтән?! Хәст нәма банцад, афтә нызмәлыдысты хәхтә. Алчи лидзыны къахыл ныләууыди. Әндәр кой нал уыди, лидзыны кой йеддәмә. Лыгъдысты комтай, мыггаггай, хъәугай. Лыгъдысты кәрәдзийи хәләгмә, талф-тулфай, әз фәраздәронәй.

Хәехтә әдзәрәг кодтой, хаст хәдзарau афтидәй задысты. Кәддәр нын нае хәстдзагъд фыдәлты фыдгулы карды ком әмә фаты фындзәй чи бахъахъхъәдта, уыңы хәехтә.

Быдыр хорзайән бәстә у әмә хорхәрән бәстә. Фәлә афтид хоры хәрдәй цард нае. Хоры хәрды әдде ма цыдәртә хъәуы, бирә цыдәртә. Стәй хор хәрынән йәхицән дәр уаг әмә әгъдау хъәуы. Кәннәуәд йә азар карз у, хоры азарәй карздәр зәххыл әппындаәр ницы и.

Хәхты цы ‘гъдау уыди хоры хәрдәен, уый уым бazzад – хәххон уыди уыңы ‘гъдау, тугәй дәр хәххон уыди, удәй дәр әмә йын афтәмәй быдырмә цәүән күйд уыди?

Цәдҗджинәгтә дәр уым бazzадысты, хәхты. Уәзгүитыл бazzадысты нае цардзугәнәг фыдәлты уәлмәрдтау әмә сә афтид зәлланг гуырәй-гуырмә сә фәдыл цыд, чи сә ныуагъта, уыдонән, цыма сын сә зәрды цыдәр зәгъын уыди, ахсажиаг цыдәр.

Быдыры бәстү бәгәны ‘хисидыны әгъдау нае. Нә дзы бazzади, әхсәв-бонмә цәдҗджинаджы алыварс ләууын кәй хъәуы әмә зарын кәй хъәуы әхсәв-бонмә, уыдәттән ницы зоныңц быдыры бәстү. Әндзарын әм кәй хъәуы әхсәв-бонмә, цәмәй цәдҗджинаң артә зәгәлы ныффиңа, уымән дәр ницы зоныңц – цәмәй йә зоныңц!

Әмә-иу цәлхәмбырдәй күү раләууыдысты әхсидгә аджы алыварс әмә-иу зарынтә күү систой сә фидар хъәләстәй, әмә-иу әеддәмә зарәдҗы уылән күү бырста сә хъәләсәй, мидәмә мырәдҗы әлутон тәф күү бырста сә риутәм! Ахәм әхсәвтә-иу хәхты уыди әрмәст. Быдыры ахәм әхсәв никүү уыд. Стәй дзы фидаугә дәр кәнә скәнид, кәнә – нә. Бәгәны ‘хисидын уаз хъуыддаг у. Әмә-иу уымән зарыдысты хәдзарән ләгәй цәдҗджинаджы алыварс – кад кодтой бәгәнүйән, зарәгәй йын кад кодтой. Зарәгәй хуыздәр кад кәнүнән, зәххыл күү фәзилай, уәеддәр ницы ссардзынә. Мәнә-иу Аларды күү фәзынди, уәд устытә, сә хъуырәгънәдҗытә күү суагътой, әмә-иу афтәмәй күү зарыдысты. Уымән зарыдысты – кад кодтой Алардыйән, цәмәй уый хәлар уа сывәлләттәм, макәмә сә фәхъыза. Уартә ма Нарты Батырадз чи уыди, уый цәхәрәцәсты дәр күү базарыди, Уәлларвы Күрдаләгтон әм уал әмә уал күүнцы күү ныщарәзта, уәд. Кад кодта Күрдаләгтонән, цәмәй йә афтә байсәра, әмә йын тыхгәнәг тых

ма кәна! Зарәг ныфсыхос әмәз зәрдәдарән у. Йә диссәгтәй әзәй нә хәссы, күндөн сәе уынай, афтә – йә диссәгтәй мидәг сты, әмәз-иу баләууыдысты сәе тавици ләудәй се ‘хисидгә аджы алыварс әмәз-иу ныңцәлхъ ластой нә хәхты рухс Уастырджийи зарәг – хәебәсты зардҗыты сәр Уастырджийи зарәг уыди.

Нә къуышыл ма дыууә хәдзары бazzад – иуәрдигәй Бугъаты дәргъаццион хәдзар, иннәрдигәй Убаты цъупагъуист хәдзар. Адәймагыл әрхәндәг әфтыдтой – уәдә ма әмхузыон хәдзәрттә дәр күн уыдаиккой! Фәлә сәе иу – даргъ, иннәе – цыбыр. Сәе иу ныллағ агъуист, иннәе – цъупагъуист. Бугъа күндәр әрыйздахт – йә цонг ие уәхссылы ауыгъдәй әрхаста, иу урс хәцьилы уадзыгәй ауыгъд уыд ие ‘фәгемәй’ ие цонг. Әмәз йә уый цыдәр әндәрхузыон кодта – афтә ‘рбауәй’ кодта сәе хәдзар. Даләй иу дыргъаджынаг ләг балхәдта, райхәлдта йә, стәй йәм иуцалдағ дзоныгъы ‘рбаскъәрдта, ныңцамадта’ ие дзоныгътыл әмәз йә аласта, уартә хәст күнрайдыдта, уәд. Парамон күндөн сласта сәе хәдзар уартә күнройы цур уышы ләнкаумә, афтә. Цәдҗаджинаг әдде бazzад – ие цуры хәдзар нал уыд әмәз нае фидыдта. Стәй, ие быны цы дыууә хъәды лыггаджы уыд, уыдан дәр скалцәг сты. Әмәз иуәрдәм акъул и, әмәз ийл уәд Убатә әртүмбыл сты гыңыләй-стырәй әмәз йә сәе холлагдонмә батылдтой. Күн ие батылдтой сәе зыгуымдонмә, уәд ыл холлагдоны фәтән дуар сәхгәдтой ригъийә. Уым афтид холлагдоны ләууыди ие иу фарсыл фәлдәхтәй, цыма фәллад уыди ‘мәй’ ие фәллад уагъта. Фәстаг хатт ма дзы Парамон бахсыста бәгәны. Ие ‘дзагәй’ ие нае бахсыста – уый бәрц зад кәңәй әрцид Парамонтәм! Фәлә дзы, цас бахсыста, уый дәр фаг уыди – кәм ма уыд бәгәны нуазәг ләгтә? Ныр ләууыди холлагдоны. Ие фарсмә холлагдонән – Убаты әлхынцъфисын цъупп хәдзар. Әдде бакәстәйә зәппадзы хуызән зынди, нае фыдәлтә кәй араэстор хәхты фәхстыл, ахәм зәппадзы хуызән.

Уәдмә хәст бынтондәр басабыр. Әрцәуинаг ма дзы чи уыди, уыдан цыдысты. Чи сәе цәфәй цыди, чи – уәнгхаудәй. Дзәбәхәй ма чи әрцид, ахәмтә дәр дзы уыди. Иутә ма уырдәм әрцидысты, уым ма әрәййәфтой сәе бинонты, иутә та сәм комкоммә быйыры хъәутәм әрцидысты. Мәй фыд дәр наем уырдәм әрцид, кәдәм алыйдистәм, уышы хъәумә – фәрсгә-фәрсгә нае ссардата. Рәуәг цәфтае цы фәци, әндәр ын ницы уыди, әңәг

фәзәрөнд. Уыдон әрдисты уым, Убатә ‘мә Парамонтә. Убатә – күүпшыл, Парамонтә – уартә куыройы цур уыцы ләнкауы. Аңхъәлмә кастысты. Убатә – Убамә ‘нхъәлмә кастытсты. Парамонтә – Еппемә. Еппейи сау гәххәттә аәмә уыцы газет аәз фәстәмә радтон Баримә. Хорз уыди, аәмә мах раздәр лыгъистәм, аңдәра уыдона махәй раздәр куы ралыгъдаиккәй, уәд ма сә цы фәкодтаин!

Мах нә хәдзар нәма ауәй кодтам, куы лыгъистәм, уәд, фәлә уәддәр стъарапиләй хъуарийи ‘хән тыйстәй куыд ныууагътаин уыцы газет аәмә йә сау гәххәттә Еппейән!... Уәдә сә мемә дәр куыд хастаин, кәдәм сә хастаин мемә дәр!

Парамонтә лидзинаг никуыдәм уыдисты, кәдәм хъумә фәлыгъдаиккәй, Еппе кәй развәрста аәмә стәй Парамон йә хәдзар кәдәм сласта, уыцы хоры кәфойы хуызән ләнкауәй! Убатә, чи зоны, ралыгъдаиккәй, фәлә бирә сывәллонджын хәдзар уыди Убаты хәдзар, ноджы амәй-ай къаддәр. Сә хистәр Демсар уыд, сә кәстәр Цуцукк та, Уба хәсты куы уыди, уәд райгуырди. Аәмә аңхъәлмә кастысты Убамә аәмә сын цәй лидзән уыди афтәмәй?

Мах куы лыгъистәм, уәд нә фәдым ралыгъисты, хъәуы ма чи уыди, уыдона гыщыләй-стырәй. Аәз аәмә Демсар фәсте цыдистәм. Разәй – дзыцца мә хотә аәмә устыгимә. Уыдоны разәй Тымбол, бәхы йә идонәй кодта. Бәхән йе рагтыл нә хуыссәнгәрзә уаргъәвәрдәй, сә сәрыл хәдзары дзаумәттәй цыдәртә амад къәссатә ‘мә дзәкъулты мидәг. Тымболы разәй та – не стуртә. Тымболтә лидзгә нәма кодтой, мах тыххәй та цыди әд бәх, хъумә нә Дзедойы хохәй рахизын кодтаид, стәй фәстәмә аздәхтаид. Ничи нә ницы дзырдта аәз аәмә Демсарәй, цыма хыл уыдистәм. Иуафон аәз арф ныуулә-фылтән, мә хурхуудындиңтән сә дыз-дыз ссыди, стәй ба-дзырдтон Демсармә:

– Гъеныр сымах дәр куы лидзиккат, уәд хорз нә уайд! Иумә цәүиккам, стәй иу ран аәрцәриккам.

Демсар мәм йе ‘нкъард цәстытә ‘rbazylpta.

– Махән лидзән нәй. Мах Убайы ‘рҔыдмә кәсәм аәмә афтәмәй куыд алидзәм?! Стәй, куы ‘рҔәуа Уба, уәд алидз-дзыстәм мах дәр. Фәлә ныр аңхъәлмә кәсәм аәмә нын афтәмәй лидзән нәй.

Уыцы ныхәстыл бирә фәхъуыды кодтон – уыцы дард фәнда-

тыл уыцы фистәгәй цәугәйә. Күң ныххәцә стәм, уәдәр мәнә рох кодтой. Ныр дәр ма сә әримысын. Цыма сә цыдәр әмбәхст уыди, әddәмә чи нә зынд, ахәм цыдәр. Әмә сә уәдйәхи зондәй күңдә загътаид Демсар! Кәд сә Къакъиан загътаустытәй искәмән, әмә уымә байхъуыста Демсар – уымән нә зонын. Уәдәй йәхәдәгәр әгәр хъуыдыны уыди ахәм ныххастәкәнинән.

Парамонтәм та лиздзынән йә кой дәр нә уыди. Уыдан артәйә дәр әнхъәлмә кастысты: Парамон дәр, Персиан дәр, Зәлдаг дәр. Әмә-иу райсом сыйтадысты әмә-иу хыбыр-хыбыр кодтой цыдәртә, фәлә се стырдәр күист әнхъәлмә кәссын уыди. Еппе әнхъәлмә кәссын нәма зыдта. Йә фыды ном ыл уыцы дзәбәх абадти. Күң раптурыди, уәд әвгъәдгәс устытәй чидәр хъәрәй загъта:

– Еппейә зәхмә мур не ‘руагъта!

Үйядыл әм Еппей номәй дзурын байдытой әмәй ыл гыщылгай әрбадти уыцы ном. Әмә әнхъәлмә кәссын нәма зыдта Еппе. Фәлә-иу мады пух дзиңдзи тагъд-тагъд күң дадта, иу хъуыртт-иу иннае хъуыртты күң ‘йәфта, уәд-иу афтә зынди – нә йә әвдәлы, мәнә адәйә ‘мә күң адәйә, уәд әнхъәлмә кәсдзән уый дәр, уәдә цы ми кәндзән әндәр! Әмә әнхъәлмә кастысты артәйә – дыууә хәдзары әмә цәдҗджинаң. Цәдҗджинаң әмә хәдзәрттәй иу къуыппыл әнхъәлмә кастысты, цалдәр хәдзары бынаты ма иунәг хәдзар кәм баззади, уыцы къуыппыл. Иннае хәдзар та – уартә күңройы ракомкоммә уыцы ләнкауы. Уымән къуыпмә әрмәст йә хъуарисәр зынди, йәхәдәг күңдәнәй ләнкауы уыди ‘мә! Цәдҗджинаң та холлагдоны фәлдәхтәй ләууыди йә фарсыл әмә афтәмәй әнхъәлмә каст. Әмә хәдзарәй-къуыппәй се ‘шәт иумә цы ‘нхъәлмә кастысты, уымәй уый иунәгәй фылдәр әнхъәлмә кости. Афтә әнхъәлмә кости, ‘мә фырәнхъәлмә кастәй йә зәлланг цыди, ие ‘нкъард, йә утәхсәны зәлланг. Бонрафты афтә нә хъуисти уыцы зәлланг, фәлә-иу изәрмилтә хъәуы алыварс күң ‘рбадтысты, уәд-иу райдытта әмә-иу хүрүскастмә нал бандад. Әвәццәгән, уыцы бәгәнүхисидән ахсәвтә мысыди, йә бынәй-иу арты пиҳыләйттәй йә фәрстыл күң фәйләүәнтә кодтой, әмә-иу ләгтәй йә алыварс цәлхәмбырдәй күң зарыдисты.

Стәй йәм иу талынг ахсәв иу стыр машинә әрбаскъәрдә-

уыд, әвзәр фәндәгтыл дәр хорз чи цәуы, ахәм машинә. Уәды онг хәхбәсты ахәм машинә никүү уыд. Комкоммә йә Убаты холлагдоны размә батардәуыд. Демсар йәхәдәг бынаты нә уыд, Уба уәд дәр хәстәй наема әрцид. Ёниу, Демсар бынаты күү уыдаид, кәнә Уба күү ‘рцыдаид хәстәй, уәд цы?! Уәдмә хәхбәсты тынуафәнгарз уыйбәрц нал уыди, хәңгәнгәз дзы цас фәзынди. Артдзәсты ныгтубыр сты бинонтә, сә зәрдәты гуыпп-гүүшп сә дзәбәх хъусын нә уагъта машинәйи хъәрмә, уәддәр иуафон базыдтой – аңыди машинә. Судзгә цырагъимә раңыздысты, цал уыдысты, уаләй, гомдуар холлагдоны раз фәләуууыдысты, мидәмә кастысты, холлагдонмә, әдде ракәс-бакәс кодтой афтид уынджы, сә цәст ницәуыл әрхәңцид, әрмәст дуары рахизән тъәпән фәлдәхтәй ләууыди цалдәр фәйнәдҗы. Ёвәңдәгән ай уыци фәйнәдҗытыл стылдтой машинәйи гуыф-фәмә. Адавтой нын нә аг, нә бәгәнүхсидән әрхуы аг. Ахәм әмбисонд никүү ‘рцыди хәхбәсты, цәрәг күү фәзынди хәхбәсты, уәдәй фәстәмә. Ныр әрциди. Ныр бирә цыдәртә әрциди. Бәрзонд цы уыд, уый къәхты бынмә ‘рхауди, сыйгъдәг цы уыди, ууыл калын байдыдтой бырон. Къәрных сси сәрдар, ләгмарәг чырикувәг басгуыхт.

Ёндәр дуг раләууыд, быnton әндәр. Уәдә ма искуы уый әрциди, әмә бәгәнүхсидән аг адавдәуя?! Йә цуры схуист ныхас күү никүүнич скодта.

Уый фәстәдәр раләууыд, уыци дуг, бирә фәстәдәр. Хәстәй ма чи ‘рыздәхт, уыдон күү сцъус сты, уәд. Ёниу, уыдон афтә күү нә сцъус уыдаиккой, уәд, чи зоны, ләугә дәр нә ракодтаид уыци дуг.

Афтә раләууыд әнәхтүүп-әнәсыппәй. Цард фәффәлдәхти. Сонт фәлдәхт фәкодта цард. Бирәтә йә уынгә дәр нә акодтой, күүд фәффәлдәхти, уый. Уәд йә дыууә знаджы баиу сты цардән. Йә мидәггаг знаг әмәйе ‘ддаг знаг. Дыууә гадзайы фестадысты йә дыууә знаджы. Йә мидәггаг знаг дәр гадза фестади цардән әмәйе ‘ддаг знаг дәр. Фәлә диссаг уый у, әмә гадза чи у, гадза, уымән йә гадзадон кәм уа, уырдәм әддагон гадзайы ницәй тыххәй бауадзән, йә туг ыл ныхъхәбәр уыдзән, уәддәр ай нә бауадзән. Уәд абор күүд бамбәрстой кәрәдзий, әмзонд-әмсыллынк күүд раудисты аңы дыууә гадзайы?!

Аңы хъуыддаг афтә диссаг уыд, әмә дунейыл дисгәнәг нал

баззад, фәсте әмбырдтә кодтой иу рәттәм, бәйттытә кодтой иу рәтты. Биратән сә сәры астәүәй сәнхъызы сә дис, ләгән йә маң күйд сәнхъиза йә сәры астәүәй, афтә. Әмә сә иуәй-иутә афтә балхынцъ кодтой сә дисы кәрон. Фаг хъусдард нә уыди уыцы дыууә гадзамә, әндәр дзы иу дәр нә уыд әмә иннә дәр. Гадзамә цы ‘гъдау и, уый та алчи дәр зоны. Гадзамә ахәм әгъдау ис, әмә дыл әргомәй хәпп дәр не скәндзән, дәндәгтә ныzzыхъыр кәндзән әмә дыл цинтә кәнын фәлгъаудзән. Фәлә уый базыдта, әмә йәм дә хъус нә дарыс, нә йәм бакәс-бакәс кәныс дә цәсты кәронәй – дә тәккә счылтыл дын йәхи ныффиу кәндзән. Гъемә, ацы гадзатә чи сты, ацы дыууә гадзайы – әddag гадза әмә мидәггаг гадза – уыдонмә дәр нал уыди фаг хъусдард. Нал дәр сәм уәле уыди әркаст, нал – бынәй.

Афтә кәй уыдаид хъуыддаг, ууыл сиу ис сә ныхас дунейы дистгәнджытәй биратән.

Үәдә уыдонмә фаг хъусдард күй уыдаид, үәд афтә әмсылынк кодтой! Әнәуи та афтә уыдаид хъуыддаг – уый дәр дистгәнджытәй райхъуысти – фыццаг кәрәдзимә ма басмыстытә кодтаиккой, уымән гәнән ницы хуызы уыди. Үәдә күйд, гадза уай әмә де ‘мгадзамә ма басмудай, уый гәнән күйд! Уый фәстә та, ома күй басмыстытә кодтой кәрәдзимә, уый фәстә, сә фәстаг къәхтәй фәйнә-фәйнәйы ма фәхъил кодтаиккой, афтәмәй дәр нә нылләууыдаиккой, бәстә сыл күй рафәлдәхтаид, үәddәр. Гъестәй сә фәйнә фарсы хуылызд кәй уыдысты, уый дәр ницәмә әрдартой, афтәмәй сә къудитә тилинмә фесты. Афтә әмтылд кодтой сә къудитә, әмәни кәрәдзийыл амбәлдисты сә къудитә әмә-иу сә цәхәр акалди къудитән. Къудитә цәхәр калой, гадзаты къудитә, уый никуыма ‘р҃цыд, арв йә къабәзтә кәм ауагъта, уым. Адонән калдтой, әвәеццәгән се стәммә цәуыны рәстәт әрцәйхәеццә кодта кәнә та сә иу мидәггаг кәй уыди гадзатән, иннә әddag, уымән афтә уыдаид.

Афтә гәнән дәр, әвәеццәгән, ис.

Әмә уыцы цәхәр акалдәй алғы и: афәлдахын хъәуы а цард, әгәр әмбадт-әмвыйнг дзы сты адәм, нал дзы әлдар бәрәг и, нал музуккаг. Сфәлдахәм әй әмә дзы нахәдәг әлдәрттәй әрбадәм. Нә дәле бирә музуккәгтә күйд уа. Әлдар цъусәй бирә музуккаг! Әмә йә сфәлдәхтой, исқәмән йә наргә фынг

куыд сֆәлдахай, афтәй йә сфәлдәхтой. Адәмән сәе сәртә дәләмә фесты, сәе къаҳтә – хәрдмә аззадысты хъиләй. Нициуал ауыдтой, цы ма ауыдтаиккой! Әмә уәд фәләбүрдтой къәпп кәнынмә, чи фәфәлдәхта цард, уыдон. Йә ныхтә сәе къәдзәр кәмән уыдысты, сәе дәндәгтә – фидардәр, уыдон иу къәпп кодтой, иу әмә, уә дуне-сфәлдисәг, мыггаг ма сәе куыд бazzад, куыд нае аскъуыди сәе мыггаг уыцы къәпмондагәй?

Стәй бамбырд сты къәпгәнджытә, къәпгәниагәй дзы мәнә-мәнә куы нициуал бazzади, уәд, сәе кәрәдзийы дәр әрыс-гәрститә кодтой, әмә сәе алчи йәхимә дәр әркасти. Чи куыд ахъаззагдәр ныкъкъәпп кодта, афтәй уәлдәр баләууыди. Әппәты ахъаззагдәр кәмән раудысты йә къәппытә, уый уәләмә-уәләмә бахәцыд йәхииуыл. Әмә стыр къәләтджыны ‘рбадти. Нә дзы арахсти бадын, уымән әмә къәләтджынын стыр ләгән арәзт уыд, къәпп кәнын йә сәрмә чи нае хаста, къәпгәнджыты къупп чи кодта, уымән. Әмә йын уәгъыд уыди къәләтджынын, ләгән йә хәлаф куыд уа уәгъыд, афтәй, уәлдәр дзы әрбадти. Бәргә архайдта, стыр ын кәй у къәләтджынын, уый әмбәхсыныл, фәлә адәмы җаңт уынаг у. Уымә гәсгә әрбадтысты иннәтә дәр: хорз ныкъкъәпп кодтой, уәлдәр фәбад, быnton зәрдәйи фәндиаг нае рауд дә ныкъкъәпп – дәлдәр фәкә. Зыдтой йә, чи куыд ныкъкъәпп кодта, уый, куыд нае йә зыдтой! Куырм уыдысты?! Әмә әрбәдтытә кодтой, кәмән сәе куыд әмбәлди, афтәй.

Аргъауы нывыл карсты хуызән у ацы ныхас. Фәлә хъуыддаг йәхәдәг дәр аргъауы хуызән уыд, әмә иугәр хъуыддаг аргъауы хуызән уыд, уәд ай дзурын дәр, аргъау куыд кәнай, афтәй кәнын хъәуы.

Уәдәй йә әндәр куыд ракәндзына!

Раздәр, рәстәджытуа рәстәджытә ма куы уыд, уәд гыц-цилдәр истәмә фәкъәпп кодтай, уәд дын дә ныхтә ахъаззаг әркъуырдтаиккой. Сәе дәндәгтыл дәр ма-иу дзы әруади къәпгәнджытән, афтәй-иу дзы әруади сәе дәндәгтыл дәр әмә-иу сәе туг акалди дәндәгтән. Ныр афтәй нал у. Ныр уыйас дәр фәраз къәпп кәнын. Ныр цас ахъаззагдәр ныкъкъәпп кәнай, уыйас хуыздәр: дәхәдәг ләгдәр, дә бынат – уәлдәр, дә ном нымадәр. Ныр къәпгәнәджы фәрсәгә ничиуал кәны, къәпп кәй кәны, уый тыххәй. Уымән әмә йә чи хъуамә бафәрси, ома, мәнә ләг, уыдон дын Җавәр къәппытә сты, ома, ирәттә

куыд фәзәгъынц, уыйау, знаджы хәдзармә баирвәстә, ома, уый йәм фәстәмә нә фәзилдзән әмәй йәм афтә нә бадзурдзән: фәләуу-ма, ома, әмә, ома, ды та цы дзыхәй дзурыс, ома, әмбисондән заинаг дәхи къәппытә күү сты, ома?! Әмә уәд цыма әвзәр исты ахордта, йә зәрдәй йә цәмәй схәсса, ахәм исты, уыйау нә фәуылдзән, чи бафәрса, уый? Әмә ници фәрсы. Нәй сын кәрәдзийи фәрсән әмә күүд бафәрсой! Фәрсән нә, фәлә сын тигъмә бакәсән дәр нәй кәрәдзимә. Стәй, әнәуи дәр цәмән къәуу йә рафәрс-бафәрс! Әмә та уыдон дәр сә сойәдзаг къухтәй кәрәдзийи сәртә әрсәрфынц, әмә ләгъз абады сә сәрхил сә тенкатыл.

Ахәм хабәртә.

Дзуапп ници агуры әмә афтәмәй дзуапдәттәг кәцәй хъуамә әрцәуа! Афтә дын чи растдзән йә бынатәй, афтә дын чи бацәудзән исказмә әмә дын әм чи бадзурдзән: гъа-ма, дзуапп мә әрцагур! Әниу, ай уәгъидибар цард у, әмә ма дзы уыдаттәйедтә хъәугә дәр цәмән кәнынц – ома, дзуаппагурджытә әмә дзуапдәтджытә-йедтә?! Уәд ма уәгъидибар цард цәмән у?! Фәлә уәддәр ләгән йә уоны кәрон цыдәр мигъы къәм бады – җәвиттон, ацы уәгъидибар цард чи у, ацы, уый гуымситәм сайаг у – уәдә уәгъидибар цард уа әмә дзы гуымситә ма уа, уый кәд уыди! Уыцы гуымситән та сә фәдыл цыдәртә баст и. Уымән бады ләгән йе уоны кәрон мигъы къәм, гъе!

Әмә сә бынәттә күү әрхъарм сты сә быны, йә хъахъхъәнджытә сә алкәмән дәр Чъехәй Чъребамәйи дәргъән күү ныххал сты йә фәдыл, цы ныкъкъәппытә кодтой, уыдон күү әрәфсәнәйдтыгә кодтой алы ‘мә алы рәтты, әмә сыл әрвгәнәнтә күү әрәхгәйтой, уәд әеппәтү уәле чи әрбадти, уымән йә ныкъкъәппәввонг әфсәртә базмәләйдисты, стәй йә тәнәт былтә асдәрдта, кәддәр ирон театры «Амыран» күү ‘вдыстый, уәд ма-иу уым дәр Бәстыхицау афтә асдәрдта йә былтә әмә парәңгъята уыцы бәрзонд ранәй, гыцыләй-стырәй йә иууылдәр күүд фехъуыстаиккой, афтә парәңгъята, гъе!

– Нә бәстә равзәрста ацы фәндаг, әмә уый әнхъәл мачи уәд, әмә ма исчердәм фездәха ацы фәндагай нә бәстә.

Афтә парәңгъята, әмә йә иууылдәр фехъуыстый гыцыләй-стырәй – күүд нә йә фехъуыстаиккой, сә хъусты хъусхилджытә күү нә бабырыди, мыйиаг. Парәңгъята афтә, әмә читт дәр нә фәкодта, йә цәст дәр нә фәнүкъуылдта. Әниу

йæ цæстытæ уыджы цæстыты нывыл сты, мæнæ нæхи ирæттæ куыд фæзæгъынц, афтæ йын курæггаг суары цьырттытау кæмдæр мидæгæй ныбадтысты сæ къуырфыты. *Æмæ, зæгъæм, фæныкъуылдта* йæ цæст, уæддæр æй алчи нæ федтаид. Гъомæ йæ цæстытæ дæр цы фæнды кæнæнт, фæлæ кæдæм рæцыгъта уый хуызæн лопъо гæдыныхас, цы дудгæбон ныккодта *йæ къоппайыл?* Науæд уый дæр цыфæнды фæуæд – парæцыгъта ‘мæ парæцуgъæд! Фæлæ диссагæн хæссинаг уый у, æмæ йæм иу афтæ нæ бадзырдта:

– Фæлæуу-ма, фæлæуу, хорз лæг, уый кæд æрçыди, уыцы хъуыддаг – кæд æмæ куыд равзæрста нæ бæстæ ацы фæндаг?! Мах ахæмæй куы ницы федтам æмæ куы ницы фехъуыстам, уæд нæ цæстытæ дæр хизынмæ уыдышты ‘мæ нæ хъустæ дæр?! Науæд, кæм и, цы фæндагæй зæгъыс, уый? Ам фæндаджы хуызæнæй куы ницы зыны. Ай нын мæнæ фыдвæндаджы хай куы бакодтат нæ бæстæ!

Нæй, нæ йæм фæци иу афтæ бадзурæг бæстыдзаг адæмæй. Гъенеýр уыдон хуырым фыстæ не сты?! Уæдæ дын исчи афтæ ныххæца дæ цæстытыл, æмæ йæм иу хъуыррыйт ма сфæразай!

Уæд фæндаг дæр ма фенæд æмæ цард дæр, зæронд устыты загъдау, уый зæгъæг, кæд нæ равзæрста нæ бæстæ, уæд... Цæй фæндаг æмæ цæй цыдæр! Науæд сæ хъæугæ та цæмæн бакодта фæндаг?! Уыдонаы æвæндаг хъуыд, адæм сæ къæхтæ цыфы куыд тьыстаиккой, дуртыл сæ куыд къуырдтытæ кодтаиккой. Сæ алыварс цы чындæуы, уымæ кæсынмæ сæ куыд нæ æвдæлдаид, афтæ. Искæмæн сæ йæ хæлафы комдæл куы аскъуыйа, уæд æй уый бæттынмæ дæр куыд нæ ‘вдæла, фæлæ, йæ хæлаф куыд нæ ‘рхaya, афтæ йын йæ комдæлыл йæ къухтæй куыд хæца.

Гъомæ сæм куыд нæ фæци иу афтæ бадзурæг, ома фæндаг, ома, кæцы фæндаг, ома! Уо дунескæнæг Хуыцау, ды лæгæн маңы кæн! *Æвæццæгæн* ын ацы дуджы ничи ницы бамбардæн, афтæ бадзурæг æм кæй нæ фæци, уымæн. Чи зоны, уый фæстæ разына ахæм æмæ ахæм лæг æмæ йæм бадзура. Фæлæ ма уый цафон уыдзæн! Чидæр ма фæсхуым куыд хъæр кодта йæ галтыл, гъæ, ома, ахæцут, ома, уый хуызæн нæ рauайдзæн?!

Æмæ, дам, равзæрста нæ бæстæ! Равзæрста, уæдæ! *Æнæ* равзæргæ фæци, йæ хъæутæ æдзæрæг уымæн фесты, йæ фæндæгтыл бæхгæрдæг уымæн æрзад, йæ быдыртæ гæныистон æмæ кæлмыстон уымæн систы, æмæ равзæрста!

Ныр арв хәйрәджыты куыд цәвү – арв куы нырттивы, уәд хәйрәджыты фәагуры, куы ныннары, уәд та сә расур-басур фәкәнү ‘мә сә кәй кәм байяфы, уырдәм ыл ныххуырсы йә судзгә нәмыг. Гъо, әмәе адона дәр афтә куы цәвид, аңы гәдид-дзурдҗыты, уәд ма сә хъырттызмәләг баззаид! Куыд ма сә баззаид! Әмә хъуамә арв уыдоны цәвид, уыдоны, хәйрәджыты ныууадзид сә мәгүурыл. Хәйрәджытә зәйтә куы сты уыдоны цур!

Әмәе, дам, равзәрста, дам, наә бәстәе, дам. Афтә цард уый зәгъәджы хәдзары! Равзәрста, уәдә! Уый ма ‘взарынтаен куы уыдаид, уәд әмбисонд йәхи фәндаг уыди – адәмы хуыздәртә сә былыцъәртә кәмә хордтой, адәмы фылдәртән сә цәсты фиутә кәмә тадысты. Йә сырх-сырхид тырыса-иу куы ныф-фәйлышта йә сәрмә, йә уәлә цы сызгъәрин фыстытә уыди, уыдон-иу куы сәхәртә калдтой! Фәллой кәнүнү бар, улә-фыны бар, ахуыр кәнүнү бар... Цымә ма дунейи зәххыл искуы хуыздәр бар баззади!

Тырыса зәхмәе аппәрстой, йә фыстытыл ын къахәй баләгәрстой. Стәй уыцы бартыл куы баләгәрстой къахәй, уәд әндәр бартә райгуырди сә ног цардән. Әңционәй йын райгуырдысты, зынәвгъәд наә уыди. Цәвиттон сә йә хуылфы әрхаста, мәнә ма искај уәзгүүтил заинаг чындз дәр афтә әрхәссы кәйдәр гуырдз йә хуылфы мидәг. Әмә уайтагъд гуырынмә фесты, – ай дын марыны бар, ай дын стигыны бар, ай дын сайныны бар.

Чи зоны, исчи афтә зәгъя: ниши никәмән радта ахәм бартә. Раст у, сәрмагондәй сә ниши никәй къухы ныттүүиста, фәләе не ‘мәдзәрин кәй систы, уый та? Цәуыл дзурәг у уый та, цәуыл?

Кәддәр, раджы кәддәр, адәймаг ма, сәгъ афтеччы куыд ницы ‘мбары, уымәй уәлдай дунейи диссәгтән куы ницы ‘мбәрста, уәд дзәгъәлы дзырдтой, зәхх, дам, әртә пылыл ләууы. Ләууы, йед кәнүн зәхх әртә пылыл! Фәләе мәнә ныр цы цардәй цәрәм, уый уыцы әртә барыл кәй ләууы, уый куырмытә дәр уынынц әмәе йә къуырматә дәр хъусынц. Мардҗытә бәз-бәз кәнүнц, сә ифтыгъд дамбацатә сә синты тыйстәй дарынц, мәнә ма-иу раздәр, адәм кусгә куы кодтой, уәд уис кәнүнмә чи фәцәйциди хъәдмә, уый дәр иу йә на-дзахи афтә дардта йә сины. Йә къухмә йын әхца банимай әмәе йын дә цәсты зуләй азамон, кәцүрдәм гәрах хъауы,

уый, әндәр әнә мәт у. Цыуы цәст нә ивгъуиыйнц тәхгәтәхын. Әмбисонд уартә сыйбайыхъауккаг Абайты номдың цуанон Дзоццә уыди. Әмәй йә фәсте фәуагътой.

Үәдә стигъджытә! Гъә, сымах кәй аххосәй сарәх стут, уымәй змәләт ма баззайа сыйджытыл! Зонгә дәр әй нә бакән-дзынә, кәм дә рацахсдзысты, цы хуызән машинәйи дә атыс-дзысты, стәй дын дә дуар ныххойдзысты, әмә, дам, әхца, бирә әхца, дам, афоныл, дам, кәннәуәд ма, дам, уәм йә афтид ном дәр кәнә әрцәудзәни, кәнә – нә. Әмә дә сәр къултыл хой, уыйбәрц әхца, дә бинонтәй иу куы ауәй кәнай, уәддәр не ссардзынае.

Әмә, дам, ауындзинаг сты ахәм адәм, – басаст ыл, нә бәстә ацы фәнdag равзәрста, чи загъта, уый, фәлә, дам, мах царды әгъдау ауындзын нә амоны. Гъеныр ацу ‘мә уый зондәй бафәрс! Уәдә иугәр ауындзинаг у, уәд әй ауындзын хъәуы, – гүкк! Ауындзинағән ауындзыны йеддәмә ницы хос и. Йә ном ын йәхәдәг куы загъта – ауындзинаг!

Ныр цәрынц фәрсәй-фәрстәм, къәпп чи ныккодта, уый әмә къәпп чи нә ныккодта, уый: къәпп чи ныккодта, уый галуан ныццарәзта әмә къәпп чи нә ныккодта, уымә рухс нал уадзы. Галуаны цәрәг тәнджын у, йә фарсмә цәрәг тәнджын нәу – фәллойгәнәт у әмә тәнәг у. Ныр, йә мардәр-цид уый мидәт ис, әмә кәрәдзийыл хәст сты тәнджын әмә тәнәг, мәнә скъолайы цы иугонд авдышынхәтәлтә ахуыр код-той, уыдан куыд хәст сты кәрәдзийыл, афтә. Цәмәй тәнджын ноджы тәнджындәр кәна, уый тыххәй тәнәг та хъумә тәнәгдәр кәна. Афтәмәй сә цард куы ферхәм уа, уымәй стыр тас у, әмә, иугәр куы ферхәм уа сә цард, уәд ын къухәй баләмарән нал и, кард әм райсын хъәуы уәд.

Иурагон аргъауы дыууә бәлләцоны куы байу сты, сә иумә мыддажынта куы уыди, сә иннәмә әнтүиджынта. Уыданы әмбисонд куы ‘р҃әуа ацы тәнджын әмә тәнәгтыл дәр, уымәй тас нәу, цымә? Әмә аргъауы фәстаг амонд әнтүиджынмә кости, уым и йә хорз аргъауән. Әниу, царды дәр хъумә афтә уа – фәстаг амонд хъумә тәнәгмә кәса. Уымән әмә аргъау царды ныв у, әндәр ницы у. Нә, тәнджын әмә тәнәгән иу цәджджи-наг уа әмә дзы иумә әхсидой бәгәны, уый гәнән нәй. Нә, уыданән сә аг дәр хицән у, сә арт дәр әмә сә зарәг дәр.

Үәдәй бирәе рәстәтәг рацыди, царды фәндәгтүл бирәе рыг

фезмәстон. Бирәе цыыф фәнадтон – уый мә къахайстыл бәрәг дардта, афтәмәй кәддәр-кәддәр әрәфтыдтән нә хъәумә. Хъәу – дыууә хәдзары. Сәе иу къуыппыл, къуыппән йә уәлә нә, фәлә – йә фарсыл, күйдәр әрбаныхәсәгау кодта, әмәе йыл цыма фидар хәст нә уыди, афтәе мәм фәзынд, мә цәст ыл куы схәцьыд, уәд. Әмәе йын фәтарстән – куы фәхицән уа къуышпәй әмәе куы атула уыцы күул атуләнү! Фәлә йын уәд – бон-иу ын уал әмәе уал хатты куы райгом-байгом кодтон йә тәнәг дуар – уәд цәмәннә тарстән тулынай? Чи зоны, иунәг кәй нә уыд – къуыппыл алырдыгәй дәр кәй уыд хәдзәрттә ныхәст, уымән ын нә тарстән тулынай уәд. Кәннәуәд та уәд, чи зоны, тәрсын нәма зыдтон. Иннәе хәдзар къуыппыл нә уыд, иннәе хәдзар уартә ләнкауы уыд. Ардәм, къуыпмә әәрмәст йә хъуарисәр зынди.

Үыдтән дыууә хәдзары дәр. Фыщаг – Демсартәм үыдтән, стәй – Еппетәм. Демсартәм мәм рахәццә сты Зәлдаг әмәе Еппе. Цы цинтә мыл кодта Зәлдаг! Йә сәр-иу мын мә риуыл куы авәрдта, – йә сәрыйхил урс-урсид адәрдта әмәе цыма йә дзыик-кутә уымәй ноджы хъуымбылдаәр фесты әмәе сәе цыма йә урс-урсид лыстәг хъуыр тыххәй урәдта. Йә тъәпән әәрмттә та-иу мын мә уадултәм схаста, әмәе-иу цыма рох фесты мә уадултыл, уымәй уәлдай-иу сәе нал иста мә уадултәй. Йәхәдәг дзырдта әмәе дзырдта уыцы иу ныхәстә, цыма дзургә нә кодта, фәлә дис кодта, уый хуызән:

– Мәнә ма мәхи Дзеццы федтон, мәнә!

Уәд сын радтой майдан. Дауумә сәәм фәәдзырдтой әмәе сын ай радтой. Аңыди йәм Зәлдаг. Еппейы йә хъәбысы ахаста. Сау гәххәтт дәр ын радтаиккой, фәлә сай гәххәтт уым нал уыди. Уый Бари раджы райста. Зәлдагән тарсти әмәе йә райста. Цымәе, цы фәкодта уыцы сай гәххәтт әмәе уыцы газет Барий! Әвәццәгән сәе йемә ахаста, куы лыгъдысты, уәд. Уәдә сәе ам кәм нынуагъ-таид? Зәлдагмә сәе нә радтаид, күйд әм сәе радтаид! Стәй иәм сәе куы радтаид, уәд сәе мәнмәе нә равдыстаиккой! Уыдон ай цәмәй зыдтой, Зәлдаг әмәе Еппе, әмәе сәе Бари мәнмәе радта әмәе сәе аз нә уәлхәдзар дардтон әвәрдәй! Әмәе ма сай гәххәтт – гъо! Сау гәххәттүтә бирәе әәрцид нә хъәумә, фәлә – газет! Немыщаг афицеры сыйцәй ласәгау күйд раласта йә бадән бин-дзәфхадәй, уый куы зыдтаиккой, уәд сын әвзәр уыдаид? Бул-къон, дам, йәхәдәг әәрцид госпитальмә, цәмәй йә бафәдзәхса дохтыртыл, әмәе йә мәлүн ма бауадзор.

Фәлә уәddәр цы фәуыдаиккой уыңы сау гәххәтт әмәе уыңы газет?! Бәргәе, Бари ма күң уаид, уәд цы базонын хъәуы, цы фесты, уый. Фәлә нал и Бари. Ацы фыдыбылызы рәстәг ай фермәйы күсгә әрәййәфта – әхсәвгәсәй күиста фермәйы. Колхозтә сә тәkkә хәлүныл уыдысты, сә ис-бис сын хәләттаг кодтой. Иу әхсәв иу стыр машинә баләууыд фермәйы дуармә. Бари сәм раҳызы – бафәрса сә: чи сты ‘мәе сә цы хъәуы. Цәй бафәрса ‘мәе цәй цыдәр! Чидәр сәе йәе иуварсәй багәрах кодта. Стәй йәе афтәе ныууагътой йә туджы мәңгәе, сәхәдәг сә машинә байдзаг кодтой стуртәй әмәе афардәг сты. Уым уыңы стыр хәсты йәе цонг ахауд әрмәст, йәе галиу цонг. Ам та, ацы къәпгәндҗыты хәсты йәе цард аскъуыд. Чи йын аскъуытда йәе цард, уыдон ацыдысты. Аластой машинәйы дзаг әмәе ацыдысты...

Дыккаг бон Демсар дәр кусарт акодта, Еппе дәр. Фыццаг Демсарты кусартыл фәçархайдтой дыгууяйә, стәй та – Еппеты. Мәен әвналын ницәмәе уагътой, әмәе әнәпайда раләуу-баләуу-үәй стыхстән. Уый уыңда Зәлдаг. Иуафон мәм йәхи әrbайста, мәе риуыл та йәе сәр әrbакъул кодта, стәй мәм уәләмәе саксти, кәddәr-иу мәм Уәйыдҗы дурмә күңд саксти уәләмәе, афтәе.

– Ныр, цымәе, цалынмә ацы дыууа хәдзары ерысәй сәе фынгтә цәттәе кәнөй, уәдмәе уал аэз әмәе ды нәхи күң аирхәф-сиккам, уәд хуыздәр нә уаид? Нә дә фәнды, Дзең?

– Фәнды, – загътон аэз, кәddәr-иу күңд дзырдтон, афтәе.

Стәй Зәлдаг ацыд мидәмә. Фәстәмәе күң раздәхт, уәд йәе къухы уыди йәе ләдзәт – кәddәr әм Еппе уәзәдҗы сәртү әхсаргарды хаст кәй бакодта, уыңы урс-урсид ләдзәт. Әз ләдзәгмә кәситыл фәдән, цыдәр әнахуыр цин сабузта мәе зәрдәйы бын әмәе, күң скәуон, уымәй фәтарстән. Уәд бавнәлдтон ләдзәгмә, мәе къух ыл әруагътон. Әмәе загъта Зәлдаг, йәе хъәләс барызы, афтәмәй:

– Базыдтай ма мын мәе ләдзәт? Уәд мын ай күң сарәзта, йәхәдәг мын ай күң сарәзта Еппе.

Әмәе аэз мәхимидағ мәхицән дзурыныл фәдән: «Ә-гъә! Уәдәй йәе уымән сарәзта, Зәлдагән ай сарәзта, афтәе лыстәг ай уымән сарәзта әмәе йәе афтәе урс-урсид уымән нылкоктада! Әмәе уәд, әвәццәгән, дзырд уыдысты, дзырд: уый йын ләдзәт сарәзтаид, Еппе, уый та йәе бәсты хъомгәс нылләууыдаид, Зәлдаг. Афтәмәй йын Джеччиты къуыпмә дәр әнцондәр Җәуән уыди. Уәдәй әнәуи Джеччиты къуыпмә күңд араст уыдаид әмәе

куыд фәцәйцыдаид! Әмә ма-иу уәд, әвәццәгән, фендытәе кодтой кәрәдзи, әз сә куыд наә базыдтон, афтәмәйты.

Цыдыстәм әмә та-иу әз ләдзәгмә бакастән – дис кодтон, афтәе урс-урсидәй куыд бazzади, ууыл. Мәнә йә цыма чырыны әвәрдәй фәдардта уәдәй-уәдмә. Әмә чырыны дәр уыңы урс-урсидәй уанцион наә! Ләдзәджы йеддәмә ма исты уыди?! Әниу, ма, чи зоны исты уыди ләдзәджы йеддәмә дәр. Чи цы бамбардзәни дунейы диссәгтән!

Доныл бахызыстыстәм. Кәддәр Зәлдаг ләугә цы хидыл база-зад, уым ныр уыңы дыууә тымбыл хъәды бәстү уыди фәйнәгәй тъәпән хид, йә дыууә фәрсты дәр цонджы стәвдән әхсәр гәзәнхъәдтә. Слауу уым хиды астәү, гәзәнхъәдтыл анцой кән әмәе донмәе кәс! Фәлә Зәлдаг уыңы иухызт бакодта хидыл. Йә фәстәе йыл бахызытән әз дәр.

Әз афтәе әнхъәл уыдтән – наә кәддәры фәдтыл аңау-дзыстәм – уыңы дурдыйын фәндагыл уалә Саукъәдзәхты ‘рдәм. Фәлә Хъигъырийы рәбүнты цәхгәр фәтәссар кодтам. Әз хъавгә цыдтән Зәлдаджы фәрсты, кәдәм цәуәм, уый кәй наә зыдтон, уый мыл куыд наә сбәрәт уа.

Зәлдаг мын сә бинонты кой кодта. Сә чынды куыд дзәбәх руауди, Еппе йын куыд куистуарзон рахаста, сә сывәлләттә әххуысхъом куыд фесты, лиздынмә куыд никуыдәм хъавынц.

Дзырдат уыңы иугъәдон хъәләсү уагәй, цыма, әз арцәу-дзынән, уый зыдта әмә йәхи цәттә дардта уыңы ныхасмә. Цыди әмә дзырдат әмә цыди, әмә әз, куыд цыди әмә куыд дзырдат, уымәй базыдтон – цәуәм Джеччиты къуыпмә. Куыд ай базыдтон, цәмәй йә базыдтон – абон дәр ын ницы зонын.

Уалдзәг фәци, фәлә сәрд наәма раләууыд: ахәм афон дәр вәййи хәәбәсты. Йәхи куы сферлынды йә уалдзыгон дарәсү, әмә йыл куы ‘рбады йә уалдзыгон дарәс, уәд афтәе аzzайы уыңы фәлышты ләугәйә, цыма йә, кәд исчи наәма федта, уәд ай уый дәр куыд фена. Чындычи фәцәуу, уыңы чызгыл йә чындыздан дарәс куы скәнинц, әмә йәм чындызхәсджытә йә дуәрттә куы наәма байтындынц.

Цәстүтәе ирвәэтытәе кодтой уыңы алыхуызона нывтыл. Джеччиты къуыпп уыңы сәрбәрzonдәй фәлгәсүид фәйнәрдәм, цыма афтә зәгъынмә хъавыд; цыфәнди фыдбонтә мыл куы скәна, цәуәг дәр мәм куы наәул уа әмә кәсәг дәр, уәддәр әз ахәм къуыпп наә дән, әмә йә сәр чи аркъул кәна.

Æз йæ дæлвæдджи лæууыдтæн къуыппæн, йæ тымбыл фærстыл ын иуæрдæм хастон мæ цæстытæ, иннæрдæм ыл сæ хастон æмæ мæм афтæ зынын байдыдта, цыма къуыпмæ нæ кæсын, цыма нæ цæдҗджинагмæ кæсын, цыма уый и мæ разы – нæ æрхуы цæдҗджинаг, лæууы дæлгоммæ фæлдæхтæй, йæ быны-иу цы хъæдтæ уыди, уыдоныл. Ныртækкæ мæм райхъуысдзæн Еппейы ныхас: «Дыууæ азы цы сты!»

– Мæнæ ам та тамачьи къутæртæ уыди, – дзуры хъæрæй Зæлдаг, æвæцçæгæн мæ лæудтытæ йæ зæрдæмæ нæ цыдисты. – Мæнæ ацы тækкæ ран, – амоны йæ лæдзæгæй. Бахус сты. Кæд Еппейы тæригъæдæй баҳус сты. – Йæ ныхасæй фæлæууыд, йæ лæдзæгыл æрæңçой кодта. – Афтæ хъæбис-хъæбис æрзадысты сæ астæу дзуарбадæны хуызæн – быгъдағ æмæ сыгъдæг. Æмæ йæм иу рæтты уыди баңæуæн æрмæст. – Зæлдагæн йæ хъæлæс барызт, æз фæтарстæн, куы скæуа, уымæй æмæ уыци тækкæ уысм мæ цæстытыл ауад иу æнахуыр ныв: уæртæ Еппе йæ хъæбисмæ фелвæста Зæлдаджы æмæ йæ фескъæфы тамачьи къутæрты астæумæ. Йæ цæстытæй судзgæ зынджытæ схъиуы, афтæмæй йæ фескъæфы. Зæлдаг ныссабыр и лæппуйы хъæбисы, æрмæст ма йæ урс-урсид даргъ зæнгтæ атил-атил кодта. Куыд ауади мæ цæстытыл, кæцæй мæм æрçыди – ницы ыын бамбæрстон, афтæмæй кæмдæр мæ хъуыдайы змæльид: уæдæ-иу ардæм рауади, ардæм Зæлдаг дзырдæй-нæдзырды ‘хсæн, мæн-иу иунæгæй уымæн фæуагъта хъомимæ – Еппе цæугæ кодта. Хæстмæ цыди Еппе, æмæ-иу æмæн рауади Зæлдаг.

– Дудгæ бадай, Еппе! – арф ныуулæфыд Зæлдаг, æмæ мæм гуырысхойæ ницуал аzzади: афтæ-иу цыди, ардæм-иу рауади Зæлдаг æмæ-иу æй Еппе уыци къутæрты ‘хсæнмæ фæцæйскъæфта, æмæ ма-иу Зæлдаг йæ урс бæгънæг зæнгтæ атил-атил кодта. Æвæцçæгæн-иу æй фæнгæг дæр кодта æмæ-иу æй фæнгæг дæр нæ кодта. Уæд та ыын афтæ куы дзырдта, æз, дам, хистæр дæн æмæ, дам, афтæ нæ вæййы. Фæлæ иугæр хæст куы райдыдта, æмæ хæстмæ куы цыди иугæр Еппе, уæд æм уый кой нал æрçыд ам тамачьи къутæрты ‘хсæн. Ноджы йæм иу рæтты йеддæмæ бахизæн нæ уыди ‘мæ.

Афтæ лæууыдыстæм ныхæй-ныхмæ. Æз тæригъæд кодтон Зæлдагæн. Адæймагæн йæ баҳомылы бонмæ цы цинтæ æвæрд вæййы дунейы мидæг, царды цыд ын цы цинтæ æрçæттæ кæны, уыдоныл нæ фæхæст. Ардæм тæрсгæ ‘мæ ризгæйæ цы рауæдтытæ

кодта, стәй уәдәй нырмә – уыңы иугъәдон цард, уыңы иувәх-сыг цард, зәрдәйил бинмә әрмәст дыңзы рухс кәмәй цыд...

Иу афон йә ләдзәгыл схәңцыд, цыма дзы әртхъирән кодта кәмәдәр, ныронг ахъаззаджы әртхъирәни аккаг чи нә уыд, ахәм кәмәдәр әмәз загъя:

– Диссаг наeu уәдәе уыңы хъуыддаг, стыр диссаг! – афтәз загъята әмәз мәм әрбакости. – Цы фәуыдаид! Еппейә зәгъын. Ныххатыр мын кән, Дзең, а бәсты сылыстәг сәрыхицауы ном наe дзуры, фәлә Еппейы бәсты ацу әмәз әндәр истытә зәгъ? Уым ыл исты әрцыдаид, хәстү, әмәз йыл куыд хъумә әрцыдаид исты? Уәдәе уацары баҳаудаид әмәз куыд баҳаудаид уацары дәр? Фәсарәнтәм афтыдаид әмәз уымән дәр наe зонын. Стәй уәзәджы сәр афтәз куы загъята, куы цыди, уәд: әз әрәүедзинән, мәнән әнә ‘р҃ңаугә наe. Уәд уый, йә ныхас чи фәсайа, ахәм ләппу уыди?

Әз, гыщыл ма баҳъәуа, йә разы әрхауон әмәз йын кәрәй-кәрөномә фәкәенон Еппейы хабәрттә, куыд сә зыдтон, афтәз. Фәлә мә ныфс наe баҳастон – наe әрләууынмә баҳастон мә ныфс, наe әр Еппейы хабәрттә ракәннынмә. Стәй йын сә куы ракодтаин, уәд цы? Уәд ын цымә цыдәр гәрән не ‘вәрдтон йә разы, йә сәртү ахизән наe, фәлә акәсән дәр кәмән наe уыд, ахәм гәрән? Фәлтау уадз әмәз маңы уа йә разы әмәз әнхъелмә кәса. Әнхъелмә кәсүн хуыздәр у әптиң ницәй бәсты.

Ләууыдтән әмәз кастән мә алыварс. Дидиндҗытәй дзы азмәләнтә наe уыди. Сәхәдәг әмьизмәлд кодтой уыңы алыхуыз он дииндҗытә – урсытә, цъәхтә, буртә, сырхытә. Сә хъуымбылтә сүн әгәр стыртә уыдысты әмәз сә дзәбәх наe урәдтой, цымә бирә, тынг бирә гыщыл ләппутә ‘мә гыщыл чызджытә сә уәлә стыр худтә ныккодтой, алыхуыз он худтә, афтәмәй ракалдысты хәдзәрттәй әмәз ам, ацы тъәпән фәзы, кәрәдзий расур-басур системәй.

Кастән дииндҗытәм. Мә цәститә сүл ирвәэтытә кодтой, әмәз мәм иуафон ахәм хъуыды әрциди – наe, уыдан дииндҗытә не сты, уыдан а бәсты цинтә ‘мә хъыгтә әрәмбырд сты ардәм, ацы стыр къуышты дәлвәддҗимә, уыдан ныппырх сты ам, уыңы цинтә ‘мә хъыгтә әмәз дзы уыдан системәй әмьизмәлд.

Ләууыдтән әмәз сәм джихәй кастән.

2010, сентябрь

БАБОЧИТИ Руслан

ÆРТÆ АЕМДЗÆВГИ

* * *

Сумах – фур раст, æз ба – фесиммæ,
Сумах – фесиммæ, æз ба – раст,
Үæддæр исзин кæнун уæ зинмæ,
Үæддæр гъаруй мæмæ уæ маst.

Сумах – галеумæ, æз – рапесмæ,
Сумах – рапес, æз ба – галеу,
Үæддæр тундзун уин уæ фæдесмæ,
Үæддæр исун сумахæй ey.

Сумах – размæ, æз ба – фæстæмæ,
Сумах – фæстæмæ, æз – размæ,
Үæддæр гъазетæ мæ цæстæбæл,
Цума и рохс тунæ базбæл.

Сумах – тæхдон, уайуй æррæстæ,
Æз ба – еувæрсти цæуæг суг, –
Нæмуг цума дæн уæ цæстæбæл,
Айтæ мæн цæстæбæл ба суг...

2009.14.02

АХÆСТ

Цъусунæг базудтон равги хуарзæн,
Хъадама мин фестадæй мæ карнæ.
О, нур дæр нæма дæн æнæлазæ,
Нæ мæ хезуй уорс бæх мæ колдуармæ...

Мæ фæндон нæ ракодтон ампъеэстæ,
Удзестæй фæббарстон æз мæ нæдтæ,
Цæрдзæнæн ма, цума, æндæр есгæд,
Гъе байрайдзæн, цума, æндæр бæннтæй...

Фахъера – нивгундәр ә гәбәри,
Ә раңуд әхе барә ‘й әноси...
Бафәнзон ай, зәгъун, фал мә зәри
Куд ниттолон мә дзол еске къоси?

Куд багәлдзон мәхе еске рагъмә,
Әз мәхе куд әруадзон уой бәрпә?
Фәлләудтән мә дүйней еунаәг къахбәл,
Мә дууебәл, цума, кәд әрләудзән?..

2000.03.01

РЕКВИЕМ МӘ ЦАРДАН

Фәссайдта мә ме ‘нгъәл, фәссайдта,
Мә фәzzәг әрбагъузтәй фәстети...
Ехх, әз уой ку зудтайнә, уәдта
Ластә дәр нә кодтайнә ме ‘ркъетә...

Уәд худтайнә ме ‘нцион мә фудгол,
Әмбарзтайдә мин зин мә хопъалә.
Цәмәдәрти ләудтайнә изол.
Цәбәлдәрти не ‘ссайнә къобалә...

Мә нифсән уәд загътайнә джихад,
Мә сәннтән сәхорхбәл баҳуәстайнә,
Әндурат әрттивтайдә мә над,
Әнцадайдә фәрнуг зәрдираibәл...

Фал мә цард әнгъалдтон әносон,
Фәккодтон, фәккодтон фәстәтәре,
Мәхеңәй кутемәй фәббоз уон,
Әнәхахъяй куд райсон мә зәрә?...

Нә разиндтән, не ‘сдаән фәстон хъал,
Фунуктъизи бадән – мә изәртә...
Нецибал әй мә бон, нецибал,
О, мә бон нур исугәй цидәртә...

2009.11.07

—————

ЧЕРЧЕСТЫ Хъасболат

КЪАННÆГ РАДЗЫРДТАË УАЦАЙРАГ СÆГЬ

A дэймагэй никуы рох кæннынц йæ сабийы бонтæ. Рох не сты мæнæй дæр...
Мæ райгуырæн хъæу у Ставд-Дуртæ.
Ам арвыстон мæ сабидуг.

Хæсты фæстæ азты тынг зын цæрдтæтæй цардысты хъæуты адæм. Паддзахадæн фидын хъуыд алы хъалонтæ: дзидза, æйчытæ, къуымбил, царв, заемтæ фыссын... Алы бæлас, алы карчы цъиу дæр нымад уыдисты хъæусоветы хыгъды.

Хъалонисджытæ-иу хъæуы уынгты куы фæзындысты, уæд-иу адæм скатай сты, уæдæ ныр нæ хæстæ цæмæй фидзыстæм, зæгъгæ.

Тынг иу стыхсти мæ мад дæр. Алы хатт-иу афойнадыл бафиidyн нæ бацис йæ бон уыцы хъалонтæ, æмæ-иу уæд, инспектортæй хистæр чи уыд, уый хæдзарыл йæ цæст ахаста æмæ дзы зынаргъ дзуумайæ, йе та фосæй цы уыд, уый-иу балæууын кодтой хъæусоветы кæртæ.

Махмæ уыдис иу диссаджы æрмакуыр сæгъ. Уымæ æхсыр кодта рæстæмбис хъуджы бæрц. Фиддонтæ-иу фидын нæ мады бон куы нæ сис, уæд-иу нын хъалонисджытæ нæ сæгъы семæ акодтой хъæусоветы кæртмæ. Мах-иу чысыл лæппутæ быдыраїй кæрдæт нæ хъæбысы-

дзæгтæ æрбахастам æмæ-иу сæ хъалагъуры сусæгæй нæ сæгъæн бæрzonд кауы сæрты бакалдтам.

Мæ мад-иу кæм æфстau райста, кæм та-иу хионты æххуысæй бафыста нæ хæстæ, æмæ-иу нын уæд нæ сæгъы рауагътой уацарæй.

Иу ныхасæй, нæ бон-иу паддахадæн нæ хæстæ сæ цæфыл бафидын куы нæ бацис, уæд-иу нын нæ сæгъы хъæусоветы кæрты бакодтой. Афтæ рауд иу сæдз хаттæй фылдæр.

Æмæ дын нæ сæгъ дæр быдýрмæ хизынмæ тæрын куы нæ уал комид. Æз-иу æй аскъæрдтон фосимæ, уый та-иу фийайуы сусæгæй фæстæмæ æрбалыгъди хъæумæ, уайтагъд-иу бамидæг и хъæусоветы раз æмæ-иу æй кæм бакодтой, уырдæм кæрты сисы сæрты багæпп ласта. Изæрæй-иу æй тыххæй-фылдæй æркодтам хæдзармæ. Гъе, афтæ нын хъалонисджытæ нæ сæгъы цагъай-раджы цардыл фæцалх кодтой.

АЛТЬАМИТÆ

Сых хистæрæй фидауы, зæгъгæ, фæзæгъынц. Ис махæн дæр нæ сыхы номджын хистæртæ. Уыдонæй иу у Æрцойты Гаппо. Хатгай мæм афтæ фæкæсы, гъеныр, зæгъын, нæ сыхы уый нал ис, зæгъгæ, уæд цымы нæ сых æнæ Гаппо хасты хуызæн уайд...

Гаппойыл кæд фæстаг рæстæг уæззау зиантæ æрцыд – амард йæ цардæмбал, бæркадкъуҳ æфсин Лизæ, – æмæ кæд афтид хæдзары иунæгæй бæззадис, уæддæр æй сыхбæстæ æнкъард кæнын нæ уадзынц. Чи йын хъарм уæливых бадавы, чи та йын йæ къуымтæ рафснайы... Иуныхасæй, сидзæрхуыз нæ уадзæм Гаппойы.

Хæларæй цæры рагæй нырмæ дæр мемæ Гаппо. Изæрæй куыстæй куы ‘рцæуын, уæд æй йæ къæдз лæдзæджы æнцой дуармæ бандоныл бадгæ куы байяфын, уæд ын зардиагæй раттын салам, йæ фенд мын цыдæр æхсизгон æнкъарæнтæ фегуырын кæны мæ зæрдæйы. Уый дæр мыл бацин кæны. Фæфæнды йæ, фылдæр рæстæг-иу куы абадин йæ цуры, æмæ æз дæр никуы бацæуын йæ зæрдæхудты.

Мæнæ та ацы сæрдигон райдзаст изæр дæр бадæм дыууæйæ. Кæрæдзийæн кæнæм нæ царды хабæрттæ. Иу рæстæджы Гаппо арф ныуулæфыди, ризгæ къухтæй йæ галифе хæлафы дзыппæй систа цыдæр гæххæтты гæбаз, йæ цæстытæ доны разылдысты, хатыр мæ ракуырдта æмæ мын æрхæндæг хъæлæсæй афтæ:

– Да дәсныңдәр дә фыссынмә, әмә мый, дә хорзәхәй, ма фәхуд... Мәнә цыдәртә ныңцъәрәмыхстыта кодтон әмә, цымә, сфидаудзысты не ‘фсины цыртձәвәныл? «Ды ацыдтә, амонды әмә фарны къус цы хәдзар хуыттай, уырдыгәй әнусмә... Ныуагътай мән та кәугә әмә дзыназгә...»

Әз Гаппойән ныфсытә авәрдтон. Архайдтон, йә зәрдәйырыст ын истәмәй фенциондәр, фәргодәр кәннылы. Уый стыр урс къухмәрзән йә дзыппәй сласта, фәсус хъәләсәй схүн-фыд әмә, ие ‘нцъылдатә рустыл цы цәссыйджы аәртәхтә әәрфәд кодтой, уыдан ныссәрфта. Цъус рәстәг нә никәйуал дзыхәй хауд иу ныхас дәр. Нә алыварс әәрдз ныссабыр. Әрмәст ма цыыр-цъырәгтә не ‘нцадысты сә иугәндзон уастәй.

Гаппо әәрәджиау йә риуы дзыппәй систа иу зәронд къам. Фәкомкоммә дзы дән әфсәддон дарәсү дыууә әәрыгон цәхәр-цәст ләппумә.

– Мәнә уый әз дән, – бацамында мыйн, къамы рахизырдыгәй чи ләууыд, уымә, – мәнә мә фарсмә та, арах дын кәй кой фәкәнин, уыңы Чибайты Амырхан. Әвәдза, рәстәг дугъон бәхәй уәлдай нәу, зәгъгә, хүмәтәжды нә бакәнинц. Даәс әмә дыууиссәдз азы күйд агәпп кодтой Стыр хәсты райдайәнәй нырмә, уый зонгә дәр нә бакодтон. Даәс әмә дыууиссәдз азы... Цас әмә цас цардбәллон фәсивәд бабын и хәсты арты, цас!.. Ләг дзы күйд раирвәэт, уый йә абон дәр нәма уырны...

Ногәй та ныххъус и Гаппо. Тамако сдымдта. Стәй та мыйн афтә:

– Әз, әвәццәгән, мә хур, бирә нал фәцәрдзыннән әмә дәм уәндгә дәр нә кәнни, фәлә дә иунәг Хуыщауәй күрәгу күрүн, отпусчы күү раңауай, уәд ма мә, дә хорзәхәй, горәт Бетъирбухмә фәхон. Мәхәдәг дәр бәргә фәцәүин, фәлә мә цәстытәй мә ныфс нә хәссын... Уым цәрү, ләппутә ма күү уыдистәм, уәд нын иу хәдон дәр уәрәх кәимә уыд, уыңы әмгар. Амырханәй зәгъын... Иу хъәуы, иу сыхбәсты схъомыл стәм. Хәсты быдымрә дәр иу бон ацыдистәм. Әмә йә ныр кәдәй нырмә нал федтон, кәдәй!.. Уый күү зонид, әз әгас дән, уәд әхсәв дәр нал схүнисид, ам мәм уайтагъд әәрбаләу-уид. Иунәг ләппу уыд йә ныййарджытән. Хаста тъәнтихәг, әмә-иу ай хистәр ләппутәй исчи күү баффхәрдта, уәд-иу фыц-цагдәр йә сәрүл чи рахәңид, уый әз уыдтән. Амырхан мыйн әгас әнхъәл нал у, әндәр мәм ацал-ауал азы әнә ссәугә нә фәуыдаид... Да хорзәхәй, ма схъыг у мә дәргъвәтин ныхасәй,

зәронд дзураг вәййы, – ногәй та мә хатыр ракуырдта Гаппо аәмә дардәр йә ныхас кодта. – О, аәмә Амырханимә кәрәдзийә күйдәй фәхицән стәм, уый дәр дын аххәст радзурон. 1942 азы Кесинберджы бынмә хәстыты рәстәг нә нә командин арвыста сгарәг. Знаджы фидәрттә бәргә сбәрәг кодтам, фәлә фәстәмә күы раңайздахтыстәм, уәд нә немың бағиппайдой аәмә ныл ныккалдой. Амырханән йә галиу къах фәңәф. Әз ай ме ‘ккойы скодтон аәмә йә иу километры бәрц мә фазыл быргә фәхастон. Әваст мә синты цыдәр судзгә ахызти. Зәххыл тъәпән аәрхәудтән. Амырханән фидарәй загътон:

– Цыфәндыйә дәр нә гәххәттүтә штабыл сәмбәлын кән!.. Мәнәй дын пайда нал ис...

Амырхан йә фазыл быргә тыхтәй-фыңдәй бахәццә хъәдмә. Фәтар и бәләстү әхсән. Әз зәххыл хүисгәйә бazzадтән. Иу афон мә хъустыл ауад немыңгаты ныхас. Мәнән ме уәнгты ихәнриз аңыд. Кәй фәндәзән ссәдзаздыдәй мәлүн... Әз мә цәфы тугәй мә ных сахуырстан. Мәрдон цыынд бакодтон мә цәстүтә аәмә әнхъәлмә кастән, кәд мә фехсәдзисты, уымә. Мәнә мә фрицтәй иу йә къахәй бакъуырдта. Асгәрста мын мә худ аәмә, цалдәр раны нәмгуытәй хүинчъытә күы разында, уәд мын комкоммә ныккаст мә тугахуырст ныхмә. Йе ‘мбалмә сдзырдта: «Капут!» Әз аивәй мә цәстү зуләй чысылтә ракастән аәмә йын мә цуры йә уәззаяу цырыхъытә күы ауыдтон, уәд мә зәрдәй йәхи къултыл ныххоста. Мә цырыхъытә ногтә уыдисты, аәмә фашисты зәрдәмә фәңцидисты аәмә мын сә мә уәләйә раласта. Асгәрста мын мә хызын дәр. Цыдәриддәр дзы уыд, уыдан аәркалдта. Уәвгәйә та дзы цы уыд! Дыууә дәрдәкжын къуымбил цыындайы, сапоны аәрдәг, цалдәр хус дзулы къәбәры аәмә салд картофы. Йә зәрдә сә күы нә барухс, уәд хызын иуварс фехста аәмә сә фәндаг дардәр адартой.

Мән нәма уырнында, мәләтәй фервәэтән, уый. Цыма мә фыны уыдтон аеппәт уыңы әвиирхъяу хабәрттә, афтә мәм каст. Нәхиуәттә мыл бамбәлдисты, бахаудтән госпитальмә. Уым фехъуыстон, Амырхан сәрәгасәй бazzади, зәгъргә.

Цасдәрә фәстәе рааст дән мә фыды уәзәг Зынцъармә. Ихән тигъ кәй хонәм, уырдәм күы схәццә дән, уәд мә цәссигтә нал баурәдтон. Фәндыди мә тагъдәр нәхимә азгъорын. Мә размә фесты нә сыйхы хистәртә Хъантион аәмә Зембаттон. Сә къухтә бынмә аәруагътой аәмә мәм әнцад, цавд-

дуртау ләугәйә, кәсынц. Мәнән мә зәрдә ныссәххәт ласта: «Цыдәр сау бәлләх ныл әрциди... Хұымметәджы мын нае уыди мә писмотән дәр дзуапдәттәг...» Уалынджы кәсын әмә нае хәдзары сәр зыбыты том. Мидәгәй никәй змәлын цәуы.

Хъантион мыл йәхи әрбаппәрста:

– Аңамонд хабар, мә зәрдәдарән, әнамонд хабар!.. Уә хәдзарыл әрхауди знаджы бомбә. Ничиуал уә аирвәэти – дә мад, дә фыд, дә дыууә хойы, рухсаг уәент!..

Әз әмә Гаппо иу бон араст стәм Бетъирбухмә. Гаппойыл фырцинәй базыртә базад.

– Гыщыләй алтъамитәй фылдәр ницы уарзат Амырхан, – дзырдта цингәнгә әмә мын азамыңта целлофан дзәкъулы бурбурид алтъамитәм.

Уалынмә ныххәецә стәм. Такси нае уайтагъд баласта, Амырхан кәм күиста, уырдәм – ам күиста мәры хәдивәгәй.

Амырханы кусән уат уыд әстәм уәладзыджы. Гаппо мын афтә:

– Мә хур, хәрзәггурәттәг әм фәу. Мәнән ахәм уәллоз ран мә сәр разилдзән...

Әз лифты хәрдмә фәраст дән. Мә хъустыл уадысты Гаппойыл ныххәстә:

– Рагәй дәр тәнзәрдә уыд Амырхан... Әвәдза, куы базона, әз әгас кәй дән, уый, уәд куыд цин кәндзәни, куыд.. Худгәйә та йә галиу русыл цы чысыл дзыхъгонд фәзыны, уый мидәмә бахаудзән әмә хъазән ныххәстыл фәуыдзән...

Бәрзонд къәләтджын бандоныл бадти гуыбынджын, тыппыр цәсгомдҗын ләг. Йә галиу русыл ын аңагуырдтон, Гаппо мын цы дзыхъгонды кой кодта, уый, фәлә ма ахәм нард русыл цәй дзыхъгонд бәрәг уыд!.. Әгасәй дәр уыцы әмдымбыл сис, сәр әмә бәрзәй байу сты.

– Әгас цу әмә дәм хъусын, – йә къәләтджынәй чысыл фестәгая кодта, афтәмәй уырыссагау загъта фысым.

– Бахатыр кән, ды Чибайты Амырхан нае дә? – фәрсын әй ироная.

– Гъе уый дән, – уый дәр мын дзуапп радта ироная. – Тынг әхсызғон мын у дә фенд... Фәлә дын әй рагацау зәгъын: мә бон уын феххуыс кәненүн ницәмәй бауыдзәни. Зонын әй, ныртәккә Ирыстоны Хуссарәй бирә лигъдәттә кәй ис, уый. Нә зонын, нае зонын, әвәццәгән мә нае ирон адәмь тыххәй мә күист ныууадзын бахъаудзән...

– Аэ... Аэ дәм уый тыххәй не ‘рбаңытән. Хъуыды ма кәныс де ‘мхъауккаг, дә хәстон әмбал Әрцойты Гаппой?’

– Кәй Гаппо загътай? Әрцойтәй загътай? Аәмә кәм кусы?

– Күсгә никуыуал кәны, хәсты инвалид у.

– Аәмә ам нәхи горәты хәсты инвалидтән нае бон куы ницы у, уәд ма Ирыстоны хәсты инвалидтыл аэз куыд аххәссон?! – ногәй та схъуыр-хъуыр кодта Амырхан.

– Уый дәүәй ницы хъауы, – загътон аэз, мә маңт тыххәйтү уромгәйә, – әрмәстәр ай дәү фенни фәндү...

– Гаппо... Гаппо!.. Гъа, Әрцойты Гаппойә зәгъыс? – ком-коммә мәм ныккаст Амырхан. – Аәмә ма ағас у? Афтә мын куы загътой, амарди, зәгъгә.

– Мәрдтәй раздәхт дәү феннимә аәмә дәм дәлә фыццаг уәладзыдьжы әнхъәлмә кәсы.

– Ам ис?! – Мәнә диссәгтә!.. Гъемә мын тынг әхсизгон у, фәлә мын ныртәккә әппиндәр рәстәг най. Мәнә мәм ми-нистр әрбаңауинаг у... Хатыр дзы-иу ракур... Кәд ма ам уыдзыстут, уәд уын, табуафси, феххуыс кәндзынән уазәгуат сса-рына...

Хәрзбон дәр ын нал загътон, афтәмәй рахыztәn. Фыр-мәстәй мә цәститә доны разылдысты. Гаппо мыл цәмәй ма фәгуурысхо уа, уый тыххәй мәхи хъәлдзәг дардтон аәмә йын сәфсон кодтон:

– Уәлләй, нае фәрәстмә нае балц, Гаппо... Амырхан йә бинонтимә фәсарәнтәм балцы аңыд.

– Аәвәццәгән та йә, мәгуыр, йә цәфтә хъыгдарынц... Аэ ай мәхицәй зонын. Чысылдәр мигъ рәстәг у, зәгъгә, уәд ме стджытә әлхысчытә кәнын райдайынц... Цом уәдә, мә хур, нае фәд-фәд фәстәмә... Бәргә, Амырхан дә куы федтаид, уәд дыл хи фыртау баузәлдаид...

Немә купей бадт фәцис иу аңәргә ләг, йә рахиз къах уәрагәй дәләмә уыди хауд. Уайтагъд Гаппоимә иумәйаг әвзаг сса-рдтой. Гаппо йын әппәт хабәрттә дәр фәкодта нае балцы тыххәй. Аәдзухәй дәр ын әппәлыд Амырханәй.

Не ‘мбәлләң, хәстон ләг, хәстәгдәр станцатәй иуы куы хызти, уәд ын Гаппо радта Амырханән цы алтъамитә ласта, уыдон. Адәймагәй чи бazzад, ахәм хәстон ләгән...

ХЪАЕЦМАЭЗТЫ Азә

АЗТЫ УӘЗ

Ахъуызыд зәрәхсидау мә хъару,
 Атади мә сау цәсттыты рухс.
 Райгуырцәй нын не ‘взонгад ләвар у,
 О, фәлә хәрз ыбыр вәййы, цъус.

Хус дицинау ампыйлдысты рустә,
 Баруади тәлтәг уәнгтән сә конд.
 Ехх, куыд бәлләм рагбонтән сә рухсмә!
 Гъей, цы фәдә, рагуалдзәг – әвзонг?

Тылд мә разәй арфәты къуыбылой:
 «Хъәлдзәгәй, әнәнизиәй ысрәз,
 Разиләд дә амондән йә куырой,
 А хәдзарәй рухс амонд фәхәсс!»

Оххай, зәрдә, рохст зәрдә мә риуы
 Нә, на комы карз азтән сәттын.
 Хаттәй-хатт мын бирәгъяу нынниуы,
 Хур аәм хатгай раппары йә тын.

ХЕТÆГАТЫ Аслан

ДЫУУÆ АЕМДЗÆВГÆЙІ

* * *

Ызгъоры суадон, зарджытæ нывæнды, –
Ды та æдзæм, æгуышпæгæй лæууыс...
Бæллас дымтæмæ айвазы йæ фæндыр, –
Ды та æдзæм, æгуышпæгæй лæууыс...

Къæвдайы ‘взагæй арв зæххимæ дзуры, –
Ды та æдзæм, æгуышпæгæй лæууыс...
Мæ лæгъстæтæм æвзаг æрзайдзæн дурыл, –
Ды та æдзæм, æгуышпæгæй лæууыс...

* * *

Мæ фыны федтон дидинæгджын фæз,
Йæ бæстастæу мæ уарzonимæ – æз.
Йæ сау цæстытæ хурæй тынгдæр тавынц,
Мæ зæрдæйыл мын уарзты зынг æфтауынц...
Мæ фыны федтон дидинæгджын фæз.

РУБАЙТЫ Барис

БРУТАГ СÆРÆНГУРД

(Бæдоаты Феликсы ныхæстæй фыст)

Иу

хуыщаубоны мæ фыд^{*} нæхимæ æрбахуыдта, Беслæныхъæуы базарæй здæхгæйæ кæуыл сæмбæлд, ахæм зонгæ мæхъхъæлоны – уыди к'уылых. Ёз, кæстæр уæвгæйæ, хæдзары цы уыд, уыдонæй фынг арæвдз кодтон. Дыууæ лæгыл ныхас бацайдагъ. Рауади сæм Фыдыбæстæйы Стыр хæстыкай дæр, амæ мæ фыд уазæджы фærсы:

– Бахатыр кæн, фæлæ дæ азтæм гæсгæ хъуамæ фронты ма уыдаис, амæ уæд дæ къах кæм фæцæф, цæмæн афтæ тынг к'уылых дæ?

– Фронты бæргæ нæ уыдтæн, фæлæ мæ къах нæмыгæй цæф у, амæ мын уый ирæтты «лæвар» у.

– Уый та куыд?

– Куыд куы зæгъай, уæд давджытæ кæционфæнды уæнт – рагæй-æрæгмæ дæр кæрæдзийæн æххуысгæнæт сты. Зæгъæм, мах амынд амæ æххуысæй ирæттæ давтой мæхъхъæлы фос, мах та уыдоны æххуысæй – ирæтты фос. Афтæ уыди раздæр дæр, стæй революцийы фæстæ дæр. Иуах-æмы нæм Ёрыдонæй фехъусынчынд, иу хæдзарæй, дам, бирæ фос ратæрæн ис, амæ уырдæм абалц кодтам æхсæзæй. Цы хæдзармæ нын бацамыдтой, уым бинонтæ къæрцхъусæй хъахъхъæдтой сæ кæрт, амæ

---

* Ирон фыссæг Бæдоаты Хъазыбег.

дзы ницы ратонән уыд. Бирә ракә-бакәты фәстә нәхи райстам. Боныцъәхтыл әфсәйнаг фәндаджы сәрты әрбахызыстыстәм Санаты станцәмә хәстәг. Боныгон тәссаг уыди цәуын әмә стыр хәристы бын бәрzonд хәмпәлы әрбынат кодтам. Бәхтә бабастам. Ме ‘мбәлттәй алчи хуыссән сарәзта әмә әрхүиссыд. Әз уыдтән әппәты кәстәр. Мә хәс уыди хъаҳъ-хъәнын. Хуыссән бынат скодтон, әрбацәүәнтә мәм кәңәй зындаиккой, ахәм ран. Ме ‘мбәлттәй уайтагъд афынәй сты. Мән дәр хуыссәг йә быны скодта, мәхи ма тыххәй урәдтон. Уалын-джы дын фәндаджырдыгәй цәлхыты уынәр куы ‘рбайхъуыси, стәй разындысты бәхтә әмә бричкә. Бадти дзы иунәг ләппу. Бәхтә баурәдта, фондзәхстон топп бадән фәйнәгыл әрәвәрдта, гүйфәйә цәвәг райста әмә кәрдәг кәрдын райдыдта. Әз райхъал кодтон, хәстәгдәр мәм цы ‘мбал уыд, уый. Уәдмә иннәтә дәр базмәләйдисты. Къорды хистәр загъта, әппыннәйи бәстү, дам, дыууә бәхы дәр – хорз. Фәстәты бахъуызыдистәм, бричкәйә фондзәхстон райстам әмә ләппумә дзурәм, кәд дә цәрын фәнды, уәд дә бәхтә ам уадз әмә дәхи дзәбәхәй айс, зәгъгә. Ләппу уыди хәрз әрыгон, цыдаид ыл иу әстдәс азы. Йә уәлә урс кәттаг хәдон әнә ронәй. Күйд ләууыд, афтә цәвәг зәхмә әрәппәрста, әнә исты сдзургәйә фәндагмә рахызти, фәстәмә дәр нә фәкаст, афтәмәй араст. Max ын йә бәхтә нәхиуәттимә бабастам, әмә алчи йә бынаты әрхүиссыд. Әз, күйд кәстәр, афтә иннәтәй уәлдай уәнгты фыдәбон фылдәр кодтон, фынәй та къаддәр, әмә мыл ныр мә фәллад әртихсти, хуыссәгимә тох кәниң мә бон нал уыди, хинымәр Хуыцауәй куырдтон, тагъдәр куы ‘ртальинг уайд әмә нә фәндаг куы дариккам, уый. Әвиппайды, арвәй әрхауәгту, нә тәккә астәу йә къәхты тъупп фәцыди нә абоны зонгәйән. Йә къәхтән зәххыл сә андзәвүн әмә фыщаг әхст байу сты, афтәмәй цәстүфәнүкъуылдмәйә мид-бынаты цъилау әрзыл әмә нә әхсәзәй дәр фәецәфтә кодта. Әвәццәгән, фынәй кәй нә уыдтән, уый фыдәй фыщаг гәрах мән фәци. Хуысгәйә мә сәр ләппуйырдәм арәзт уыд, әмә наемиг сини бынмә ацыди. Хәцәнгарзмә фәләбурынмә хъавыдтән, фәлә куы федтон, чи змәлү, уыдоны дыккаг хаттәхсы, уый, уәд нал бауәндыдтән. Стәй, әнәгәдү ныхас, хәцәнгарз райсын дәр мә хъару нал уыди. Күй мә базона, мард нә дән, уымәй тәрсгәйә мәхи ныхъхъус кодтон,

әрдәгүйндиәй кастән йә алы фезмәлдәмә дәр. Уый ма иу хатт йә цәст ахаста махыл, стәй йә маузер хәдоны бын ронбасты нытъиста, цыма әппиндиәр ницы әрцид, афтә әнәмәтхуызәй нә астәу йә доныхуып акалдта әмә хәцәнгәрзә бричкәмә ахаста. Йәхи бәхтә сифтыгъта, мах әхсәз бәхы сын сә алыварс әрбаста әмә, цы фәндагыл әрбацид, ууыл ацыди. Цәлхыты уынәр куы бамынәг, уәд ме ‘мәлләттәм радыгай дзурын байдыдтон сә нәмттәй, фәлә сә әгас ничиуал уыди.. Мә дзәбәхдәр фарсыл әрфәлдәхтән әмә, тынгәр къухтәй архайгәйә, станцәйырдәм бирин байдыдтон. Станцәмә ма бирә дәрдзәг уыд. Нал фәрәзтон әмә, мәе бон цас уыд, уыйас хъәр кәнин байдыдтон. Мә амондән әфсәйнаг фәндаджы кусджытә сә цәхәрадәтты күистой. Мә хъәр мын фехъуыстой. Цы ‘рцид, уый сын радзырдтон. Уыдан уайсахат Бесләнүхъәумә фәхабар кодтой. Милицә әрхәецәсты. Ме ‘мәлләттә мәрдтә кәм сты, уый сын бацамыдтон...

Зиантә бафснайны фәстә нә хистәртә загътой, уыцы ләппүйи агурут, зәгъгә. Алы хъәуы дәр нын уыди зонгәтә, хәрзәндҗытә, пысылмон адәм кәм цард, уым та – хәстәдҗытә дәр. Уыданы руаджы базыдтам, ләппу брутаг кәй уыд, уый. Агургә кодтам канд Бруты нә, фәлә инна рәттү дәр. Гъемә та нын фехъуынчын 17–18 азы кәуыл цыдаид, ахәм ләппу, дам, йә бричкәйи алыварс әхсәз бәхы баст, афтәмәй Елхотмә хәстәг браны хидыл дәләрдәм ахызти.

Брутәттәй нә марәг чи уыд, уый дыууә азы дәргъы сбәрәг кәнин нә къухы куы нә бафтыд, уәд нә хистәртә загътой, ныр ай марынмә нә, фәлә әфсымәр скәнинмә агурут, зәгъгә, ләг кәй у, уый тыххәй: цы бакодта, уый, дам, йә усән кәнә ье ‘фсымәрән дәр куы радзырттаид, уәд ай афонмә мах базыдтаиккам...

Уыцы ләппу чи уыд, уый абон дәр нә зонәм...

* * *

Дзәнәтү бадинаң Бәдоаты Феликсәй ацы хабәрттә куы фехъуыстон, ууыл иу сәедз азы раңыдаид, афтә сә радзырдтон 1911 азы гүйрд Санаты Мәхәмәттән. Уый мын загъта, уыцы рәстәдҗы, дам, ахәм сәрәнгүйрд уыди Дзантиаты Абысал.

Абысалән, мәгуыр, бирә цәрүн нә бантысти. Мидхәсты рәстәг адәм ныхәй-ныхмә систы. Иутә революцийи фарс уыды-

---

сты, иннæтæ – йæ ныхмæ. Арæх-иу иу мадæй гуырд æфсымæртæ дæр кæрæдзимæ знаджы цæстæй акастысты. Дзантиатæ дæр, иннæ адæмы хуызæн, дыууæ дихы фесты. Уавæр скарз æмæ æркодта хæцæнгæрзтæм бавналыны онг. Æмæ ахæм ран йæ мæлæт ссардта Абысал дæр. Йæ мад бирæ рæстæг йæхи кæуынæй мардта. Хъæубæстæ йæм хатыдысты, дæхи мауал хæр, пысылмон динмæ гæсгæ дæр бирæ кæуин не ‘мбæлы, зæгъгæ. Уæд-иу уый афтæ: «Бæргæ йыл нæ кæуин, йæхи низæй мын куы амардаид, Хуыцау æй куыд радта, афтæ йæ куы айстаид, уæд. Фæлæ мын æй «куыйтæ» бахордтой, «куыйтæ»...

ТӨЛМАЦТӨ

Владимир ПАЛЬЧИКОВ

КӘМДӘР ТА СИМЫНЦ НАРТ

Әрәдҗы мәскуйаг чиньгуадзән «Круг»-ы раңыди Владимир Пальчиковы уацмысты әмбырдгонд «Там, где зима». Поэт ивгүйүд әнусы 60-әм азтәй абоны онг цы әмдзәвгәтә әмәк каджытә ныф-фыста, уйдонән бакәсән ис ацы чиньджы. Уырыссаг адәмы цинтә әмәх хъыттай семидзаг сты поэты уацмыстә. Әниу канд Уырысы рисәй нае риссы Владимир, йәз зәрдәмә арф исы иннә адәмтә хъысмет дәр. Уымән әвдисән йәз со-михаг, Җәңәйнаг циклә, стәй әндәр әвзәтгәй кәй раивта, уыцы әмдзәвгәтә. Ирон адәм та йын хионы ад кәнинц.

Йәз ләппүйы бонты Пальчиков ахуыр кодта Цәгат Ирыстоны педагогон институты. Әз дәр йемә уәд базонгә дән. Иу әмдзәрәнән цардыстәм. Институты уыди тыхджын литературон къорд, уагътой дзы сәрмагонд журнал дәр. Ныртәккәйы зынгә фысаджытә Малиты Васо, Дзасохты Музәфер, Джыккайты Шамил, Чеджемтә Әхсар, Ходы Камал әмән ноджы бирәтә уыдисты уыцы къорды. Нә фыщаг поэтикон фәлварәнтә цыдысты республикәйи газетты, «Мах дуджы».

Владимир Пальчиков институт каст куы фәзи, уәд ацыд Омски обләстмә, ахуыргәнәгәй куыста хъәууон скъолайы. Ие ‘мдзәвгәты фыщаг чиниг дәр уәд раңыд. Ие сфералдыстадән ын стыр аргъ скодтой әрыгон фысаджыты IV Әппәтәди-сон съезды. Твардовский йәз редактор кәмән уыд, уыцы журнал «Новый мир»-ы дәр ын раңыд әмдзәвгәтә цикл.

1980 азәй фәстәмә В. Пальчиков цәрәи Мәскуйый. Куыста журнал «Наш современник»-ы, чиньгуадзән «Современник»-ы, «Литературная газета»-ы.

Йе ‘взонджы бонтæ кæм арвыста, уыцы Ирыстоны Владимир никуы рох кодта. 1989 азы чинигуадзæн «Ир»-ы рацыд ирон поэтты æмдзæвгæты æмбырдгонд «Яблоко нартов». Уырыссаг æвзагмæ сæ раивта Пальчиков. Мæскуйаг журналтæ æмæ газетты дæр рацыдысты йæ тæлмацтæ. Ираæтты çардыуаг, истори, фольклор поэты сразæнгард кодтой къорд уацмысы ныфыссынмæ. Ирон адæммæ цы зæрдæ дары, уый тыххæй поэт Дзасохты Музәфер афтæ фыссы: «Гуырдзы Хуссар Ирыстонмæ куы ‘рбалæбурдтой, уыцы рæстæг мæм телефонæй сдзырдата æмæ стыр хъыгзæрдæйæ дзырдта нæ адæмы хуссайраг хайы уавæры тыххæй. Уæлдай тынгæр мæм бахъардтой, хæстон лæджы ардахæрдау цы ныхæстæ загъта, уыдон: «Куы амæлон, уæд-иу мæ ироныл нымайт!» («Мах дуг», 2010, № 8).

Хæларзæрдæ, цыргъзонд Владимир суанг йæ мыггаг æмæ йæ ном дæр хъазгæмхасæнты иронау рацаразы: Палçыхъты Ладо.

Не ‘фымæр Ладо! Нæ цæст дын уарзы: æнæнiz æмæ зæрдæрухс у! Ног сഫæлдыстадон æнтыстытæ дæ хай!

ÆERTÆ ÆMÐZÆVGÆÝS IRON NARTY KADÐJÝTY MOTIVTYL

Гулаты Георгийы фырт Олегæн –
мæ ирвæзынгæнæг хирургæн.

СИМД

Хъус ахсы змæлд, уынæр –
æнхтæвзы, ахсы арвдуне, æгæрон:
кæмдæр та симынц Нарт –
гүшпүрсартæ, æрдхæрæйнаг, нæрæмон.

Кæлæны тых дæтты
лæгæн сæ кафт, йæ утæхсæн ын суры,
кæрæдзиуыл бæтты
зæрин æндæхтæй стъалы æмæ дуры.

Уәларв әәмә дәларв
әбәрәг тыхтәй, сүсәгтәй – әәмыдзаг.
Нымбәхста Уаза арф
йә хъоргъыты ңыдәр хәзна, аегъуыстаг.

Фәлмән уәфсты сүых-сүых
әрдәзә хатты ныффәзмы ком дәр, хох дәр.
Кәдәм хилыс, къуылых?
Әрбаләуу-ма, дә къахән симд – йә дохтыр.

Нәрыд-иу тохмә сидт:
ләууы къәй-мәссыг карды фындау тигъыл.
Цәры, наә хәллы симд,
бәрzonд әфңгуытә, урс цъититә уигъы.

У хъазән фәз уәрәх:
дәларм-уәларм әрхәпцыдысты фурдтә,
әрбакодтой наә зәхх
сә хъәбысы, ныр бәстәтә – әмудтә.

Әхсоныл баст әхсон –
сә къултә ‘нгом фыдәлтыккон гәнәхтән.
О симды фарн, аөрвон,
йә бардуаг дә наә дунейы хәрзвәткән.

Фыдгулты ‘рдонг, әвзид,
дә фәттә скъәр, әвзар дә тых фыдхәстү! –
наә аскъуийдзәни симд,
тъымы-тъыматәй абонмә әххәссы...

Цард агъуыд сырдау – карз.
Әнусон уаг, фыдәлты рәхыс асаст.
У симд нырма әгас,
фәлә гәзәмә чиуәггау – йә къахайст...

КЪУЛЫБАДӘГ УС

У рагондәр хъысмәтәй,
ныссая, цымы у саумәр.
Үйд хохы фахсыл бады,
къуырма дурәй къуырмадәр.

Нæ зилы уый әрмгүйрой,
нæ кæны арт йæ къæсы –
нæ дунемæ әрхуымæй,
әгуышпæгæй фæлгæсы.

У хинты хин – куыд зоны
йæ сусæгтæ әembæхсын!
Ныхас дзы схауы хатгай,
фæлæ вæйы дыдзæхсæн.

Цæуынц хæстонтæ стæры,
мад авдæн узы уаты,
кæрдиппæрд фесты хортæ, –
ус хохы фахсыл бады.

Ысжъомпал бæстæ, адæм
цæгъдынц кæрæдзи тохы,
ызгъорынц бонтæ, азтæ, –
уый хъусæй бады хохыл.

Аэмбары уый, әвзары
раестуд әэмæ хæрамы:
әппæт зæххы дзыллатæн
сæ ныхыфыст – йæ армы.

Уый развæлгъяу фæзоны:
кæм райгүйрдтæ ‘мæ чи дæ,
әrvайдæны кæсæгау
уыны дæ цард, дæ фидæн.

Йæ цæстæнгасæй сай хох
цæрдхуынкъ фæвæйы сонтæй.
Цы диссаг у, цы хъомыс,
нæй уымæн ахсæн зондæй.

Йæ цæстæнгас ын балцы
мæ фæсонтыл җенкъарын:
цыдæр зæгъын фæлварын,
фæлæ ныхас нæ арын.

Мæ мадыхай, ысхъær кæн, –
мæ уд æнцад кæм лæууы! –
Рæхджы бон мæм цы кæсы?
фæлæ... фæлæуу... наæ хъæуы...

Тар аныхъуырдта зæххы.
Мæй арф коммæ фæтулы.
Цы фæци ус? Фæтары.
Нынныгъуылди йæ Къулы.

ДЗЕРАССÆ

Изæрон хур нызгъæлæнтæ и доны,
даæ дзыккутыл тыбар-тыбур кæны.
Цыдæр тых даæ даæ сатæг малæй хоны, –
ныхъхъус и зæхх, æнхъæлмæ дæм кæсы.

Ды – фурды чызг, æгуышпæг арфы цардтæ
æргъæу уаты – æвыйд æмæ æдыхст.
Ныр дыл цы ‘рпыд? Нæртон уадынdziы цагъд даæ
кæны зæрдæскъæфт, катай дыл æртыхст.

Цæст не ‘ххæссы сæ хæтæнтыл сæрмæттæн.
Ысты сæм кæд хæрам кæнæ тæргай, –
наæ даæ уадзынц уæлзæх дунетæм дæттæ:
Дон, Днепыр, Днестыр, Пурт æмæ Донай...

Æдзæм æврагъæй хуркъæвда æрхъуызыд,
цырен æртæхтæ райдыдтой пæррæст.
Кæцæйдæр мæм даæ уæздан худын хъуысы.
Кæм даæ, цымæ? Нæ дыл хæпы мæ цæст.

О, мæнæ даæ! Фæуайыс дуртыл рогæй,
даæ урс буарыл – цыхцырджытæ, тынтæ.
Фæйнæрдæмты сыл ахæпыс даæ цонгæй.
Фæсæппæ дæн... Уынын цыма фынта...

Ды ракызтæ тæрккъæвдайæ. Нæртон зæхх
æрттивы, райы. Арвгæрæттæ – сырх.
Фæхæсс, Дзерассæ, къонамæ даæ хорзæх,
даæ рухс, даæ тавиц, бакæн дзы æртдзых.

Ныйгар тырынта, зондифтонг, уәнгвидар,
зәрдәйә уарз наәртон агъдауттә, фәтк.
Ды ног адәмән басгуыхзынә уидаг,
әнустыл, дугтыл аххәсдән йә фәд...

Тыхсдзысты-иу дыл рагбонты тәлмәнтә, -
дә сәрмә арв әңкъуысәгау кәндән.
Тәхгә уылән кәркә-мәркә тәмәнтәй
тәссонд къулыл әнахуыр ныв фысадзән.

* * *

Әхсад гәрзтыл дын андәрста йәхи
наәрәмөн дымгә сонт-монты: фыр цинәй
фәпәрраст ластой уыдан дәр - цәй гәрзтә! -
ныр фестадысты уаритә, цәргәстә;
кәм ма сә уыдис уромағ - хәләфәй
сә фәдым ластой телтә әмә хъилтә;
үәлиаүәй сә къабәстә тылдтой
кәлмәрзәнтә, хъәпцулы цъәрттә; арвмә
сәхи рәдывтой фадгуытә - хәрз афтид,
хәрз афтид, зәгъгә, урс дымгәйә седзаг...

2008

* * *

Мәгуыр дә, о хъәздыг ләппу, мәгуыр!
Куыд цәрдзынә? Әлгышт куы дә, әлгышт!
Фыдәбонай дәр, ахуырәй дәр - цух,
әффармәй әмә 'взонджы фәндтәй - хыст.
Цәттә дын алцы, амоны дә къух
әмә кәнис әнәсцүхәй дә куыст:
хәргә 'мә нуазгә, нуазгә 'мә хәргә.
Фәлә-ма зәгъ: куыд цәрдзынә уәddәр? -
Ысчынди дын цәргәбонтәм тәрхон:
хәр әмә нуаз, әмә та ногай хәр!

2010

РЫНЧЫНДОНЫ

Дыууæ верлибры

КÆСАГЛАС

Мæ сынтаеджы цур мын
æрæвæрдтой даргъкъах «кæсаглас»,
æмæ йын ныффæдзæхста хицау:
дæ бæрны, дам, ахæм лæг ис –
наэй уый хуызæн а зæххыл никæм.
Æмæ, дам æм базил, буц, дам, æй дар,
йæ дадзинты, дам ын тадз
æвдадз.

Æмæ тадзы. Æртакгай мын удхос
мæ дадзинтæм уадзы.
Мæ дуду «кæсаглас», дæ фæхъхъау мæ уд!..
Æрттиваг æртæхтæ мæм худынц,
сæ цæст мæм ныкъулынц,
цыма мæм фæдзуурынц;
«Max не стæм æртæхтæ –
ныфсытæ стæм мах, æмæ удвидар у».
Сызгъарин æртæхтæ ыздахынц
мæ дадзинтæм цадæггай цард.
Æз та йæ кæддæрты
фæйнæрдæм сæххæтт кодтон
кæхçытæй, куыситæй, къæртатæй!

МАЕ ИРВÆЗЫНГÆНÆГ

Мæ хъæдгомæн йе ‘мпъызытыл
хъавгæ æруагътон мæ арм:
у айнæджы тигътау
цыргъытæ, къуызыртæ,
цæвиттон, – рысты хох,
æд рындзтæ, æд дæгътæ,
æд фæхстæ, тæссæрттæ, къæмбыртæ.
Мæ ирвæзынгæнæг, мæ хирург – ирон лæг.
Кæддæрты, мæ тækкæ лæппуйæ,

јз ирән сә астәү фәңардтән.
 Сты бонзонгә адәм,
 сты рагон – нае денджызтау, хәхтау,
 сә эпос дәр – уартә кәдыккон!
 Уым Нарты гүышырсартә
 бирә фәлтәрты
 ыстыр дисы ‘фтауынц
 жәхсарәй, әрхъуыдыйә, кадәй.
 Уым иу ус – йә бындар фәуинаг! –
 йә болат теманәй
 жәхсон хәхты скъуыдтә әемпъузы.
*А*ғъуыстаг – йә теман, әрдхәрәйнаг – йе ‘ндах!
 Ахцион у мә удаен:
 жәгайтдәр-ма ир
 сты афтә хәрзарәхст хуыйынмә!
 Мә фәндөн сын – ахәм:
 әемпъузәнт нае парды рәдышттә,
 йә гәмттә-ыскъуыдтә,
 кәрәдзиуыл фидар бәттәнт
 нае уdtә!

2010

Уырыссаг әвзагәй
Хәодзаты Ахсары тәлмац

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты – Аивæдты республикон лицейы ахуыргæниæтсы нывтæ.

Разамынд сын дæтты РЦИ-Аланийы стуыхт кусæг Наталия Григорьевна Осокина. Лицейы кусы 1988 азæй нырмæ. Йæ хорз куысты тыххæй иу æмæ дыууæ хатты нæ райста кады гæххæттытæ, премитæ, арфæтæ, 2002 азы та йын лæвæрð æрçыд УФ-йы Культурæйы министрады кадджын Нысан «Культурæйы йе ‘нтыстыты тыххæй».

Наталия Григорьевны ахуыргæниæттæй бирæтæ архайдтой нæ горæты æмæ республикæйы, стæй æппæт-уæрæсейаг æмæ дунеон конкурсты (Мæскуыйы, Индийы, Югославийы, Венгрийы, Чехийы, Македонийы) æмæ-иу систы уæлахиздзаутæ.

Даринә Алимова, 10-аздық. Хәэххон цәргәс.

Къодоты Валерия, 8-аззьд. Пушкин амæ Натагали театры.

Хозиты Зауыр, 11-аздзыд. Къоста, әмдзәвгәтә фыстәйә.

Илья Тиникашвили, 9-аздзыд. Анувыд әмтәрттә.

Димә Соколов, 9-а兹дыд. Аевзонг музыканттә.

Амбалты Феликс, 12-а兹дыд. Бабайы гал.

Тækъоты Артур. 14-аздзыд. Даргъ фэндаг.

Харебаты Давид, 16-аздзыд. Музыкәйы метаморфоз.

Дзанайты Эля. 16-аздзыд. Театр.

Хайаты Данә, 11-азырбыд. Сүсәнны мәй.

Саркисова Мила, 14-аздзыд.
Реквием.

Мадинә Магомедова, 12-аздзыд. Фәззыгон натюрморт.

ХӘСТЫ ФЕНДӘГТҮЛ

БАГАТЫ Аврам

ФӘДИСЫ ЦЫДЫСТЫ БАГАТЫ АӘФСЫМӘРТАӘ

Багаты Гәбилайы фондз фырты цардысты Тибыхъяуы иу бинонтаәй. Хистәр әфсымәр Бибойән фыццаг сывәллон – ләппу – куы райгуырд әмәй йын авдәнбәттәны куывд куы скодтой, уыцы райсом сәм сыхәгты ләппу әнәнхъәләджы аәрбаҳтьәр кодта уынгәй:

– Уәе, Михал!

Бинонтаә фәуыргъуыйа сты иу уысммә, сәе ноггуырды ном сәе аәrbайрох. Стәй, хъуыддаг куы бамбәрстой, уәд әмхузыонәй баҳудтысты уыцы әхсизгонәй, уый нәм нае «ләджы» номәй куы дзурынц, зәгъгә, әмәе сылгоймәгтәй иу әddәmәе раудади.

– Нана мәе ‘рбарвыиста, зынг, дам, нын авәрут, – мидбыл-худгәйә загъта ләппу әмәе мидәмәе баҳызт.

– Даң цәрәнбон бирәе, мәе хур! Амондджын бон нәм аәrbадзур! Даң ныйтарәг даң хүрәй бафсәдәд! – арфәтә кодтой ләппуйән бинонтаә, стәй йын йәх хъәбис байдзаг кодтой алыхузыон гуылтә, әндәр ләвәрттәй әмәй йәх афтәмәй рарвыстой сәхимәе. Ахәм аегъдау уыдис хәхбәсты ләппуйы райгуырды фәдлы.

Бонтаә цыдысты, рәестәг ивгъуыдта. Багаты гуыпхәдзармә ләппуйы гуырдты фәдил баҳъәрчындәуыд әнаехъән дәс хатты. Уыйбәрц фарны гуырдтә кәем фәзынц, уым чызджытә дәр куыд нәе бафтыдаид амондджын бинонтыл, әмәе Багаты фондз әфсымәры байзәддаг 25 баисты.

Бинонты фыд Гәбила куыд нәе тыхстаид, цәмәй хәххон әевадат уавәрты истәмәйтү цардаиккой? Цыдис бондҗынтаәм әххуырсты. Афтыд-иу хохәй быдырмә зәхдҗынтаен уалдзәг хүым кәнүнмә, фәzzәг – нартхор тонынмә. Аренды иста зәххы гәбәзтә, куыста сәе әмәй дардата йәх сывәлләтты... Рәестагәй куыста Садоны аәрзәткъахәнты, фәстәдәр та сси Мызуры аәрзәтиссән фабричи кусәг, райдыдта мызд исын дәр...

Мәгүыры род, дам, тагъд гал кәнү, мәгүыры сывәллон та тагъд ләг кәнү. Уәдмә байрәзтысты йә кәстәртә, фәкуистхъом сты.

Хистәр ләппу Бибо раивта йә фыды Мызуры фабричы, дыккаг фырт Томай Тибы скъюлайы күиста хиңауәй (хъахъәнәг дәр йәхәдәг үйд). Алексейән балхәдта бәх әд линейкә әмә Салығәрдәнәй бәлләттә ласта афцәджы сәрты Гурмә әмә фәстәмә Салығәрдәны онг. Җыпшәрәм фырт Харитон ахуыр кодта Әрыдоны семинары, хъумә суыдаид сауджын, ахуыр-гәнәг. Кәстәр – Джииүәр аңыд әхца кусынмә Амырыкмә. Фәлә уыңы рәстәджы, 1914 азы, райдыдта империалистон хәст. Дуне сымәсти, тәссаг үйди бәлләционән. Әфсымәртә ныффыстый Джииүәрмә, нал наә хъәуы әхца дәр, рацу дә хәдзармә, зәгъгә. Европәйил нал үйд цәүән әмә бәлләцион әрбаңыд Китайыл. Әнәфыдбылызәй сәмбәлд Тибы йә хәдзарыл...

Уыңы рәстәг Уәрәсейил дәр мәгүырдзинад бафтыдтой раздәр Германы хәст, уйй фәстә та Октябрь революци әмә мидбәстон хәст. Уыңы мәгүырдзинад әнхъәвзта Уәрәсейы әппәт къуымтәм. Бахәццә Ирыстоны хәхтәм дәр. Хохәгтәм быдырәй цы хоры къәрмәг хәццә кодта, уйй дәр сәм нал аeftыд әмә аххормагәй скъуысты. Уыңы уавәры уыдысты әгас Туалгомы адәм дәр. Фәлә раләууыд ног дуг. Советон хиңауда радта хохаг адәмән уыңы тыхст рәстәджы хохәй быдырмә рацәуыны бар, дзаджын зәххыл әрцәрүни фадат. Иннае хохәгтимә Багаты фондз әфсымәры бинонтә дәр Тибыхъәуәй ралыгъдысты быдырмә, Къостайихъәумә. Цәргә та кодтой афтә хәларәй әмә кәрәдзи уарзгәйә, әмә сә хъәуы адәм наә хатыдтой, чи сә кәй ләппу у фондз әфсымәрәй, уйй. Уал сәрәнгүирдәй-иу уыдысты, күйд фәзәгъынц, күивді фаг дәр әмә чындахсәвү фаг дәр. Кафгә, заргә та күйд дәсны кодтой! Багаты ләппутә-иу цы хъазты наә уыдысты, уйй-иу фидаугә дәр наә кодта. Уәдә әхсәнады мидаег дәр – фәзминаг. Сә хистәр – Багаты Михал үйд 1929 азы Карл Марксы номыл колхоз аразджытәй иу. Колхозмә радта йә дыууә бәхә. Куырды күистмә дәсны үйд әмә йә дзауметтә дәр бахаста колхозы араәтадон бригадмә. Хәсты размә күиста хистәр бухгалтерәй.

Багаты Симон та үйд Сырх Әфсады фыццаг сидтонтәй иу. 1920 азы 11-әм әфсад Ирыстоны зәхх урсвардионты фәстаг къордтәй күи сыгъдәг кодта, уәд Симон архайдта уыңы хәсты. Фәстәдәр та Къостайихъәуы араәтә фыццаг фәскомцә-

дисон чыр амә партион организаци, 1936 азы онг күиста парткомы секретарәй. Уымә гәсгәй йә кәстәртә дәр уыдысты фәскомцәдисы активон уәнгтә. Хъәуы сә хуыдтой «фәскомцәдисон бинонтә».

Чи зоны, цы стыр хорздзинәйтә бакодтаиккой Багаты сахътурыд ләппутә, фәлә 1941 азы бахъуыд фәдисы цәуын Райгурын бәстә знагәй хъахъхъәнынмә. Дәс сәрәнгуырдәй әрмәстдәр дыууә хистәрән – Багаты Михал амә Багаты Симонән – бантыст ус ракурын, иннәтә къубырихи ләппутәй фәңдисты хәсты цәхәрмә. Мәй дәр аеххәст нәма рацыд йә аңызыл, афтә сау гәххәтт райстой бинонтә Багаты Игнаты тыххәй Киевы горәттәй. Игнат уыд Финляндий хәсты дәр. Уырдыгәй сыйдахт цалдәр хәрзиуәгимә, ныр бабын, бещау, кәмдәр...

Мәскуыйы бынәй фыста йә хабәрттә Багаты Михал йә цардәмбалмә: «Асыртам уал столицәйә уызы күйтү, сурәм сә дардәр сә ләгәтмә, хъуамә сә уым ныммарәм... Күйтә стут уәхәдәг? Мә саударәг күйтә цәрә?»

Йә саударәт хуыдта йә чызг Риммәйы. Фәлә Михаләй дәр хабар нал райстой бинонтә. Әрмәст 1942 азы фәzzәдҗы газет «Известия»-йы фәзында, Мәскуыйы бынмә хъәбатырәй чи фәмард, уыдоны номхыгъд. Номхыгъды, майдантә чи райста, уыдонимә уыди Багаты Барисы фырт Михалы ном дәр.

Багаты Лазыр күиста Къостайихъәуу скъолайы географийы ахуыргәнәгәй. 1939 азы баңыд Краснодары аефсәддон унилищәмә. Касть ай күү фәци, уәд райдынта хәст. Киевы бынәй райстой бинонтә Багаты Лазырәй артатигъон фыстәг. Лазыр фыста йә хо Тамарәмә: «Бәстон фыссынмә мә не ‘вдәлы, фәстәдәр уын хъусын кәндзынән.. Тыхсә ма кәнүт, уәлахиз уыдзән мах». Фәлә Багаты лейтенанттәй хабар нал уыд.

Багаты Левы – Садоны районы фәскомцәдисон организацийы секретары – дохтыртә наэ уагътой хәстмә: сахъат уыд (инвалид), фәлә йә сәрмә не ‘рхаста кусәг батальоны службә кәнүн. Барвәндонәй аңыд хәцәг аефсадмә. Хәңзыд Ростовы карз туткалан хәсты, фесәфт аебәрәгәй. Левы ма федтой йә зонгә чызджытә 1943 азы уалдзәджы Елхоты станцәйы цәфтәласәг поезды, цыд Бакуий ‘рдәм. Уый фәстә дзы хабар нал уыд.

Багаты Раманы хәст арәййәфта аефсады рәнхъыты Белоруссий арәны. Фәстаг фыстәг ма дзы бинонтә райстой июны. Әндәр дзы хабар нал уыди хәсты кәронмә. Раман бахауд уацары. Уырдыгәй алыгъд амә тох кодта фашистты ныхмә

францаг Ныхмәләуды рәнхъыты 1945 азы онг. Хәст куы фәци, уәд аәрцыд йә хәдзармә.

Багаты Симон хәсты размә куыста партийы Садоны райкомы Туалгомы зонәйи секретарәй. Уыдис аәм, бронь кәй хуыдтой, уый. Фәлә, мә кәстәртә түгкалән хәсты уой, аәз та – ам, уымән уәвән наәй, зәгъгә, аңыд хәстмә. Уыд ротәйи политрук. Фәхәцыд 1944 азы онг фистәгәфсәддонәй. Горәт Севастополь сәрибар кәнгәйә, хъәбатырәй хәңгәйә, йә цардадта Райгуырән бәстәйи сәрвәлтау. Уырдыгәй райстор бинонтә сау гәххәтт. 1956 азы Симоны номыл йә цардәмбал райста әфсәддон комиссарадәй Сырх Тырысайы орден. 1970 азы та йә фыды ингән Севастополы бабәрәг кодта Багаты Мурат. Ныгәд у әфсымәрон ингәны Севастополы...

Багаты Трофим Фыдыбәстәйи хәстмә фәдисы фәцыди фыңцаг фәдисонтимә. Хәңцыд Украинаяи зәххыл, Житомире горәтбынымә, 1941 азы. Уәд ма немыңаг фашисттә размә цыдысты. Бинонтә Трофимәй райстор иунағ писмо. Фыста – «дзәбәх дән». Дыккаг фыстәг фыста йе «мтохгәнәг Бырнацты Андрей. Уый та уыд сау гәххәтт. Бырнацы-фырт хъусын кодта: «Цәугәдон Гувайы был карз хәсты фәмард уә ләппу Трофим».

Хәсты размә иннә әфсымәр – Багаты Аврам – куыста Хуссар Ирыстоны Принеуы хъәуы посты хицауәй. Хәст куы райдыдта, уәд аәм фәсидтысты әфсадмә. Иуцасдәр ай ахуыр кодтой хәстон хъуыддәгтил хъәуы сидтонтимә, стәй йә арвыстор Бакумә. 1942 азы хъәбатырәй хъаххъәдта Бакуйы горәт немыңаг хъәрццыгъатәй. 1947 азы ссардта йә хәдзар.

Багаты Савели хәсты хабар фехъуыста хохы, фосы сәрдигон хизәнты. Нуууагъта йә куыст аәмә аңыд хәңгәг әфсадмә. Хәңцыди Хъырымы. 1944 азы фәңәф, баҳауд госпитальмә Симферополы. Уырдыгәй 6 мәйи фәстә сәмбәлд йә мәгүыр къонайыл, йә риуыл аәрттывдтыг калдтой Фыдыбәстәйи 1 къәпхәны орден аәмә цыппар майданы, афтәмәй.

Багаты әфсымәртү кәстәр Ладемыры Фыдыбәстәйи Стыр хәст аәрәйиәфта Ульяновски танкисты әфсәддон училищәйи. Каст ай куы фәсис, уәд ай арвыстор Японы араңтәм 206-әм танкты сәрмагонд бригады әфсәддонтимә. Ам 1945 азы архайдта Японимә хәсты. 1947 азы йә суәгъд кодтой службәйә, аәмә хистәр лейтенанты цинимә йә хәдзар ссардта. Уый фәстә куыста скъолайы хәстон хъуыддаджы ахуыргәнәгәй. Радтой йын әфсәддон цин – капитан.

Багаты әфсымәртәй иунәг дәр нә фәтарст мәләтәй, ници сә бамбәхста йә сәр, хәсты райдайәнәй йә кәронмә фәхәңдысты немыңға фашистты ныхмә, равдыстой стыр ләгдзинад.

Ноджы ма әфсымәрты хо Багаты Джиуәры чызг, 9-әм къласы ахуырдау Раисә дәр, йә хъәбатыр әфсымәртау, ацыд знаджы ныхмә хәңзынмә. Багаты дәс фәдисоны сә хәс бағыстай уәлдайджынта. Уыцы фәдисонтәй әхсәз: Михал, Симон, Лазыр, Трофим, Игнат әмә Лев нал федтой сә райгуырән къона. Раман, Савели, Ладемыр, Аврам, Раисә Җәфтәй сыздәхтысты хәстәй. Уәлахизы 65 азы цины әмә хъыджы бәрәгбоныл ма дзы сәмбәлд иунәг Ладемыр (Лади), әрәдҗы йә 90 азы чи сәбәрәг кодта, уый, поэт, таурәгъгәнәг, ахуыргәнәг-пенсиисәг, майдан «Ирыстоны Намысән»-ы кавалер.

Әәдзард хәстонта рох не сты канд сә хиуәттәй нә, фәлә Әрыдоны районы хицаудәй дәр. Уый уынаффә рахаста сә ном сын сәнусон кәнүны тыххәй. Къостайхъәуы Сталины уынджы, әхсәз хәстоны цы хәдзарәй аңысты, уыцы агъуысты къулыл фәзындиәни номарән къәй.

БАГАТЫ Лади

МАЧИ, МАЦЫ УӘД РОХ!

Мәх зынгхуыст әфсымәртән

Мах, къуыррихи ләппутә,
Радтам карз тохы нә уdtә.
Тар әхсәв нә Фыдыбәстәм
Сүсәг фәндтимә ѡд гәрztә
Знаг куы ‘рбабырста әваст,
Уәд мах атындиytам хәстмә:
Куы атакәйы цыдыстәм,
Куы разведкәйы уыдыстәм,
Судзgә танкты-иу сыгъдыстәм,
Уазал акъопы сыйдыстәм,
Гъе уәddәр нә не знаг тарст.

Хәст та уыд аегъатыр карз хәст,
Арвыл хур фыртәссәй бамбәхст,
Нал зынд тугуарды йә цалх.
Әмә уыцы стыр хъаймәты

Рамбылдтам Уәлахиз мах.
Хъусут! Чи фесәфти хәсты,
Чи кодта хъәбатыр тох,
Чи радта йә цард уә бәсты,
Уыдон номәй уын фәдзәхсәм:
– Мачи, маңы уәд уә рох!

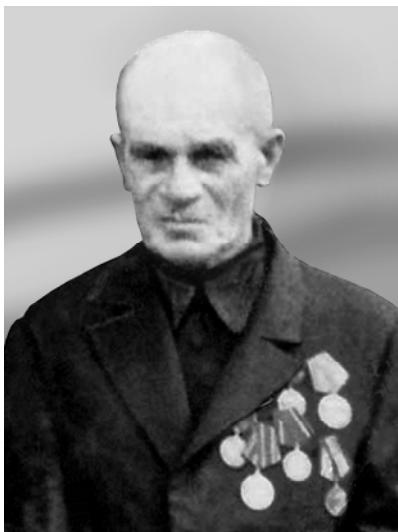
Михал.

Игнат.

Симон.

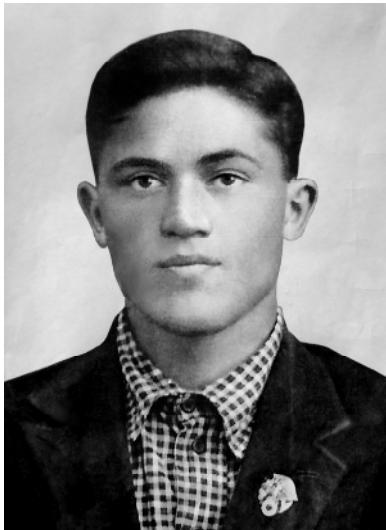
Савели.

Трофим.

Аврам.

Роман.

Лев.

Лазыр.

Ладемир.

Раисә.

УИДӘГТӘ

ГУСАЛТЫ Барис

САЛАМ!

Эссе

... Сослан дон-дон аңыди әмәх хәдзармә ныххәцидә. Хәдзармә баңыди, әмәх дзы иу ус бады
– Дәй бол хорз уа, мәмады хай! – дзуры Сослан усмә.

– «Мәмады хай», зәгъгә, мын куы нәзагътаис, уәд дәй мәдәндәгты згәтә бәргәе айсәрстанин, – загъта ус, – фәләе ныр мәуазәг дәй, әмәх ағас фәхәт!

Сослан-тыхагур. «Нарты каджытә».

Амәй ма дзы ирдәр әвдисән уа, адәймаджы уәздан уагән цы кад әмәх аргъ ис, уымән! Царды аргъ...

Үартә нәхи советон дуджы-иу хәрәндәтты къултыл фидаргонд уыд ахәм лозунг – цитатә Сервантесы ныхастәй: «Ничто так дешево не обходится нам и ничто так дорого не ценится людьми, как вежливость».

Әмәх, хуыннан аңаңа айтты, күннен күннен күннен. Фәләе абон адәм кәрәздизи ныныл салам дәттын, арфәе ракәнин нал зонынц, кәнәе та сәм нымады дәр нал сты ирон фыдаелтыккон аегъдау-этикәйи домәнтә, мәнәе бирәтәне не ‘взаджы фәдисы уавәр куыд нае хъары, афтәе.

Мәе иу хорз зонгә ләппуләг-иу мыл куы амбәлд, уәд мын-иу әнахуыр салам ләвәрдта:

– Добрә!

Цасдәр ын фәрәэстон, стәй йын иуахәмь бауайдзәф кодтон:

– Уый дын цавәр домра-добрә у, уый?!. Мәнәе нәхи ирон хұмын мәтәг «бузныг» зәгъыны бәстү цыдәр әнахъинон «спасибо дын фәуәд» кәй дзурәм, уыцы худинағ нын аегъыәд нау, әмәх ма уырыс-сәгтү «доброе утро»-тә үедтәй «добрә» аңыпп ластам...

Үәдәй фәстәмә мын, куыд әмбәлы, ахәм салам ратты. Аегъдау куыд амоны салам дәттын, уым та диссагәй ницы ис, аәрмәст дәй йә зонын фәндәд, әндәр.

Райсомәй кәуыл амбәлай дәхицәй хистәртәй, уымән зәгъ ахсызғон хъәләсәй:

– Дæ райсом(тæ) хорз (уæнт)!

Дæхицæн дын куы раттой салам, уæд та афтæ раарфæ кæн:

– Кæй райсом у (бон, изæр), уый хорзæх дæ уæд! – Ома Хуыщауы.

Науæд та «хохаг» арфæ ракæн:

– Ацы райсомы (боны, изæры) зæдты хорзæх дæ уæд!

Афтæ дæр ма дын куы загъдæуа, æхсызгон мын у дæ фенð, зæгъгæ, уæд дзуапп ратт:

– Хуыщау дын æхсызгон хæрзтæ ракæнæд (раттæд)!

Саламдæттæгæн йæ къух исай – næ исай, дæ хъæбысы йæ æрба-кæнай-ныттухай, уыдæттæ уæ ахастыты æууæлтæй аразгæ сты. Стæй цалынмæ кæстæрмæ хистæр йæ къух не ‘рбадара, уæдмæ ийн аив нæу хистæры къух исын. Нæлгоймагæн та суант йæхицæй кæстæр сылгоймаджы къух исын дæр næ фæтчы, цалынмæ йæм уый йæ къух раздæр не ‘рбадæтта, уæдмæ.

Хистæр æмæ кæстæры сæрыл ма ахæм æгъдау бæззади фыдæлтæй: мидæмæ цæуай æви æддæмæ, кæнæ дæ искаї разæй зæхгæрмæ ахизын куы хъæуа уынджы – фæндаг-иу ратт хистæрæн.

Сылгоймагæн та нæм нартæй фæстæмæ ахæм кад уыд, æмæ-иу æвзонг чызг куы ‘рçæйцыди сæ рæсты, уæд-иу Ныхасы зæронд лæттæ уымæн дæр систадысты.

Искæй æргом дæхимæ куы здахай, уæд æм бæдзур йæ кармæ гæсгæ:

– Нæ фыды хай, бахатыр кæ, фæлæ...

– Нæ мады хай!..

– Äфсымæр!..

– Нæ хо!..

Æмбæлгæ салам ын ратт æмæ дæ курдиат зæгъ, науæд æй баффæр дæ базонинагæй.

Æвæджиауы хъæздыг у ирон æгъдау алы арфæтæй, тæхудиæгтæй. Лæгъз ныхас та, дам, дуры гуыбынмæ дæр хъæры. Æмæ се ‘ппæтыл ничи аххæсдзæн, фæлæ сын сæ бындурондæртæ, науæд та лæг фæтчыгъæдæн дæр цу хъуамæ зæгъя, уыдон рæстмæ зонын хъæуы.

Зæгъæн ис, æмæ ныры дуджы næ рæзгæты, næ ныфс чи у, уыдоны салам дæттын ничи ахуыр кæны, кæд сын амонынц, уæд та сын ирон æгъдауы алы фæзилæнты тыххæй ницы фæзæгъынц. Нæ цардхæрæфырт лæппу куы бахъомыл æмæ næм-иу горæтæй куы æрæфтыд, уæд та мын-иу уыцы хъуыддагхуызæй фæкодта:

– Äгас цу, баба!

Уавæр кæуинаг куы næ уайд, уæд ныххуд...

– Ныр дын цал хатты бацамыдтон, искаðдæм бацæугæйæ, куыд

зәгъын хъәуы, уый? Әгас цу, зәгъгә, чи ‘рбаңауы, уымән йәхищән, йә саламән ын дзуапдәтгәйә, фәзәгъынц. Уый та, ома әрбаңауәг, хъуамә афтә зәгъя, мидәгәй чи ис, уымән:

– Дә бон(тә) хорз уәд (үәнт)!

Асдәр ләг та, къәсәрәй әрбахизгәйә, афтә фәзәгъы:

– Фарн ам уәд, әмә уә райсомтә (бонтә, изәртә) хорз уәнт!

Әрбаңауәгән та афтә раарфә чындауы:

– Алы боны әгас нәм цу, нә домбай хәрәфырт!

Науәд та афтә:

– Мә хур акән, алы боны хәрзтәй хайджын у әмә нәм әгас цу, әгас!

Иннае Җәвіттон та ахәм... Нәхимә Зилгәйы фәңауын нә Хуры сыйы уынджы. Мә размә әвзорнг ахуырдаутә фәвәййынц. Дардәй дәр мәм әрбахъәр ласынц сә цъәхснат хъәләстәй:

– Дә бон хорз, Барис!

Арфәтә сын фәкәнын, фәлә мын иннәрдигәй та хъыг вәййы, хистәрән, уәлдайдәр сә мәнау карджын адәмән салам дәттыны әфсарм кәй нәй, уый сын Җәуылнә амонынц сә зондамондҗытә, зәгъгә. Әз сын әй күн дзурон уынджы астәу, уәд та сын сә дзәбәх гыщыл удтә цыма әфхәргә кәнин, афтә мәм сәзуры мә зәрдә әмә та мәхи баурамын...

Циу уәдә әнахъом кәстәрты хәс хистәримә фембәлгәйә? Уәзданәй йә иувәрсты аивгъуый, йә цәститәм ын ма кәс, афтәмәй. Кәд дәм фәсида, уәд әм әвәстиатәй бауай әмә йын йә курдиат әнәзивәгәй сәххәст кән. Кәд дә истәмәй фәрса, уәд та йын бәлвирд дзуәппытә дәтт. Стәй, Җәмәй кәстәр йәхи раст әмә хорз бацамона, уый тыххәй хъуамә йә мылгаг иронуа дзурын зона, зона йә фыдыфыды ном дәр...

Әгъдауджын, коммәгәс-үисәнгәнаг фәсивәдән нәм цы диссаджы дзәбәх арфәтә ис, уыдонәй Җалдәр әримысәм:

– Дә мад, дә фыды фәндиаг бахъомыл у; фылдәр дә чи уарзы, уыдон дын дә хуртәй бафсәдәнт; йә әнхъәлцау кәмән дә, уыдоны арфәтә дыл Җәуәнт; дә фыдаей дә Хуыцау хуыздәр ләг скәнәд; дә мадәй амондҗындәр у; әнәниз әмә амондҗынәй бирә фәцәр!..

Уәдә нә уәлхәнән, зәрдәттайән ныхәстә дәр Хуыцауы тәхудиаг ләвар сты ирон дзыллајән: дә фәхъхъяу фәуон; дә сәрүл хаст фәуон; дә рынтә – мә гуыбыны; дә низтә дын ахәрон; мә уд ахәрай; мә цәстү рухс; мә хур; мә дуне; мә зәрдә; мә уәләууән...

Үсгүр ләппу кәнә чындаузон чызг хистәрән салам күн

раттынц, уәд сын уый арфәтә уәлдай зәрдиагдәр әмәе бәлвырда-
дәр вәййынц – ома цардмә хәстәгдәр:

– Хорз амонд – дәе хай! Даә амонд тыхджын уәд! Сыгъдәг
зәрдәйә әмәе дыл урс дзыхәй кувәдҗы куывд әр҆ауәд!..

Арфәйаг зәрдәйә алчидәр сдзыхджын вәййы әмәе бирәе
дзәбәх арфәтәм сарәхсы...

Цалдәр ләдҗы ныхасгәнгә ләууынц, уәд сәм бацу әмәе
сын зәгъ:

– Уәе бон хорз әмәе фарн уәе ныхасы!

О, бирәон нымәцы тыххәй цыбырәй... Алы хъуыдаджы дәр
исчи әгәргәнәг фәвәййы. Әмәе махмә дәр къорд азы размә,
ирон «әнахуыргонд» пыхс йәе сәрыл чи ахаста, фыдәлтәй
әгъдауджындәр әмәе фырнымдәр чи фәцис, ахәм «сверхвос-
питанныйтә» әмәе «культурнәйтә» фәзынди: хистәрмә кәнәе
бәрнөн күсәгмә «ды», зәгъгә, нал дзурынц, фәләе «сымах».
Къорд адәммә әнәфенд ми наә кәсү кәмәфәндә дәр «ды»-йәе
дзурын, адонаң та фырағсәрмәй сәе хид акәлы, дәхимә дәр
сын «ды» куы дзурын кәнай, уәд.

Әмәе дыууә адәймагән дәр, стәй фылдәрән дәр, уәе бонтә хорз
дзурын кәй фәтчы, ома бирәон нымәцы, уый әмбәрст у, фәләе ма
бирәон нымәцән ирон әвзаджы мәнәе цы хорз фәзилән ис...

Уырыссагау къорд адәймагән дәр, иуән куыд зәгъыс, афтә
әмхүзизон добroe утро, добrый день-вечер, зәгъгә, салам дәттыс.
Иронай иу ләтмә бирәон нымәцы дзурын хорз фидауы әр-
мәстдәр мәнәе ахәм уавәрь: зәгъәм, зонгәты хәдзармәе
ба-
цидтә, әмәе дәм дзы иу чидәр ракастис, – гъемә йын зәгъыс:

– Уәе бонтә мын хорз уой, Ҳъаләгат! Күйдтә мын стут?

Әмәе дәм уый дәр дәхи ахастыл дзурдзән:

– Әгас наәм цәут, Әзгойтә! Махән, Ҳуыщауәй разы, ницы у,
фәләе уәхәдәг куыд цәрут?

Ныр айдагъ бирәон нымәцы куы дзуриккам иу иннәмә, уәд
ахәм диалог, дыууә хәдзары кәрәдзимә цы хорз зәрдәе да-
рынц, уый әвдисәг нал уайд.

Тынг әнәфенд сты, зәгъән куыд наәй, ахәм әнәфенд, иу
удмәе сымах, зәгъгә, чи дзуры, уыдан...

Дзырды фәстә удәгас ныv систы:

– Гъәй, хәдзар, уазәг наә уадзут?

– Уазәг – Ҳуыщауы уазәг! Мидәмә! Уәе хорзәхәй, саккаг
наәм кәнүт! Табуафси...

Әмәе сәе тәккә фидауц бынаты вәййынц суанг уәлдай буц,
къәбәлдзыг ныхастә дәр:

— Уый та ома куыд нæ уадзæм мидæмæ Хуыщауы ‘рвыст адæмь? Махмæ уазæджы ‘рбацыд амонды фæзындау куы кæсы, мах уазæджы цинæй сырх бærзæй куы ‘вæрæм! (Салам, Хъайтыхъты хорз Азæмæт! Ходы хъæуы дзуæртты уазæг у, зæрин дзырды куырд!)

Исты циндзинады, зæгъæм, куывды сæмбæлгæйæ, æппæты ра-зæй хорз фидауынц нæ иударон арфæтæ дæр: «Бærсткуывд ут!» Кæнæ: «Уæ куывд хъабыл уæд!» Науæд: «Хуыщау аддкындæрæн æмæ ‘хондæрæн кæй куывд айста, уый æмбал фæуæнт уе ‘ртæ чъирийы дæр, уæ нывондæгтæ!»

Чындзхаст, чызгæрвисты сæмбæлгæйæ дæр, фæткау чи ныф-фидар, уыцы арфæтæ ракæн: «Хъуыддæгтæ амондджын, рæстмæ уæнт!» Науæд: «Хъуыддæгтæ хайыр уæнт!» Кæнæ: «Уæ лæппуйы ус курын макууыал баҳъæуæд! Уæ чындзы чындзы цæуын фыц-циг æмæ фæстаг хатт баҳъæуæд! Івæсмон ут уæ дыууæтæ дæр!»

Иннæ ахæм, лæгæн йæ бацыд куыд æгъдауыл вæйиы, афтæ йæ рацыд дæр хъумæ англисагау ма уа, ома фысымтæн æнæ арфæтæ ракæнгæйæ, фæлæ ирон фæткыл:

- Хорзæй бæззайут!
- Хæрз бонтæ уыл кæнæд!
- Хæрзæхсæвтæ ут!
- Уæ дзæбæхтæ нæм хъуысæнт!
- Ноджы хуыздæр хабæрттæ уыл цæуæд амæй фæстæмæ!
- Куывддон ут!

Хъæмæ цæуæджы дæр фысымтæ фæндараст кæнынц кæнæ хæдзары, науæд та, къæсæрмæ ракæсынц йæ фæдыл, афтæмæй:

- Ігас хæдзар ссар!
- Фæндараст!
- Дзæбæхæй дæ хæдзарыл сæмбæл!
- Уастырджи де ‘мбал!

Æмæ афтæ дардæр.

(Уазæджы фæдыл, дам, дардæм æвзæр фысым фæцæуы. Івæзæр та уымæй вæйиы, æмæ йæ хорз не суазæг кодта, хорз æй нæ фæхынцта йæ уазæджы æмæ, дам, уийадыл лæгъстиагæй цæуы йæ фæдыл, хъаст дзы куыд нæ ахæсса, афтæ...)

Фæндагыл искауыл куы амбæлай, уæд ын зæгъ:

- Дæ фæндаг раст!

Дæхæдæг дзуапп куы дæттай ахæм арфæйæн, уæд ын цæттæ рифмæбыдæй зæгъ:

- Дæ хъуыддаг раст!

Искәй истәмәй фәрсис, уәд ын развәлгъау хатыр курәгау зәгъыс:

– Фәрсәг сонт у, амәе мын хатырәй фәуәд, фәлә...

Йе та:

– Бафәрсын аипп ма уәд, фәлә...

Әмәе уәд фәрс, цәмәй фәрсинаң дәе, уымәй.

Ис нәм ахәм салам дәр арфәйи хуызы: байрай, байрият...

Цас әй зонын әз, уымәе гәсгәе йәе, исты күистыл хәст чи у, исты күисты-архайды уәлхъус чи ләууы, ахәм кәмәндәр-кәмәндәрты зәгъын әмбәлү – әркәсәм та «Нарты каддҗитәм»: «Иубон кәсси, әмәе доны билты иу кәсагахсәг әрбаңауы, ие ‘нгуыры къәдзыл та уыттыры бәстү – ‘нәхъән фысы мәрд ауыгъд. Амбәлдисты кәрәдзиуыл.

– Байрай! – дзуры Сослан кәсагахсәгмәе.

– Агас цу, уазәг! – дзуапп ын радта кәсагахсәг».

Байрай уый амоны, әмәе цы күист кәнүис ацы сахатыл, уымәй ома райгөнд у. Әви әндәр хуызы ‘мбаргә у ацы дзырды мидис, йәе нысан?

Исчи нын куы баләггад кәнү, уәд ын нә арфә, дзырдән, ахәм вәйиы: «Дә салам бирә уәд!» Науәд: «Де знаг дын баләггад кәнәд!» Йе та: «Хуыцау дә фәбүзныг уәд!» Кәнәе йын бынтон хуымәтәг арфә дәр зәрдәбышәй ракән: «Бузныг!»

Хуыддаг йәхәдәг йәхи куыд амоны, уымәе гәсгәе та афтә:

– Донарәхән дә цард! – зәгъыс, дон дын чи радта, уымән.

– Дә хай бирә!

– Хайджын у!

– Хуыцау дын әй дывәрәй бафидәд!

– Хуыцауы арфә дыл сәмбәләд!..

Дон кәстәрәй нуазгә у, уымән әмәе, дам, кәстәр әнәбых-сондәр у, стәй уый аирвәзын кәнүин ахсджиагдәр у фидәны раз. Фәлә уәздан кәстәрүл әмбәлү афтә зәгъын, доны къус хистәрмә бадаргәйә:

– Хистәры разәй саг дәр нә амардзынән!

Чи нә зәгъя афтә, уый, дам, иу куыдз, фәләе йын йәе дон чи айса әмәе баназа, уый та, дам, дыууә куыдзы...

Әрмәст уый дәр зын бауырнән у, әмәе ирон хәдзарәй рацәугә хистәртәй исчи ахәм әнәдженелбетт разына – ләгаяу ләг йә буцгәнинаң кәстәрән фәзәгъы:

– Дәхицән хәлар уәд! Дә мады ‘хсырау дын батайәд!

Кәд ма искуы исчи исқамән, чидәр уынгты куы фәцәйцыд,

уәд ын систад – Хуыщауәй разы иу ахәм ңауы тыххәй дәр. Цима сә цурты әрцәйщәуәгән систинағ сты, уйайу банкъуысынц сә мидбынаты – әфсармы әғъдау имитаци скәнынц, әндәр дын уырдығ ма сләууой ныры адәмәй иуәй-иутә... Әви фәбириә сты әнәфсарм әмә әнәгъдәуттә? Уәд – уәууя! – худинағ нын нау инна адәмты ‘хсән?

Ахәмтә бутафорон ираettә сты, әндәр сә уәдә ңы схуин-дәуа?

Салам дәттыны фәтк пысылмәттәм хәрз хуымәтәг у, зәгъгә, күү зәгъон, уәд, ңымә, бынтон раст уыдзынән?.. Кәңүифәндү афон дәр сәм фидауы уыңы иугәндзонәй афтә арфә кәнын:

- Салам-малейкум!
- Малейкум-салам!

Фәлә дын мәнә уырыссәгтә дәр бон-изәрмә әрмәст әдзәхх привет, привет күйд кәндзысты, ды дәр уйайу салам, салам күү кәнай әгъуыз хъәләсәй, уәддәр дылничи баҳудзән. Әңгәг дә уәд саламжын дәр әмә саламдәттон дәрничи схондзән...

Нәй әнә зиан дуне дәр, нәй әгъдауыл хәст ләгән зианмә әнә цәүгә дәр. Әмә, зианмә ‘р҃ңауәг адәмьи ‘хсән дә зонгә-йил амбәлгәйә, фәзәгъыс:

- Цинты цу!
- Цинты ‘мбәл! – фәзәгъы дын уый дәр.
- Къордәй чи ләууя, уыдонән дәр афтә арфә кән:
- Цинты әгъдаудәттәг ут!

Кәнә: әгъдаугәнәг ут; цинты ныхас кәнүт (ләуут, бадут...). Ома кәй ңы хуызы байяфа ләт, йә арфәйи хуыз дәр уымәй аразгә рауайы.

Гүйтъиаты Хъазыбеджы (руксаг уәд!) арәэт чиниг «Ирон амбисәндтәй» та ахәм рагон арфә базыдтон, әмә, дам, зәрдәрай у, зәгъгә, әрмәстдәр, әнхъәлцау чи уыд, ахәм сүлгоймәттән арфә кодтой – ома, йә зәрдәйи бын кәй хәссы, уымәй йә зәрдә райәд... Гъемә, афтә арфә кәнын наә кәмән әмбәлү, уыдан наәм бәзджын кәнәнт!

Ирон адәм та зәрдәрухс уәент сә цотәй.

АРВИСТОН

САУ ХОСГӘНӘДЖЫ ФӘДЗӘХСТ

I. Хъумә поэзи политикәйә хибар уа.

Уадз әмә паддзах паддзахиуәг кәна, әндәр ныхастәй, уый аәрвилбон әмә аәрвилсахат уынджы уыны адәмы фыдәх, йә галуанты та йыл йә дәлбартә иудадзыг сайдәй җауынц, сусәгвәндтә йыл кәнынц, стәй йә йә бынатәй раппарынц, атәрынц әй, әмә фыдаәлгыстыты амәддаг фәвәййы. Уыдәт-тә йыл йәхи ахкосәй аәрцауынц, әмә йемә быңау кәнын нәхъәуы.

Аивады стыр хъомысәй йемә тох самай, кәнәе йын җәстмәмитә кән, уәд де сфәлдыстад әгады бынатмә аәрәппар-дзынә, бар-әнәбәры йын йә фәндәгтә күүрццәвәнмә баздахдзынә... Паддзәхтә уадз әмә ахсой бәрзонд бынәттә, дзурой фәзты, трибунаетәй, сә ролы хъязой. Ды-иу әнцад-әнцойә сә иувәрсты ахиз, кәд дә бон-сауизәрмә әмә аәхсәвигәтты кусын уадзынц, уәд. Дә бон цас у, уыйбәрц сын тәригъәд кән, бар-әнәбәры-иу кады худ куы 'ркәной, уәд. Уымән әмә уыңы худыл иу сыфтәр дәр нал ис әмә сәр цъәррәмыхстытә кәны... Тәригъәд сын кән, Хицауы бәрзонд бынат сә кәй фехәлдта, уый тыххәй дәр, уымән әмә уый ахәм рагон мәнг бадән у, әмә нә уәгъуыр дунейи алңауыл дәр фәтых вәййы, алцы дәр ныггуылмызтә кәны, җөвирхъау бирә бәлләхтә аәрхәссы дзылләтән. Дә хъус дар, кәс, хур куыд ныггуылы, уымә, талынджы әбәрәг уынәртәм хъус: дә амонд уыдзән, дә къәрцхъусы фәрцы адәм кәрәдзимә әнгомдәр куы 'рбаләууой, дә сыгъдәг рухсы алыварс куы аәртыгуыр уой, уәд!

II. Дә хәс аәххаст кәнгәйә у иунәт әмә хәдбар.

Дә царды фәткән хъумә ахәм әууәлтә уа: цавәрфәнды җәдисәй дәр дәхи иуварс лас, цыфәнды бәллиццаг куы уой, уәддәр дәм хъумә маңы бар дарой.

Уымән әмәз зыбыты иунәг күү уай, уәд дәм фәзындәнис арвон улдзәф – уәлтәмән.

Иунәджы цардән дзы әмбал нәй. Цәдистәй кәңзыфәнды дәр сәйи моладзандәтты низтәй. Уыдан адәймагыл ныххуырсынц әнахъинон цыдәртә, йә зондыл ын сәрбос бакәнүүнц әмәз сабыргай-сабыргай тыхмимә рахизынц. Уыцы әвирхъау тых адәймагән йә хәдхүүз, йә зонды бартә байсы. Әнә уыдәттә та адәймаг адәймаг нәү. Уыцы тыхән йә бон у генийи ныххурх кәнүүн дәр – иставәр хәләггәнаг цәдисы кәнә әхсәнады әфсондз ыл сәвәры, афтәмәй.

Ассамблейты, Корпорациты, Әмбаладты, Скъолаты, Академиты әмә әндәр ахәм къордты сабыргай хицауиуәг кәнүүн байдайынц, әрдз курдиатәй гәзәмәтү йеддәмә кәмән нә фәхай кодта, ахәм хәйрәгләгтә, уымән әмәз уыдан вәййынц къәйных, амалхъом, тонамә хәрзарәхст. Паракат, уәздан зонды хицәуттә та уыдәттә сә сәрмә нә фәхәссынц.

Республикәтү әппәт хуызтәй әрмәстдәр дзырдаивады республикә у әңгәм сәрибар адәймәгтәй арәзт, уымән әмәз уым сты, иунәгәй чи хъуыды кәнүү, хибарәй чи фәлдиси, ахәмтә. Уыдан хаттай кәрәдзийи дәр нә фәзонынц.

Поэттә әмәз Нывгәнджытә. Әрмәстдәр уыдан сты хайджын сә царды хәстә хәрз иунәгәй әххәстгәнджыты амондәй. Уәдә уадз әмәз уыцы амондәй сә мондәгтә исой, уадз әмәз цин кәнүү, әхсәнады атайыны хъомыс сын кәй нәй, уый тыххәй. Әхсәнадмә ахәм миниуәт ис, әмәз йәхі ласын байдайы цавәрфәнды дзырдзәугә ләгмә дәр, йәхі йә бакәнүү, артыхсы йыл, ныффәлдәхы йыл, йә къабәзтә йыл әртухы хурхгәнәгау, дзурын ын байдайы: Max.

Поэты хъуыдыты хал иваг у, уарзты ад фынцаг хатт чи банкъардта, ахәм фындаасаздың чызджы хъуыдыты халау. Поэты хъуыдыты халән уынаффәгәнән нәй, уымән әмәз йәм ахуыры фәрцы не ‘р҃ауы хъуыдыты зилдух. Йә базыртә йын алый кән, әмәз йә уд сисдзәни...

Поэт цы у, йә бон цастә у, уый әвдиси йә фыстытәй. Хицауы бынат чи ахсы, уымән та аргъ кәнүүнц үә бадәнмә гәсгә. Фынцагән йә амонд у, дыккагән та – йә хъизәмар, уымән әмәз сә дыууәйән дәр сә хъуыды кусы әмәз цәуы размә, фәлә иу бәрзәндтәм йә уацмысы фәрцы әвиппайды стәхы, иннәмән та әндәр гәнән нә вәййы әмәз сындағгай, хъавгә-

бәрцбарстгәнгә фәхизы карьеरәйы асинтыл, әппәт гәнәнтә әмә амәлттәй дәр пайда кәны, афтәмәй.

Дә хәс әеххәст кәңгәйә у иунәг әмә хәдбар.

III. Әнәхъола талф-тулф митәй хиз дәхи, дә зондыл дын сайдәй ма раңауәнт. Дә тых, дә бонәй – дә хъару ‘мә дәхәдәг! – архай, цәмәй хызт уай әрвымбоны лыстәг хъуыд-дәгтәй, әңционәй исты самалғәнән кәм ис, ахәм фәндәгәттәй.

Уымән әмә адәймаг хаттай фәуыргъуиау вәййи, йә ныфс асәтты, йә зондыл зивәг бахәцы әмә йә әхсәны царды нициятә-маңытә сә фәдым сайын байдайынц. Фыццаг әркастәй йәм афтә фәзыны, цыма йын ам әнә фыдәбонәй бирә цыдәртә бантысдзән. Гъемә ләг йә фәндагыл стырзәрдә кәнын райдайы, фәиппәрд дзы вәййи әмә йә фәстагмә бын-тондәр фесафы.

Поэты бон у адәмты хъуыдайыл размә ахәцын, йе та йә бауромын. Уый бацырын кәны әхсәнадон змәлдүйтә кәнә та сә ныхмә әөләууы...

Уый фәзәгты дзырд, әмә дуне срухс вәййи.

Уыцы дзырд йә комәй арәх не ссәуы, әмә йын цалынмә фәазәлы, уәдмә Поэт йәхәдәг хибар ранмә аңауы әмә ногәй йә күистмә бавналы әнәссыбырттәй, цы сарәзта, ууыл нал фәхъуыды кәны, афтәмәй.

IV. Хъуамә әдзухдәр дә цәсттыл уайой Жильберы, Чаттертоны әмә Андре Шенъейы фәлгонцтә: адонаи зәрдаивәй равзәрстон сә мингай әфсымәртү ‘хсан. Се ‘вонг әндәргтә иудадзыг дә цәсттыл куы уайой, уәд дә сә алкәцы дәр хъахъхъәндзән, иставәр политикон фәндагмә куы бадзәгъәл уай, уәд. Иу дәм равдисдзән йә дәгъәл, иннае – марджы авг, әртүркаг – гильотинә. Әмә дын адонай алчи дәр зәгъидәни: «Поэт әлгъыст фәндагыл цәуы, фәлә йә ном та арфәйаг у. Поэт әнусмә әвзонг рәстдинады апостол у, әмә йәм Хицауы бынаты бадәг (чи ныххъырттәг, уыцы мәнгдинады апостол) иудадзыг мәстәй судзы, уымән әмә Поэт уәлмонцты базыртыл тәхы, Хицау та цәстәй фиппайаг у, стәй йын цырын зонд ис. Поэт йә фәстә ныууадзәнчи чиныг. Уым тәрхон рахәсдзән әхсәны хъуыддәгтән, стәй, уыцы хъуыддәгтә чи кодта, уыданән. Әмә, тәрхон кәмән рахәсса, уыдоны мәләт авдәлдзәх куы фәкәна, Поэтән та уәд йе ‘нусон цард райдайдзән. Уәдә дыл әрдзәй цы хәс әвәрд ис, уый фид Ныртәккә

цы дуне уынис, уым нәй дә паддзахад. Күы нал уай, уәд цы дуне раләудзән, уым ис дә паддзахад.

Аңы дунейи не ‘дылы зондәй истәуылты фәдарәм нә зәрдә.

Цәмә дзы әнхъәлмә кәсән ис, рагацуа әй күы фәзонәм, нә мад әмә нә фыды мәрдтә кәй фенdziстәм, уый, уәд² Цәмә дзы әнхъәлмә кәсәм, кәрәдзи җәрайә чи җәры, уыцы дыууә уарzonәй иу иннәйи мард әнәмәнг күы фенdziән, уәд²»

Уый фәстә әрхәндәг әндәргтә сә хъәләстә башу кәндзысты, үәльвонг гимны күид вәйиы, афтә, уымән әмә Зонд дзургә кәнни, Уарзт та – зарга.

Әмә уәд фехъусдзыстут:

«Зәрватыччыты тыххәй.

Кәсүт-ма, зәрватыччытә күид җәрынц, уымә. Уыдан дәр маҳау тәхгәцардгәнджытә сты. Уыдан адәмән дзурынц: «Хъаҳъәнүт нә, фәлә нәм әвналгә ма кәнүт».

Әмә адәм уыданы дәр әмә мах дәр нымайынц табуйагыл.

Зәрватыччытә фысым ссарынц әргъәу галуаны дәлбазыр дәр әмә хъәмпүнсәр халагъуды дәлбазыр дәр. Фәлә галуаны җәрәг дәр әмә халагъуды җәрәг дәр маргыы ахстонмә бавналын нә уәндынц. Күы йәм бавналой, уәд уыцы амондхәссәг маргъ йә Җард-җәрәнбонты сә җәрәнуатмә әмгәрон дәр нал бацәудзәни. Әмә мах дәр уыцы мәргътау амонд хәссәм, аргъ нын чи кәнни, уыцы адәмты зәххытәм.

Зәрватыччытә зәххыл фәңәуынц әрмәстдәр стәм хатт. Уыдан иудадзыг арвыл зилдүх кәннынц, раст мәнә дельфинтә денджызы күид цъыллинджытә кәннынц, афтә.

Кәд зәхмә әркәсүнц, уәддәр арвы бәрзәндтәй. Бәләстә, хәхтә, сахартә, хәдзәрттә цыма дәлвәэтә әмә дәттәй уәлдәр не сты, афтә сәм кәсси. Поэты уда дәр әрвон дунеты күы фәзилдүх кәнни, уәд, зәххыл цыдәриддәр ис, уыдан ын се ‘плат дәр сиу вәйиынц, рауайы сә, рухсы тынтае йә сәрмә кәмән тыбартыбур кәннынц, ахәм иу тымбыләг».

Кәд хибар, сабыр ран, иунәт уәвгәйә, арф сагъәсты ныгъуылгәйә, чиниг ныффиистай, уәд дын мә зәрдә зәгъы, хибар, сабыр ран ай, арф сагъәсты ныгъуылгәйә, иунәт уәвгәйә, күид кәсой. Фәлә дә бауырнәд: кәсдзысты йә бульвары, кафейы, дзәнгәда кәм җәгъынц, быңғау кәм кәннынц, нуазәнты зәлланг, адәмни худын әмә дзолгъо-молгъо кәм не ‘нцайы, ахәм рәтты. Кәнә та йә аппындәр нә кәсдзысты.

Оригиналон чиныг куы уа, уәд дә Хуыңау бахизәд тәригъәддаг фәзмәгойтәй. Уыдон афтә бирә стың, әмәе сыл арвы цып-пар къабазы не ‘ххәссынц, әнарахст, гуырымыхъхь маймулиты әрдонгая сә къух цәмәе фәхәццә вәйиы, уый уайсаат чыллонәй аzzайы.

Боныфәстагмә та хъуыддаг уымә әрцәудзән: адәмы мыггаг тъымы-тъиматы цыдәриддәр сфаелдыста, уыданау дә чиниджы дәр уыздән әрмәст фарст әмәе арф уләфт, әндәр ныхастәй та, – фыдәй-фыртмә нын нае хысмет чи ‘вдисы, ахәм әбәрәг утәхсән әмәе хъыг, ноджы әндәр хуызы зәгъгәйә та – фарст әмәе фәсмон: «Цәмән?» «Уәүүяу, уәүүяу!»

*Альфред де Винни
(Скъуыддзаг роман «Стелло»-йә,
гәзәмәе цыбыртәғондәй)*

ЙӘХЪАЛ ЧИ КАЛЫ, ҮҮЦҮ БОНДЖЫНТӘ

Олигархтә та 2010 азы дәр фесгуыхтысты. Әппәтәй стырдәр хәрдзтә скодта Роман Абрамович. Журнал «Форбс» куыд фыссы, афтәмәй уый 350 милуан долләрәй балхәдта 2 яхтәй. Иуән дзы йә дәргъ у 162,5 метры, ис дзы дыууә вертолетон фәэзы әмәе 16 метры дәргъян бассейн. Дыккаг бынаты ис американаг инвестор. Уый цалдәр нывән бафыста 145,4 милуан долләры. Пакистайнаг миллиардер 95 милуан долләрәй балхәдта фысымуат, техасаг нефтыкуыстгәнәг та – фермә, 46,5 милуан долләрәй. Бритайнаг ювелирән иу зынаргъ дур систади 46 милуан долләры.

2010 азы планетәйи бонджындаертә схардз кодтой 235 миллиард долләры. Абараәм: Уәрәсейы Федерацийы бюджетәй фарон пенситыл хардзгонд әрциди 150 миллиард долләры. Олигархтә цы фәлхәстә скодтой, уыдан та, зәгъәм, Уәрәсейы пенсионертыл байуәрстой, зәгъгә, уәд сәм афәдзы дәргъы алы мәй дәр хаудаид фәйнә 15 мин сомы.

АиФ, 2010, № 52

ЦИТАТАСТА

* * *

Цы дæ хонынц, уый ницы мары. Сæйрагдæр у, аæгæгæй цы дæ, уый.

Публили Сир

* * *

Политикæ ракæй уæлдай нæу – поэзийы бахæры.

Сальвадор Дали

* * *

Поэттæ цы сты, уымæй уdtæ æmæ зæрдæтæ сты – æппæты бæрzonndæр, уæздандæр адæймæгтæ, фæлæ – æхсæнадæй хьодыгонд. Цавæрфæнды хицауад дæр сæ йæ уdxæссæг уыны, уымæн æмæ уыдон йæ тæрхонгæнджытæ сты, рагацуу базонынц, фидæны фæлтæртæ цы зæгъдзысты, уый.

Альфред де Винни

* * *

Литератор, уæлдайдар та поэт, хицауадмæ ницы бар дары æмæ хьуамæ ма дара. Уый фæлтау уыдзæнис оппортунист, хицауды критикæгæнæг. Хицауадмæ æввахс цæуын фыссæгæн сæфты хьуыддаг у. Маяковскийиæ æмæ нæ Горькийиæ истори æрхæндæг хьуыдзытыл æфтауы.

Евгени Рейн

* * *

Адæммæ хорзæй ницæмæ æнхъæлмæ кæсын. Ницавæр гадз-рахат æмæ æлгъаг, æнаккаг мийыл бадис кæндзынæн.

Гюстав Флобер

* * *

Политиктæ се ‘рдзон скондæй нывгæнджыты знаæтæ сты. Ныв-гæнджытæ сын сæ дæргъ дæр æмæ сæ уæрх дæр зонынц, цæвиттон, уынынц, сæ цуры... дымст, хæппол идиоттæ кæй ис, уый.

Томас Бернхард

АЕЛВАЕСТ ХЪУЫДЫТАЕ

- ◆ Цалынмæ кад æгадæй иртасыс, уæдмæ хъахъхъæн дæ кад æмæ дæ сæр сæрмæ хæсс.
- ◆ Цалынмæ фылдæр адæмæн æхсызгон у дæ сæрæгас, дæ фенд, уæдмæ дæ цард дæр дæ сомбонæн уыдзæн аккаг.
- ◆ Цалынмæ цæргæс æххормагæй кæрчытимæ хоры нæмгуытæ уидзын нæ райдайа, уæдмæ уыдзæни кадджын æмæ æгад, лæмæгъ æмæ тыхджын, хъæбатыр æмæ тæппуд.
- ◆ Цалынмæ цард тох у, уæдмæ-иу зон: уæлахиз æмæ хæрæг-састæн æнæуæвгæ нæй.
- ◆ Цалынмæ тыхджын дæ, уæдмæ тыхгæнæг ма у, цалынмæ хъæздыг дæ, уæдмæ мæгуыры ма ‘фхæр. Чи зоны дын æнах-хосæй æфхæрд лæг, дæ тых, дæ мулкмæ нæ кæстgæйæ, дæ ныхы фæйнæг батона.
- ◆ Цалынмæ фæлмаст æмæ фæлмæн ныхасæй ис барæвда-уæн, уæдмæ уыдзæн дæрзæг ныхас дæр, згæхафæн гæххæттау.
- ◆ Царды чи цас радта, исгæ дæр уымæ гæсгæ куы кæнид, уæд бирæтæм кæрдзыны мур дæр нал æрхауид.
- ◆ Йæ зондæй чи æппæлы, уый иуæй-иу бæласау фылдæр сыф калы, дыргъ та йыл стæм æрзайы.
- ◆ Адæймаг кæд цæрæгудтæн сæ зондджындæр у, уæддæр се ‘ппæтæй арæхдæр рæдийы.
- ◆ Иутæн ныххатыр кæннын дæр фаг тæрхон у, иннæтæн та карз тæрхон дæр æгъгъæд нæу.
- ◆ Цыргъзонд ныхасæн бынат зонын хъæуы.
- ◆ Ныхасы уæз уæд, уый йеддæмæ йæ æмбарæг уыдзæн.

- ◆ Каджын суәвынән әрдз дыккаг цард нә дәтты.
- ◆ Цард әмә амонд арәх бәрzonды ныллағ кәнынц, нылләджы та бәрzonд.

Быгыулты Көола

МИХАИЛ ЗАДОРНОВЫ ХЪӘЛДЗӘГ НЫХӘСТАЙ

* * *

Бахъуаджы сахат әвәстиатәй дә уәлхъус чи ‘рбаләудзән, уыцы адәймаджы фенын дә кәд фәндү, уәд айдәнмә бакәс!

* * *

Мә цардәмбал мын «дә райсом хорз» куы фәзәгъы, уәд мәм афтә фәкәсү, цыма мын бардзырд-приказ фәдәтты.

* * *

Сылгоймаг мә цуры куы ницы фәдзуры, уәд тәрсгә фәкәнин. Цы нә вәййы, уәд та уыцы сахат хъуыдыйтыл фәци. Уәд уый дзәбәхәй нә ахицән уыдзәни!

* * *

Уыцы сылгоймаг әрдзәй тынг сәрән рахаста. Фонд әмәйил сәедз азы дәр нәма цыд, афтәмәй миллионеры идәдз сис.

* * *

Иу мәскуыйаг әфснайән кассәйи иу зәронд ус радта гәртам, цәмәй пенси райстаид, уый тыххәй.

* * *

Кәд дәм афтә кәсү, телевизорәй тыхми әмә секс әгәр арәх әвдисынц, уәд микроскоп балхән. Уым микробтә цы митә кәнынц, уый стыр диссаг у.

* * *

Голландийы исын райдытой ног документалон фильм Гус Хиддинкы тыххәй. Йәк номын схуытой: «Хион әңгәләтты астәү, әңгәлон хиуәтты астәү».

* * *

Үәрәсейы президент Путин йәхицән сарәзта гварди. Номын радта «Сухопутинские войска».

* * *

Путины күйдән райгуырди къәбыла. «Олигарх» – ахәм ном ыл сәвәрдта президент. Куы йә фәахуыр кәны, уәд уәлдай әхсызгondәрәй фәдзуры: «Олигарх, сбад!»

* * *

Владимир Путин Камчаткәйы куы уыд, уәд дыууә скъолайән баләвар кодта фәйнә дәс компьютеры. Арфатә кәнгәйә, директортә загътой, наә зәрдә, дам, дарәм, ацы ләвәрттә нын не скъолатә хъарм кәнинән әмә донәй әфсадынән стыр ахъаз кәй фәуыздысты, ууыл.

* * *

Путин та ногәй фембәлди журналисттимә. Дыууә сахатмә журналисттән бантысти президенты әртиссәдз фарстән дзуапп раттын.

* * *

Куыд хъусын кәнинц, афтәмәй ацы аз Владимиры горәты рәсугъдты конкурс наә уыдзәни. Чи дзы хъуамә архайдтаид, уыдоны наә фәнды, цәмәй сә «Мисс Владимир» хоной. Уйыхыгъд Цәгат Корейы әнтисстджынаәй ацыди рәсугъдты радон конкурс. Жәмә та әппәтәи рәсугъдәрыл ногәй нымад әрциди Ким Чен Ир.

* * *

Ног Олимпиадәйи та – ног хъаугъя: допинджы аххосәй кенийаг спортсмен фәхауди 83-әм бынатәй.

* * *

Наә Райгуырән бәстәе әдзухдәр уыди наә адәмы зәрдә. Паддахад та – йә къалати.

* * *

Наә Райгуырән бәстәе чи уарзы, уыдонәй наә паддахад иуән дәр наә бары.

* * *

Иу ләг базары ләүуы. Джитъритәм кәсес әмә уыць иу рәстәг дзыппыдаргә телефонай дзуры (әвәецәгән, йә усимә), джитъритәм амоны әмә фәрсъ: «Уәд та мәнәе адонаәй райсин?»

Цъары фәрстыл:

2. Туккаты Златә, 14-аздзыд. Сагъәс.
3. Къодоты Александрә, 14-аздзыд.
Зарәг фыдыбәстәйил.
4. Къубалты Зәринә, 14-аздзыд.
Бәләстү нывәфтыдтә.

* * *

Корректор

Заира КАРАЦЕВА

Компьютерный набор

Марина КИРГУЕВА

Компьютерная верстка

Ирида КОДЗАТИ

Дизайн

Залина ГУРИЕВА

---

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору
за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и
охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

*Журналы цы әрмәгә рацәуа, уымәй әндәр мыхырон оргән күы пайда кәна,
үәд хъуамә амынд уа, «Мах дуг»-әй ист кәй у, уый.*

*Журналмә цы къухфыстытә цәуы, уыдан редакци рецензи нә кәны,
стәй сә автортән фәстәмә нә дәтты.*

---

*Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг».*

---

*Подписано к печати 07.06.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzr. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 255. Цена свободная.*

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247